Horodło Memorial Book

Ḳehilat Horodlah

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Kehilat Horodlah : sefer zikaron li-ḳedoshe Horodlah, Polin, ṿeli-ḳedoshe ha-kefarim ha-semukhim / ba-ʼarikhat Yosef Hayim Zavidovits.
IMPRINT	880-02 Tel-Aviv : Vaʻad yotsʼe Horodlah be-Yiśraʼel, 720 [1959 or 1960]
DESCRIPT	260 p. : ill. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Horodło. Horodło (Poland) -- Ethnic relations. Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Horodło.
ADD'L NAME	Zavidovits, Yosef Hayim, 1910-

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

קְהִלַת הורודְלָה

ספר זכרון לקדושי הורודלה (פולין)
ולקדושי הכפרים הסמוכים

בעריכת

יוסף חיים זבידוביץ

בהוצאת ועד יוצאי הורודלה בישראל

תל־אביב, תש״ך

דפוס הפועל המזרחי תל־אביב

התוכן

דברי הקדמה

עם הוצאת הספר

אחרי מאמצים ועמל רב שהושקע באיסוף חומר, עיבודו, והכנתו לדפוס, אנו מגישים ליוצאי הורודלה באשר הם שם, ולכל אלה המתענינים בהצבת „יד־ושם" ליהדות פולין, את ספר הזכרון לקהילת הורודלה הקדושה, שנשמדה יחד עם יהדות פולין בידי הנאצים הגרמנים ימ"ש, בשואת אירופה הגדולה, בימי מלחמת העולם השניה.

על הוצאת הספר החליטו: ועד יוצאי הורודלה בארץ־ישראל, הועד בארצות הברית, והועד בארגנטינה, ברצונם להציב בדרך זו, מצבת זכרון לקדושי הורודלה שניספו בידי הרוצחים הגרמנים וגרוריהם ימ"ש, מבלי שנדע מקום קבורתם ומקום מנוחת אפרם הקדוש.

למעלה מחמש שנים עברו, מיום שפרסמנו את האגרת הראשונה ליוצאי הורודלה, והודענו על ההחלטה להוציא ספר זכרון, ובקשנו להמציא לנו מאמרים, זכרונות, תמונות מקדושי הורודלה, וכל חומר אחר שיש לו קשר עם הורודלה. לאט־לאט ובהפסקות ארוכות הגיע החומר, וכל החומר שנשלח אלינו עובד והוכן לדפוס.

תעודות בכתב על חיי היהודים בהורודלה, וכן חומר דוקומנטרי אחר מחיי הקהילה, לא נשאר לאחר השואה. היינו נאלצים, איפוא, להסתפק במאמרי זכרונות ותאורים, שנכתבו על ידי יוצאי הורודלה לאחר שנות העדרות מהורודלה, ולאחר שעברה תקיפה ארוכה משעת האירועים שתוארו בידי כותביהם.

הוא הדין, בדברי עדות השרידים שחיו בהורודלה או בקרבתה, בתקופת המלחמה, ששתו מכוס התרעלה והצליחו להמלט מהגורל המר שפקד את הקהילה, על ידי הסתתרות עזות נפש ורבת סבל ועינויים, במחבואים ובמסתרים משונים. גם דבריהם סופרו ונכתבו שנים לאחר השואה.

טבעי הדבר, כי הכותבים והמספרים לא יכלו להמנע מטעויות בתאריכים ובפרטים טכניים אחרים.

ועדת העריכה החליטה, להדפיס את הדברים כפי שנכתבו וכפי שסופרו, בידעה, כי הטעויות אינן פוגעות בעובדות ובאירועים הטרגיים עצמם.

ועדת העריכה התלבטה רבות בסידור רשימת הקדושים. שכן, רשימה רשמית ומדויקת של קדושי הורודלה לא נשארה, והרשימה המופיעה בספר, נכתבה לראשונה בידי בן־ציון ברגמן בארגנטינה, נבדקה על ידי יוצאי הורודלה בארץ־ישראל ובארצות הברית, והוכנסו בה שינויים ותקונים. מובן הדבר, כי הועדה היתה נאלצת להתחשב עם השינויים והתקונים, ללא אפשרות של הכרעה במקרה של חלוקי דעות בין מתקני הרשימה לבין כותבה. באשר התקונים שנעשו ע״י הועד באמריקה, נעשו, בדיון שהשתתפו בו אנשים מספר ולאחר בירור משותף.

ועדת העריכה מודה לכל אלה, אשר ראו לחובה קדושה להשתתף בהצבת מצבת הזכרון לקדושי הורודלה, על ידי כתיבת מאמרים ותאורים, מסירת זכרונותיהם בעל פה, והמצאת תעודות ותמונות, ואפשרו על ידי כך להוציא את ספר הזכרון.

כן מעריכה הועדה הערכה כנה, את העזרה החשובה שהגיש לנו ועד יוצאי הורודלה בארצות הברית, שהתבטאה בהעברת חומר חשוב ותמונות של אנשי העיר, וכן את העזרה הכספית לכיסוי חלק גדול מהוצאת ההדפסה של הספר.

כן מעריכה הועדה את עזרת ועד יוצאי הורודלה בארגנטינה באיסוף חומר, כתיבת זכרונות, וכתיבת רשימת הקדושים.

, עם הוצאת הספר עלינו להדגיש, כי אין אנו מתימרים לומר כי עבודתנו מדויקת ונקיה משגיאות וטעויות. ברם, עשינו כמיטב יכלתנו, לצמצם שגיאות וטעויות שהן תוצאה מתנאים שנוצרו עקב מרחקי זמן ומרחקים גאוגרפיים, והשתדלנו לתת תאור מחיי קהילת הורודלה רבת הסבל שנפלה בידי צר.

ישמש הספר מצבת זכרון ודפי־עד לקהילת הורודלה הקדושה.

ועדת העריכה:
יוסף חיים זבידוביץ
ישראל ברג
משה זכאי
שמואל פרוינד
הנוך הרמן — ארצות הברית
אהרן פלך
אברהם קוליש
אליעזר שמידט
בן־ציון ברגמן — ארגנטינה

סיון תשי״ט — ארץ ישראל.

יהי זכרם לעד

ספרות משונה ומזעזעת נוספה בשנים האחרונות לעם ישראל — עם הספר ועתיר הרוח. ספרות קודרת עטופת יגון, המספרת על מליונים יהודים, אנשים נשים וטף שנרצחו באכזריות איומה, בשנות מלחמת העולם השניה, על ידי רוצחים פראים ומתועבים שהוציא מתוכו העם הגרמני, וגופותיהם נהפכו לאפר בכבשני אש, שהוקמו על ידי הרוצחים השפלים. ספרות המספרת על קהילות קדושות בארצות אירופה שנעקרו ממקומן ונשמדו בידי הצורר הגרמני.

השואה האיומה הזאת לא פסחה גם על קהילת הורודלה — עיר קטנה בפולין (פלך הרובישוב) השוכנת על יד הנהר „בוג", אשר יהודיה חיו את חייהם הצנועים במשך דורות רבים, עד שנשמדו יחד עם אחיהם היהודים יושבי הכפרים הסמוכים (סטריז׳וב, קופילוב, קובלה) בידי הצורר הגרמני השפל, על לא חטא ועוול.

יהודי הורודלה הישרים והתמימים!, למה נשפך דמם בראש חוצות! ילדי הורודלה הזכים!, תינוקות של בית רבן הטהורים ויונקי שדיים! למה הופקרתם והובלתם כצאן לטבח בידי פראים אוכלי אדם!. על מה ולמה הוגליתם דוויים וסחופים והובלתם להשמדה ללא רחם כעדר מופקר לשיני זאבים.

איך קהילת הורודלה?! איכם יהודי הורודלה היקרים?!. איכם רב העיר הגאון, השו"בים הצדיקים?!. איה בית הכנסת שלך שהיה בנוי תלפיות?! איה בתי התפילה שלכם.

הוי אנושות עצומת עינים ואטומת אוזן!, כיצד עמדת מנגד בעת שאכלו את יעקב ואת נוהו השמו.

לכם יהודי הורודלה הקדושים, לך קהילת הורודלה הקדושה, שהיתה חוליה רתוקה בשרשרת הגדולה של יהדות פולין המפוארת רבת המליונים, מוקדשים דפים אלה שנכתבו בידי בני הורודלה — השרידים המפוזרים על פני ארצות תבל.

ישמש ספר זכרון זה גלעד ומצבת זכרון ליהודי הורודלה הקדושים והטהורים שנרצחו בידי הרוצחים הגרמניים הפראים.

ישמשו דפי ספר זה שלהבת זכרון לקרבנות הורודלה הזכים.

יהיו דברי הזכרון שנכתבו בידי בני הורודלה ארשת הוקרה וכבוד לנפשות הקדושות והטהורות של עם ישראל, ואות קלון וחרפה לעם המרצחים ותביעת נקם לרוצחים השפלים.

נזכור לעד, את הורינו אחינו ואחיותינו — יהודי הורודלה היקרים, יחד עם אחינו ואחיותינו יהודי אירופה שנפלו בידי צר ואויב בשואה הגדולה בימי המלחמה העולמית האחרונה, ואל ימוש זכרם הקדוש מאתנו לעולם.

יוסף חיים זבידוביץ

הספדים והערכות

זָכוֹר אֶת שׁוֹאַת יִשְׂרָאֵל...

זְכֹר אֶת שׁוֹאַת יִשְׂרָאֵל, זְכֹר אֶת הָאָבְדָן וְאֶת הַמֶּרִי,
וְהָיוּ לְךָ לְאוֹת וּלְלֶקַח לִשְׁנוֹת דּוֹר וָדוֹר;
וְנִלְוָה הַזִּכָּרוֹן הַזֶּה אֵלֶיךָ תָּמִיד – בְּלֶכְתְּךָ בַדֶּרֶךְ
וּבְשָׁכְבְּךָ וּבְקוּמֶךָ;
וְאֵרַשְׂתָּ לְךָ לְעוֹלָם זֵכֶר אַחִים אֲשֶׁר אֵינָם עוֹד;
וּבָא הַזֵּכֶר בִּבְשָׂרְךָ בְּדָמְךָ וּבְעַצְמוֹתֶיךָ;
חֲרֹק שִׁנֶּיךָ וּזְכֹר; בְּאָכְלְךָ אֶת לַחְמֶךָ – זְכֹר; בִּשְׁתוֹתְךָ
אֶת מֵימֶיךָ – זְכֹר; שִׁיר כִּי תִשְׁמַע – זְכֹר; בִּזְרֹחַ
הַשֶּׁמֶשׁ – זְכֹר; וּבְבֹא הַלַּיְלָה – זְכֹר; וּבְיוֹם
חַג וּמוֹעֵד – זָכֹר תִּזְכֹּר;
וּבַיִת כִּי תִבְנֶה וְהִשְׁאַרְתָּ בּוֹ פֶּרֶץ, לְמַעַן יִהְיֶה חָרְבַּן
בֵּית יִשְׂרָאֵל לְנֶגְדְּךָ תָּמִיד;
וְשָׂדֶה כִּי תַחֲרֹשׁ וַהֲקֵימוֹתָ בּוֹ גַּל אֲבָנִים – גַּלְעֵד
לְאַחִים אֲשֶׁר לֹא בָאוּ לְקֶבֶר יִשְׂרָאֵל;
וּלְחֻפָּה כִּי תוֹבִיל אֶת בָּנֶיךָ וְהֶעֱלִיתָ עַל רֹאשׁ
שִׂמְחָתְךָ אֶת זֵכֶר הַבָּנִים אֲשֶׁר לְחֻפָּה לֹא עוֹד
יוּבָלוּ;
וְהָיוּ לְאֶחָד: הַחַי וְהַמֵּת; הֶחָלָל וְהַשָּׂרִיד: אֲשֶׁר
הָלְכוּ וְאֵינָם – וַאֲשֶׁר נִשְׁאֲרוּ לִפְלֵטָה;
שְׁמַע, אִישׁ יִשְׂרָאֵל, לַקּוֹל הַקּוֹרֵא אֵלֶיךָ מִמַּעֲמַקִּים:
אַל דֳּמִי לְךָ אַל דֳּמִי.

ד״ר מ. דבורז׳צקי

הרב חיים הלוי ברמאן — (ארצות הברית)

זכור את אשר עשו לנו!

זכור את אשר עשה לך עמלק! נזכור את עשה לנו היטלר ימ״ש.

תורתנו הקדושה צוותה לנו לא לשכוח. שכן, טבעו של האדם לשכוח, ועלולים לשכוח אף את מעשי הרצח המחרידים ואת ההרג הרב שעשו הרוצחים הגרמניים ביהודי פולין וביהודי ארצות אירופה אחרות, ובתוכם, אבותינו ואמהותינו, אחינו ואחיותינו, רכים וחלשים לא נשאו, ופני ילדים לא חננו.

תורתנו אומרת: כתב זאת זכרון בספר... כי ספר מזכיר ומונע שכחת הדברים.

אל נשכח עד סוף כל הדורות אשר עוללו לעמנו העמלקים הגרמנים, הנאצים ימ״ש.

אל נהי׳ מושפעים מגלויי הידידות והרצון הטוב אשר הגרמנים מראים. הנסיון ההיסטורי מורה לנו לזכור ולא לשכוח.

העם היהודי רשם תמיד בתולדות גלותו את צרותיו ואסונותיו. ירמי׳ הנביא כתב את „מגילת איכה״ על האסון הלאומי הגדול — חורבן בית המקדש.

על חורבנן של שתי קהילות הקודש וורמיזא—מגנצא, מקוננת הקינה (המשולבת בקינות ט׳ באב): מי יתן ראשי מים ועיני מקור נוזלי, ואבכה כל ימותי ולילי.

לזכר הקדושים שמסרו נפשם על קדושת השם בשנות תתנ״ו—תתק״ו, אנו אומרים את תפילת אב הרחמים, בכל שבת לפני תפילת מוסף.

ר׳ נתן נטע הנובר זצ״ל הנציח את הגבורה הישראלית ואת קדושי ישראל שמסרו נפשם על קדוש השם, בספרו „יון—מצולה״. הגאון ר׳ שבתי כהן בעל הש״ך זצ״ל זי״ע, רשם לדורות ב„מגילה עפה״, את הפרעות, הרציחות האיומות בקהילות ישראל שנעשו ע״י הצורר בוגדן חמלניצקי וחילותיו ימ״ש, בשנים: ת״ח—ת״ט.

לכל תקופה בתולדות עמנו ומאורעותיה, רשומות משלה. השואה הנוראה שהיתה בדורנו צריכה להיות כתובה ורשומה, ויש צורך להציב לה זכרונות.

כתוב זאת זכרון בספר! נזכור נא יוצאי הורודלה בארץ־ישראל, ארצות

הברית, קנדה, ארגנטינה, ובכל אתר ואתר, את קהילת הורודלה ואת קדושיה. נרשום בספר זכרון את שמותיהם. ננציח בספר את דרך היסורים והתלאות של קדושינו, את עינוייהם ואת מותם האכזרי בתאי הגזים, שהקימו המפלצות הגרמניים, ובמיני מיתות אכזריות אחרות, יחד עם ששת מליוני יהודים אחיהם ואחיותיהם, שניספו בשואת אירופה.

אוי ואבוי! שוד ושבר לנותרים! מקונן בעל הקינות בקינות ט׳ באב. אף לא ידוע לנו יום האספם, ואין אנו יודעים את יום הזכרון של כל הקדושים. גם לא ידוע לנו מקום קבורתם.

ישמש ספר הזכרון, כמצבת זכרון לקהילת הורודלה וינציח את זכרם הקדוש של קדושי הורודלה, ה׳ ינקום דמם.

איכה ישבה בדד העיר הורודלה! איפה הם ילדי העיר הנאהבים והנעימים, הורינו, אחינו ואחיותינו, קרובינו ומכרינו, היקרים והאהובים. היכן הרב אב״ד דעירנו הורודלה, הוא אאמו״ר הרב הגאון הישיש, חסידא ופרישא, צדיק יסוד עולם, מגדולי חסידי ראדזין, בעמ״ח של ספרים יקרים, מורנו ורבנו הרב הקדוש מוהר״ר משה יהודה ליב הלוי זצללה״ה הי״ד? היכן היא רעיתו מנב״ת, אמי מורתי הצנועה, הרבנית הצדקנית, רמת היחש, כפה פרשה לעני וידיה שלחה לאביון, אשה יראת ד׳ מרת רבקה עה״ש הי״ד. נכדה של הרב הצדיק המפורסם בכל העולם, אדמו״ר קדוש עליון מהר״ם מקאברין זצלה״ה?

היכן השו״בים דעירנו צדיקים וחסידים, יראים ושלמים ברבים, עוסקים באמונה שלמה במלאכת הקודש, — הקדוש תם וישר מוה״ר יעקב טשעסנר, והשני בדומה לו הוא האברך כמדרשו, רך בשנים ואב בחכמה — חכמתה של תורה, הקדוש מוה״ר מרדכי הכהן פייגענבוים זכרונם לברכה, הי״ד?!

היכן הם כל החסידים התמימים והישרים, לומדי התורה ושומרי המצוות?! היכן הם סתם בעלי הבתים וכל היהודים הפשוטים, כולם חשובים ונכבדים בעירנו?! כולם ספו, תמו מן העולם. יתגדל ויתקדש ויתברך זכרם הטהור של קדושי הורודלה לעולם ועד! אנחנו תפילה לאל מלא רחמים בעד מנוחה נכונה תחת כנפי השכינה לכל הקדושים והטהורים של עדת בני ישראל דעיר הורודלה על כל הנשמות של הקדושים והטהורים, שנרצחו ושנהרגו, שנשרפו ושנטבעו ושנטרפו, יונקי שדיים מחיק אמותיהם, — בגן עדן תהא מנוחתם. ברוך מחיה המתים שיצרור בצרור החיים את נשמותיהם?

לקלון נצח ולדראון עולם יהיה עם המרצח! ארור יהיה העם הנאצי־הגרמני, ימח שמו ממשפחת העמים. לזעווה ולשמצה יהיה לעולמי עולמים. ארורה מכל מקום

בכדור הארץ היא הארץ אשר ספגה את דמם של אוהבינו ויקירינו! אוי ואבוי להעמים ערלי־הלב ונטולי־הרחמנות, שידעו היטב את הנעשה לנו והחרישו, בזמן שהיה בידם להציל רבבות ומאות אלפי נפשות ולא הצילו. ולא עוד, אלא סגרו את שערי מדינותיהם בפני המחנה שנשאר לפליטה. אוי לך, בן־אדם, שלא הגנת עליהם מפני לוחציהם! אוי ואבוי לך, אנושות כולה, אשר בשתיקתך העיקשת ואדישותך האכזרית נעשית שותפו של עמלק הנאצי הגרמני ימ״ש.

הוי, אנושות קשוחת־הלב. מיום עמדך נגד בשבות זרים חילו, נהפכת גם את כמוהם! אל נקמות ה׳, והוא ינקום את דם עבדיו שנשפך חנם!

* * *

נחמו, נחמו עמי, יאמר איש אלקי הכהן הגדול מאחיו, מרן דארעא דישראל, הרב הגאון הצדיק מוהר״ר אברהם יצחק הכהן קוק זצלל״ה — במכתב שכתב לישיש אחד בעיה״ק יפו ת״ו, לאחר מאורעות תרפ״א, כשנשפך דם אחינו באה״ק על־ידי פורעים ארורים — וזו לשונו הק׳ בסוף מכתבו של ז׳ באייר, תרפ״א *:

ברוך השם ששום אדם מישראל בארץ ובגולה לא תפול רוחו בשביל להקת המרצחים הנבלים. קדושינו הגבורים, חדשו את רוח הקודש של האומה כולה בדמם הקדוש אשר נשפך, ומהרה נזכה לראות את ישועת ד׳ על עמו ועל נחלתו, ונקם ישיב לצריו, וישראל יעשה חיל, במהרה בימינו אמן.

*) (נדפס במחניים״ שבועון דתי לחייל גליון מ״א כרך ד׳, עש״ק שופטים ג׳ אלול תשי״ז, י׳ למדינת ישראל)

הכותב וחותם בדמע, יליד הורודלה:

הרב חיים הלוי בערמאן בן הרב הקדוש זצללה״ה הי״ד אב״ד דק״ק דהורודלה. -- הייתי רב ואב״ד דקהילת סענקיעוויטשובקא, מחוז לוצק, פולין, וכעת חונה במונרו, ניו־יורק.

חנוך (הניך) ברמאן — (ארצות הברית)

ספר זכרון

הגורל ההיסטורי המלווה את העם היהודי בגלותו — גורל הנדידה, לא פסח גם על עירנו — הורודלה. רבים מבני עירתנו אחזו במקל הנדודים, עוד שנים רבות לפני הופעת החיה הנאצית בגרמניה ובארצות אירופה, ומגמת פניהם, לארצות רחוקות מבטיחות עתיד יותר טוב: לאמריקה, קנדה, ארגנטינה, ברזיל, ולארצות אחרות באמריקה הדרומית. ביניהם היו כאלה שמאסו נפשם בחיי הגלות הפולנית, ונפשם בחלה גם בגלויות חדשות, והעדיפו לנסוע לארץ ישראל — ארץ האבות, ולהצטרף לבניה בוניה. הודות לכך, נשאר ניר ושארית לקהילת הורודלה שנספתה בשואת אירופה, והמחנה הקטן הנשאר לפליטה יכול (וגם חייב) להציב גלעד בצורת דפי זכרון לזכר קדושי קהילת הורודלה — הלוא הם הורינו אחינו אחיותינו, שנרצחו באכזריות יחד עם ששה מיליונים יהודים אחרים על ידי הרוצחים הגרמנים ימשו"ז, בשנות מלחמת העולם השניה.

קדושים אלה שגופותיהם נשרפו במשרפות אושוויץ, טרבלינקה סוביבור ומחנות מות אחרים לא זכו אף לציון קבריהם, ומצבות זכרון לא הוצבו במקום מנוחתם. אף לא זכו להקבר קבורת ישראל, אלא אפרם הקדוש פוזר על פני אדמת פולין וגרמניה כדומן על פני השדה.

ברם, אם מצבות אבן לא הוקמו להם, הרי יש צורך להקים להם מצבות זכרון מסוג אחר, מצבות מחומר רוחני, מצבות בדמות דפי זכרון וספרי זכרון, אשר יספרו לדור דור מה עוללו הרוצחים הגרמנים לעם היהודי, איכה נשמדו מיליוני יהודים תמימים וטהורים. ספרי זכרון, אשר יתארו את חייהם הצנועים של יהודים אלה, את הליכותיהם בחול ובקודש, את חיי החולין וחיי הרוח של יהדות גדולה חזקה ומבוססת שנשמדה באופן אכזרי.

בין ספרי הזכרון לזכר הקהילות הקדושות, הנכתבים על ידי שרידים יוצאי ערים ועירות בפולין, ליטה, צכיה, וארצות אחרות, יתפוס ספר הזכרון לקהילת הורודלה את מקומו החשוב וישמש מצבת זכרון לזכר יקירינו הקדושים והטהורים שנרצחו ללא חטא ופשע על ידי אנשי הפרא הגרמניים ועוזריהם ימ"ש, בצורה איומה ואכזרית.

שאול קופרשטוק — ארצות הברית

מצבת עד

ביזמת עסקנים בארץ ישראל, בארצות הברית, ובארגנטינה, נכתב ונערך ספר הזכרון — ספר ההנצחה לקהילת הורודלה, שישתלב בספרות השואה הטרגית, ויעמוד בשורה אחת עם ספרי הזכרון של קהילות פולין, ליטה, לטביה, וארצות אירופה אחרות, שנשמדו על ידי הצוררים הגרמנים ושותפיהם.

אף אם ספר קהילת הורודלה לא ישתווה בכמותו ובמספר דפיו לספרי הזכרון של ערים גדולות יותר, בכל זאת יקר לנו הספר, כשם שהיתה יקרה לנו קהילת הורודלה. יתרונה של העיר הקטנה היא בזאת, שהיא קרובה יותר ללבם של תושביה, שמתוך מספרם הלא מרובה, מכיר אחד את השני, וכל אנשי העירה כבני משפחה הם.

עוד זוכר אני את קשרי הידידות ורגשי האחוה של תושבי הורודלה. שמחה כי היתה אצל אחת המשפחות, ושמחו אתה כל יהודי העיר, ור״ל להיפך, אם קרה אסון למישהו (ר״ל), ואבלו כל יהודי העיר.

טוב לבם של יהודי הורודלה ורגשי האחוה ההדדיים ידועים היו, ומצטיינים בכך בני הורודלה המפוזרים בעולם אף היום.

זוכר אני את אבי ר׳ לייביש ז״ל (נפטר ביום י״א תמוז תשי״ז) שהיה מקדיש ימים ושבועות לאיסוף „מעות חיטין" עבור נצרכי־עזרה בהורודלה. במצוה זו עסק שנים רבות אף בעת זקנתו. בהיותו כבר תשוש כוח, היה ממשיך לכתת את רגליו, ונוסע מסעות ארוכים למצוא את בני הורודלה הפזורים, ולהתרימם ל„מעות חיטין".

המאורעות הטרגיים והשואה הגדולה, שינו את מפת הפזורה היהודית. קהילת הורודלה נשמדה, והשארית המעטה התפזרה על פני ארצות העולם. מחובתנו להציב יד ושם לקהילת הורודלה היקרה.

עם הקריאה להוצאת ספר הזכרון, התאספנו מספר יוצאי הורודלה בארצות הברית; חנוך ברמאן, הרב חיים ברמאן, משה בידרמן, אסתר ויעקב טיש, גציל זיס, ישראל פוקס, אהרן פוקס, וכותב השורות הללו, והחלטנו לעזור לבצוע המפעל בחומר כתיבה, באיסוף תמונות ותעודות, ובעזרה כספית.

ישמש ספר הזכרון מצבת־עד לקדושי הורודלה שדמם נשפך בידי פראי אדם.

מרדכי הרבסט

קדיש לעיירה

נר זכרון — בשלהבתו נאחזות נשמות קדושים שלא ניתן להם לסיים את חייהם עם נצנוץ החיים האחרון, ונכבו בסערת דמים, — נדלק מדי שנה ביום הזכרון לקהילת הורודלה, בבתיהם של יוצאי הורודלה המפוזרים בארבע פינות העולם.

לנוגה שלהבת הזכרון מזדקרת דמות העיירה היהודית הקטנה, שכה יקרה היא לעמוסי זכרונות על החיים בעירה, ועל מותם האכזרי של האהובים והיקרים.

מצער היתה קהילת הורודלה. ובכל זאת עולם בפני עצמו, „ממלכה יהודית" זעירה. היתה זאת אחת מעיירות פולין שחיה את חייה היהודיים השלמים, שכל ההווי שלה היה יהודי, יחד עם הנהר שעל שפתו היתה יושבת, וכיכר השוק שלה, והאוירה היהודית חפפה על הכל.

קול התורה התנגן בתוך בתי האולפנא, ומנגינותיהם בקעו החוצה בחן ובריגה. הלמדנות שפעה מבתי המדרש, פני הרב הגאוני הפיקו ידע וחריפות, והשוב"ם בעלי המדות התרומיות הצטיינו ביראת שמים.

נוער תאב דעת בולע ספרי השכלה ודעת, מתרונן בחדות נעוריו, ומפזר את מרצו הרב בארגונים החלוציים, ונצוצי התלהבות הבהיקו את להטם האידיאלי.

קולות התפילה התרוננו בשבת ובימות החול מבית המדרש, ממנינם של בעלי המלאכה, והתמזגו בתפילתם רבת ההתלהבות של חסידי ראדזין וחסידי טריסק ב„שטיבלך" (בבתי התפילה) שלהם.

מנגניות התפילה שבקעו מתוך בתי התפילה רחפו באויר העירה ופזרו בטחון יהודי בחללה, שחימם את נפש תושביה.

שבת מלכתא מופיעה בחגיגיותה לאחר ימי החולין הטרודים, ומרחפת על פני העיירה בענות חן וחסד.

יחד אתה, מופיעים ברחוב יהודי העיירה, מעוטפים קפוטות משי מרשרש, פוסעים בבטחון לקבלת שבת בבית הכנסת, ופניהם המעוטרים זקני כבוד זוהרים בזוהר עילאי.

בנות ישראל הצנועות, לבושות בגדי שבת וצמות שערותיהן הקלועות גולשות על כתפיהן מטיילות ברוך ובנחת של שבת בשוק העיירה נעול תריסי החנויות. ילדים חינניים קטנים לבושים בגדי שבת נקיים וחבושי כובעי שבת לראשיהם, מוסיפים חדוה וגיל לאוירה הרוגעת.

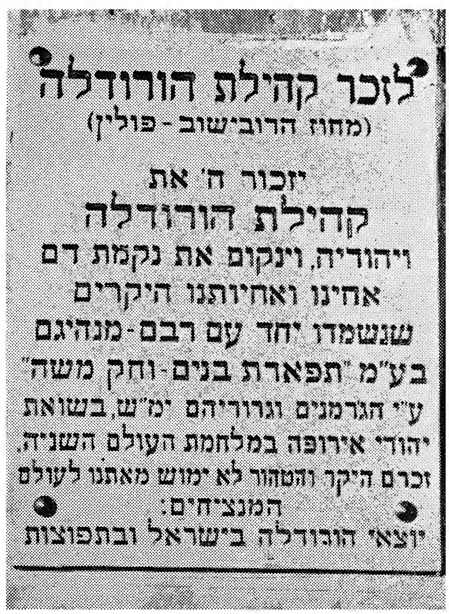
* * *

קהילה זו נחרבה. יהודיה נקטלו בידי רוצחים אכזריים וקבורים בשני קברי אחים. נדם קול התורה בהורודלה, נדם שאון העיר...

בלחש וביגון נמשכת לשם תפילתם של בני הורודלה הנשארים, המפוזרים בכל פינות העולם, ומרחפת בזמזום הרוח על קברי האחים:

„יתגדל — ויתקדש"...

מצבת זכרון שהוקמה בירושלים עיה"ק
בהר ציון במרתף השואה, בשנת תשי"ז.

הורודלה העיר, תושביה וקהלתה היהודית

(תאור כללי)

הורודלה העיר, תושביה וקהילתה היהודית
(תאור כללי)

בין שתי ערים בעלות אוכלוסיה יהודית צפופה, — אוסטילה (אושצ׳ילוג) מצד מזרח והרובישוב מצד מערב, — שוכנת הורודלה העיר, על הגדה המערבי של הנהר „בוג״, מוקפת מרחבי שדות משלושת עבריה המשובצים כפרים וחוות חקלאיות, ומעוטרת ביערות־עד במזרחו של הנהר בוג, הנמשכים למרחקים.

עתיקה היא העיר, ונזכרת בהיסטוריה של פולין עוד במאה ה־15. כמוה, עתיקה היתה הקהילה היהודית, שאף כי לא היתה גדולה בכמותה, הרי היתה חשובה באיכותה. קהילת הורודלה היתה מצוינת במספר רב של יהודים בני תורה ותלמידי חכמים, ובראשם המרא דאתרא שהיה גאון בתורה, מפורסם בבקיאותו בתלמוד ופוסקים, וידוע בחריפותו ותבונתו. אף היהודים הפשוטים השתתפו בשעורי תורה, והצטיינו בתמימותם וצניעותם היהודית וביושר דרכם.

קהילת הורודלה מגוונת היתה גם מבחינה כלכלית. בראש הסולם הכלכלי עמדו סוחרי האריגים. אחריהם, סוחרי סידקית וסוחרי הנעלים, ולאחרונה סוחרי המכולת ובעלי החנויות הקטנות. המעמד השני היה, מעמד האומנין ובעלי המלאכה: חייטים, סנדלרים, תפרים, נגרים, וכו׳, יהודים פשוטים וצנועים, ישרי דרך, שעמלו קשה על פרנסתם. על ידם, הרוכלים שסובבו תמיד בכפרים ומוכרים לגוים כל מיני סחורות תמורת תוצרת חקלאית, שנמכרה על ידיהם שוב לסוחרים גדולים יותר.

* * *

לשני חלקים נחלקה העיר. בחלק המרכזי של העיר — שכלל את השוק המרווח והרחובות הסמוכים לו — ישבו התושבים היהודים. ובחלק השני, — שרחובותיו השתרבבו לאורך הדרכים, לאוסטילה, הרובישוב, דובינקו, ולכפרים הסמוכים, — ישבו התושבים הנוצרים.

ישיבתם של היהודים במרכז העיר, הוסיפה לה אופי יהודי. ואף כי היהודים היוו שליש מהאוכלוסיה בלבד, נראה היה, כי הורודלה ברובה היא עירה יהודית. האופי היהודי של העירה, ניכר היה במיוחד בשבתות ובמועדי ישראל, שאז נראה היה, כאילו העירה כולה שובתת וחוגגת.

במרכז העיר, בתוך הישוב היהודי, התנוסס בכל הדרו בית הכנסת הגדול בנוי תלפיות כמבצר עתיק. קירותיו קירות אבן עבי מידות, חלונות גבוהים מקומרים, וגגו המתרומם והמשופע שפוע תלול, גבוה מכל בתי העיר. בתוך בנין בית הכנסת היו שני אולמים נוספים, בהם שני בתי תפלה: בית־תפלה לחסידי ראדזין, ובית תפילה לבעלי המלאכה והאומנין. הראשונים, הצטיינו בלמדנותם ובחריפותם. וכשהופעת בבית החסידים (או כפי שכינוהו „שטיבל״) מצאת תמיד יהודים רכונים על גמרות, משניות, ספרי הלכה, ומיד יכולת להבחין כי לפניך קהל לומדים. בעוד שבבית התפילה של בעלי המלאכה התכנסו אנשי העמל לתפילות בשבתות ובחגים.

לא הרחק מבית הכנסת עמד בית המדרש, אשר בכל ימות השבוע התפללו בו רוב תושבי העירה, ושימש אכסניה לתורה ולתפילה, ומרכז לחיים הצבוריים של העיר. עם כל טרדותיהם ובהילותם לפרנסה, מצאו יהודי הורודלה זמן לתורה ולתפילה בצבור בבית המדרש. כבר השכם בבוקר נהרו יהודי הורודלה לבית המדרש לתפילת שחרית, ואילו לפנות ערב שוב התכנסו לבית המדרש לתפילת מנחה ומעריב, ואחר כך היו מיסבים לשולחנות העץ הארוכים ללמוד דף גמרא, משניות, עין־יעקב או פרשת השבוע, ולאחר הלימוד היו משיחים אחד עם השני על עניני פרנסה ועל קורות היום שעבר.

בית הכנסת הגדול

כאמור לעיל, שבתות ומועדי ישראל היו מטביעים את חותמם על העירה. את בואה של שבת מלכתא, ניתן היה להכיר עוד ביום חמישי, על ידי תכונתן של נשי ישראל בהכנת מאכלי השבת.

בימים ההם לא נמכר לחם מוכן בחנויות. אלא, כל בית יהודי היה אופה לחם בערב שבת בכמות שתספיק עד לערב שבת השני. היה זה חזיון רגיל, לראות בשעות הלילה המאוחרות של יום חמישי, את נשי ישראל טורחות ועוסקות בלישת עיסות לחם ותופיני שבת, בכדי להספיק ולאפות את זה בשעות המוקדמות של יום שישי. באוירת העירה קל היה להרגיש כי ערב שבת הגיע.

ביום שישי לפנות ערב, משננעלו חנויות העירה, ובעלי המלאכה והאומנין הניחו מידיהם את כלי המלאכה וסוגרים את בתי המלאכה, זרקו יהודי הורודלה את כל טרדותיהם ודאגותיהם מאחורי גוום, ולאחר שרחצו וטהרו את עצמם לובשים בגדי שבת, ופוסעים קוממיות לבית הכנסת, לשטיבל, או לבית המדרש. מראיהם כאצילים ובני מלכים, ומתפללים ולומדים שם מתוך רחבת הנפש ובהתלהבות. וכשגמרו את תפילתם, פוסעים בנחת לבתיהם, שהיו נקיים ומסודרים ומלאי אור וחגיגיות אופפת כל פינה, מיסב בראש שולחנו מוקף בני ביתו, לסעודת השבת ומוצא את עצמו בעולם אצילי שופע אורה ושמחה.

ביום השבת בשעות הבוקר המוקדמות, היו יהודי הורודלה משכימים לבתי התפילה ולומדים שעות מספר לפני התפילה. משגמרו את תפילתם הלכו הביתה לאכול את סעודת שבת הדשנה וחזרו לבית התפילה לעסוק בלמוד תורה.

כך היתה עוברת השבת על יהודי הורודלה, תוך התעסקות בתורה ובתפילה נהנים ממאכלי שבת טעימים ודשנים, ומשוחררים מטרדותיהם וממחשבות חולין.

בפרוס כל חג, אפשר היה להרגיש בבואו של החג ולהבחין ברישומו ובזהותו שבועיים לפני החג ויותר מזה.

את חג הפסח ניתן היה להבחין זמן רב לפני בואו. מיד לאחר ט"ו בשבט התחילו לתת את הדעת על צרכי הפסח, על הכשרת טחנת הקמח, ועל אפית מצות לפסח. בערי פולין בימים ההם, טרם ידעו על מצות מוכנות הנאפות בבתי חרושת כשרים, לנהוג בימים אלה. אלא, המצות היו נאפות במאפיה שהוכשרה במיוחד לפסח. בהורודלה היו שתי מאפיות שהוכשרו לאפית מצות לכל המשפחות

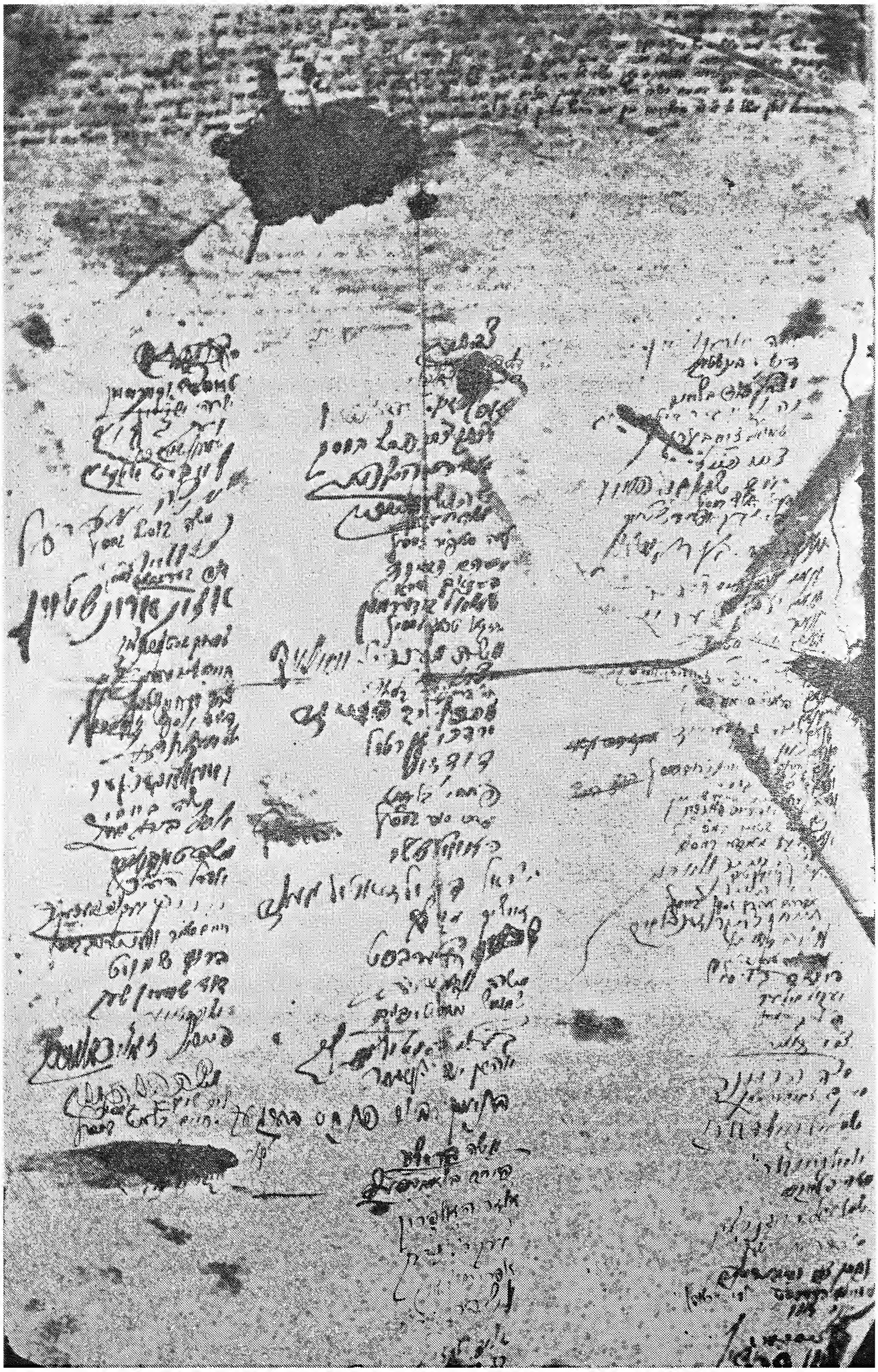
היהודיות, לפי תור שנקבע לכל משפחה. שבועות מספר לפני חג הפסח הרגישו בחג הממשמש ובא, שסימני ההיכר שלו היו: הכשרת טחנת הקמח, הכשרת המאפיות, ונושא המצות שצעד קוממיות מהמאפיה לבעלי הבתים, כשסל המצות הגדול והמארך על שכמו.

עם אפית המצות, התחילו נשי ישראל לשקוד על מרוק חדרי הבית וסיודם, טורחות בעבודות נקוי ושפוץ בבית ובמטבח ובהכשרתם לפסח. כל יהודי העיר עסוקים היו בעבודות הקשורות בהכנת החג. ובהגיע ליל התקדש חג, נראה היה כי כל העיר פשטה את מעטה החולין ולבשה איצטלת חג. קדושת החג אפפה את כל הבתים היהודים ורישומו ניכר היה בעירה כולה. כבני חורין נראו בני העיר בחגי ישראל. בתים מלאי חדווה ואור, בתי התפילה נקיים ומוארים, ומלאים מתפללים ולומדים ושלוות נפש פרושה על משכנות ישראל. כבשבת כן בחגים היו יהודי הורודלה נוהגים לפי הכלל: „חציו לד׳ וחציו לכם": מבלים חלק גדול מזמנם בלימודי תורה ובשיחות ריעים בבית התפילה, ואת החלק השני מזמנם מבלים בסעודות חג דשנות תוך שלוות נפש.

היחיד והכלל היהודי

קהילת הורודלה לא הצטיינה ביהודים עשירים. רובם של יהודי הורודלה התפרנסו ממסחר וחנוונות, ומיעוטם מאומנות וממלאכה. ברם, לבם וידם פתוחים היו לכושל ולמך, והחזיקו במי שמטה ידו. נודע בעיר על משפחה רעבה, לא נחו ראשיה ועסקניה עד שאספו סכום כסף לתמיכתה. נלחץ יהודי על ידי השלטונות, לא נחו ולא שקטו עד שסילקו ממנו את הלחץ. היתה שמחה במעונו של יהודי ושמחו אתו כל תושבי העירה. ובצר למי שהוא, כולם שיתפו את עצמם בצרתו. רגשו ערבות ואחוה הדדית שררו בין תושביה היהודיים של העיירה.

רוב המשפחות היהודיות בעיר היו קבועות ועתיקות, ותולדותיהם בהורודלה מנו עבר של שנים רבות ואולי דורות רבים, וראשית בואן להורודלה לא היתה ידועה. איש הורודלה לא היה בודד בעולמו, שכן, המשפחות מסועפות היו וכל אחד מעוטר היה בחיל קרובים לשני הוריו, שעל פי רוב גרו בהורודלה וגם בערים סמוכות ורחוקות. רבדים רבדים שכנו המשפחות היהודיות בעיר וכולם יחד היוו קהילה אחידה ושלמה, וחוליה בשלשלת הגדולה והאדירה שנקראת יהדות פולין.

דף מתוך „שטר מכירת חמץ"
יוצאי הורודלה בודאי יכירו בדף הזה חתימת ידם של יהודי הורודלה אשר חתמו אצל הרב זצ"ל על „שטר מכירת חמץ" בפרוס חג הפסח.

יחס הגוים ליהודי העירה לא תמיד היה גרוע. זקני העיר היו מספרים על תקופות שלוות ושקטות כשהגויים רחשו כבוד ליהדי העיר, כראוי לאזרחים עתיקים.

עם קום מדינת פולין החדשה ב־1918, הקיפה קנאות לאומנית רווית שנאת ישראל, את העם הפולני. גם הפולנים בהורודלה הושפעו מקנאות זו, והתחילו לגלות שנאה ליהודי העירה שהיו מושרשים בעירה דורות רבים, כאילנות עתיקי הגזע בגן העיר. בהזדמנויות שונות נאמר ליהודים כי נחשבים הם לאזרחים ממדרגה נמוכה יותר, וכזרים במדינת פולין המחודשת.

מימין לשמאל: הנוך זוברמן, ב״צ ברגמן, בנימין ברגר,
צבי זלצמן, אליעזר לרנר, משה חיים ברגמן,
יקותיאל זבידוביץ, דוד לרנר, פישל גרטל, שמעון זוברמן,

השנאה הזאת כלפי היהודים שבראשיתה היתה מוגבלת בהיקפה ונחלת מעטים, התחילה גואה ועולה עד שהדביקה את רוב הפולנים בעיר. ההליכה בלילה, ברחובות שהיו מיושבים ע״י פולנים ואוקראינים — נעשתה מסוכנת ליהודים, מחשש פגיעה גופנית. הכאת יהודים נעשתה תופעה תדירה, במיוחד, בימי השבתון הפולניים. האוירה נעשתה דחוסה יותר ויותר. יהודי הורודלה התחילו להבין, כי בימי סופה אין לסמוך יותר על ידידותם של הפולנים.

עם התגברות האנטישמיות בפולין ובהורודלה, התעוררה והתגבשה ההכרה הלאומית אצל הנועד היהודי, ובעלות התנועה הציונית על הבמה הצבורית, והרעיון

של שיבת ציון כבש בחזונו את רובו של הנוער היהודי בפולין, נוסדו גם בהורודלה חוגים ציוניים שהקיפו את רובו של הנוער היהודי בהורודלה. בימים ההם, התחילו החוגים הציוניים בפעולה ציונית ממשית למען בנין ארץ ישראל. אספו כספים למען „קרן הקימת לישראל" ולמען „קרן היסוד", יסדו שעורים ללמוד הלשון העברית, עסקו בפעולות תרבותיות מגוונות, נוסדו ארגוני נוער חלוציים, החלוץ הכללי, בית"ר, והפעילות הצבורית היתה ערה ותוססת.

עם גבור השנאה ליהודים והנגישות הכלכליות מצד השלטונות הפולניים, התחיל הנוער לחשוב ברצינות על חוף מבטחים אחר. חברי תנועות הנוער החלוציות, נסעו אז לקבוצות הכשרה והתכוננו לעליה לארץ ישראל. ואילו חלק אחר מהתושבים היהודיים, שלא נכבש על ידי רעיון התקומה היהודית, גם הוא הבין כי המצב החדש הנהו חסר סיכויים לקיום מכובד לתושבים היהודים, ואף אלה התחילו לחלום על הגירה לארצות בטוחות יותר: אמריקה, קנדה, ואמריקה הדרומית.

עלית היטלר ימ"ש לשלטון בגרמניה

בשנת תרצ"ג (1933), הגיע לשלטון בגרמניה הצורר האיום ביותר בדברי ימי האנושות, רוצח ואיש דמים היטלר ימ"ש, וינופף בחרבו, על העם היהודי כולו ועל יהדות אירופה במיוחד. עם עליתו לשלטון ועלית מפלגתו מפלגת הנאציזם הרצחני, התחזקו כוחות הרשע אף בפולין, והמפלגות האנטישמיות שהצטינו בשנאת ישראל מתמיד הגבירו את נגישותיהם והתנגשויותיהם ביהודי פולין. גלי השנאה ליהודים גאו ועלו והעבירו את הפולנים על דעתם, עד שלא הרגישו במלחמה שמכין להם אויבם ההיסטורי הגדול.

שנאת הפולנים ליהודים הלכה וגברה, וקבלה אופי מסוכן ליהודים. האוירה הכללית נעשתה דחוסה ובלתי נסבלת. הפולנים התחילו להשמיע דברי בלע ודברו על היהודים כעל אלימנט זר במדינה ומיותר בכלכלה הפולנית. ראשי המדינה ואנשי השלטון לא פסקו לדבר על „הבעיה היהודית הדורשת פתרון". הנגישות הכלכליות הלכו וגברו, חוקים לרעת היהודים נחקקו על ידי השלטונות מדי פעם בפעם, ואפשרויות הקיום הכלכלי ליהודי פולין פחתו והלכו. יהודים רבים בפולין התחילו תוהים על המצב החדש, והיו שואלים לעצמם: כלום יכולים הם לחשוב את ארץ פולין — שהיה מקום מושבם מאות שנים — כביתם הבטוח להבא.

שנאת ישראל שגברה והלכה גרמה גם להתגברות התסיסה הציונית והצבורית שהקיפה יותר ויותר את ההמונים היהודים בפולין. הדחף לעליה לארץ ישראל ולהגירה לארצות יותר בטוחות, קבל אופי המוני והקיף כמעט את כל הנוער בהורודלה. גם אלה שהאמינו לפני כן, כי המצב החדש שנוצר הנהו זמני בלבד, התחילו לפקפק בכך והחלו לחשוב על הגירה, או על עזיבת הורודלה העירה הקטנה, ולעבור לערים אחרות עם קהילות יהודים גדולות יותר. בשנים הללו גדל מספר העולים לארץ ישראל ומספר המהגרים לארצות אמריקה הצפונית והדרומית.

קץ קהלת הורודלה

על אף תסיסת העליה וההגירה, נשארו רובם של יהודי הורודלה במקומם, והקהילה היהודית המשיכה את קיומה בדפוסה הקבוע והעתיק. סוף כל סוף לא יכלו כולם להגר ואף לא לעזוב את מקומם העתיק. לא לכל אחד היו אמצעים לעזוב את הורודלה, ולרוב התושבים היהודים חסרו אפשרויות להגר או לעבור למקומות אחרים.

יהודי הורודלה המשיכו לנהל את חייהם הצנועים חסרי דרישות ולא יכלו להעלות על הדעת אפשרות של רצח כללי, ואף לא יכלו להרגיש, בסופת ההשמדה המתקרבת ליהדות אירופה — וליהדות פולין. כרבים מיהודי פולין האמינו יהודי הורודלה, כי משברי הרשע והשנאה יעברו ללא עקבות רציניות.

אהה! בשנת תרצ״ט (1939) תקפו צבאות היטלר ימ״ש את פולין, ותוך שבועות מספר כבשו את פולין כולה. תיכף לכבושם התחילו לבצע את תכנית הרצח וההשמדה של יהדות פולין הגדולה. לאחר כיבוש פולין פנה הצר לארצות אירופה אחרות וכבש אותן. ומיד לאחר כיבושן התחילו קלגסיו להשמיד ללא רחם את הקהילות היהודיות הקדושות. מיליוני יהודים נרצחו במיתות משונות ואכזריות על ידי רוצחי היטלר. אנשים נשים וטף נשרפו במשרפות אדם שהקים העריץ האכזר. הגורל האכזרי לא פסח גם על קהילת הורודלה שאנשיה נשיה וטפה עלו על המוקד.

* * *

על סופה המר של קהילת הורודלה, על השואה של יהודי הורודלה סבלם ועינוייהם, מספרים העדים השרידים המעטים, שהצליחו להתחמק מיד הרוצחים על ידי הסתתרות רבת סבל ועזות נפש, להלן בספר הזה.

יהודי הורודלה
וחייהם הרוחניים
החברתיים והצבוריים

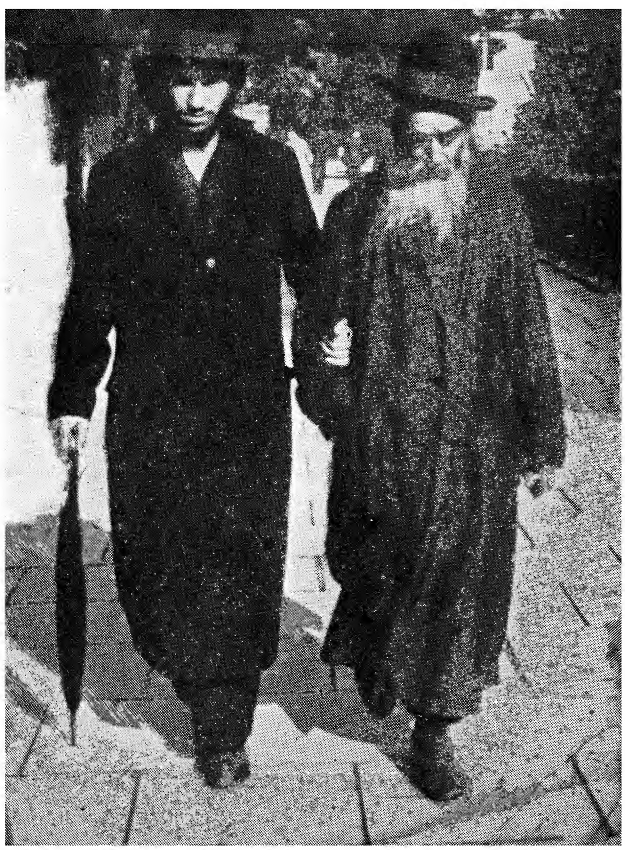
הרב חיים ברמאן

המרא דאתרא, הרב מהורודלה, זצ״ל

(תולדותיו ומשפחתו)

יחד עם עדת הורודלה הקדושה, ניספה על קידוש ה׳ המרא דאתרא — אבי, מורי הרב הגאון, קדוש ה׳, מוהר״ר משה יהודה לייב הלוי ברמאן הי״ד זצללה״ה. על קידוש ה׳ ניספו גם רוב ילדיו ונכדיו.

אבי זצ״ל הוכתר בגיל 23 כרבה של הורודלה, ועלה על כסא הרבנות לאחר

המרא דאתרא הרב מהורודלה זצ״ל הי״ד, ובנו הרב חיים יבלח״ט.

פטירת חותנו הרה״ג מוהר״ר יקותיאל גלרנטר זצ״ל, שהיה גיסו של הרבי מראדזין האדמו״ר הגה״ג ר׳ גרשון חנוך הניך זצללה״ה.

אבי זצ״ל נולד ביום י׳ במרחשון, בשנת ה׳תרכ״ו. בעיר לומאז. אבי אבא מרי — הוא סבי ר׳ דוד ז״ל שהיה ידוע בין חסידי ראדזין כר׳ דוד׳ל מלומאז, היה יהודי בן תורה והיה עסוק במסחר. ברם, חסידותו והצטינותו ביראת ה׳ הקנו לו פרסום וכבוד בזמנו. אם אבי, — היא סבתי מרת רחל ע״ה, היתה מפורסמת כאשה צדקנית ובעלת מדות נעלות וטובות.

בגיל 15, נעשה אבי חתנו של הרב מהורודלה, הרה״ג ר׳ יקותיאל גלרנטר. במשך שמונה שנים ישב אבי בבית מדרשו של הרבי מראדזין ולמד תורה יומם ולילה. עד מהרה נתפרסם כחריף ובקי בכל חדרי התורה, בנגלה ובנסתר ועזר לרבי מראדזין האדמו״ר ר׳ גרשון הניך לסדר את כתביו.

לאחר פטירת חותנו, נבחר אבי לממלא מקומו בתור רב ואב״ד דהורודלה, ועלה על כסא הרבנות בהסכמתו ובהסמכתו של הרבי האדמו״ר מראדזין, וקבל היתר הוראה מגאון הדור ר׳ יהושע׳לי קוטנר זצ״ל, בשנת תרמ״ט.

17 שנה לאחר הנשואין ילדה לו אשתו הרבנית הצדקנית מרת ברכה גיטל בן — הוא אחי הבכור ר׳ גרשון הניך ברמאן נ״י. אחי ר׳ גרשון הניך למד בצעירותו אצל החפץ חיים זצ״ל בראדין, והיום הוא נמצא בארצות הברית בעיר מיניאפוליס, והוא ידוע בעסקנותו ובפעולותיו למען מדינת ישראל.

לאחר פטירת אשתו הראשונה נשא אבי את אשתו השניה — היא אמי מורתי הרבנית הצדקנית מרת רבקה הי״ד ע״ה. אמי היתה בתו של הרב ר׳ מרדכי חיים פלווסקי זצ״ל מקוברין. סבי זה, היה אחיו של האדמו״ר הגאון הקדוש ציס״ע מוהר״ר נח נפתלי זצללה״ה — הרבי מקוברין ונכדו של ר׳ משה מקוברין זצללה״ה.

כל עיר קטנה בפולין היתה מסוגלת להיות מרכז לתורה, במדה והמרא דאתרא הצטיין כתלמיד חכם והיה משפיע בהשפעת תורתו בלמדנותו וצדקותו על בני קהילתו. דבר זה קרה בהורודלה, במקום, שאבי מורי זצ״ל עמל יומם ולילה למען עניני עדתו ולמען הרבצת תורה ויראה בין בני קהילתו.

במשך כהונתו כמרא דאתרא בהורודלה חיבר אבי זצ״ל ספרים רבים, אולם הספיק להוציא בחייו ארבעה ספרים בלבד: תפארת בנים — פרוש על מסכ׳ אבות. חק משה — שו״ת על חלק א׳ של או״ח. הספר הכיל 34 שו״ת מתוך 250 שו״ת שהיו אתו בכתובים ונאבדו בשנות השואה. זכרו תורת משה — פירוש על חמשה

ספר
שו"ת
חק משה
והוא חלק ראשון מחאו"ח מעשרה חלקים
שיבואו אי"ה בדפוס:

כולל ג"כ ביאור יפה בכמה סוגיות בש"ס. ומחובר
לזה „חידושי ברכות" הוספה על חק משה
שכבר נדפס בשנת תרס"ה. מבעהמ"ח ספר „תפארת
בנים" על מסכת אבות, וספר „חק משה" על הש"ס:
חברו הקטן והצעיר שבישראל משה ליב בלאאמו"ר
דוד הלוי בערמאן האבד"ק הוראדלא פלך לובלין.

דרוק, פעדער ווארשא, זאמענהאף 44.

שנת תרפ"ז לפ"ק

CHOK MOSZE.
t. j. Komentarz na Talmud.
od Rab. M. BERMAN Horodla z. Lub.

Druk. Feder W-wa, Zamenhofa 44.

Printed in Poland

ספר שו"ת חק משה
(שער הספר)

ספר: זכרו

תורת משה

פירוש על חמשה חומשי תורה דברים נכוחים וישרים
ע"פ פרד"ס מתוקים מדבש ונופת צופים כאשר עיניכם
תחזינה משרים.

חיברו הקטן שבישראל משה יהודא באאמו"ר ר' דוד הלוי
בערמאן אב"ד דק' הוראדלא בעה"מ תפארת בנים
וחק משה ושו"ת חק משה וקול יהודא פי' על אגרת דריב"ז:

נוסף עוד מבעהמ"ח הנ"ל ספר

חק משה

מהדו"ב חדושים ודברים יקרים על מסכת ברכות.

מחיר הספר 3 זל.

בהוצאתי Rabin M. BERMAN HORODŁO z. lnb.

נסדר בדפוס של ר' ישראל חיים וויינבערג

בילגורייא—תרח"ץ

BIŁGORAJ LUB. 1938 r.

Składane w druk. SRULA CHAIMA WAJNBERGA

Printed in oland

Druk „POSPIECH", Warszawa, S-to Jerska 32.

ספר זכרו תורת משה
(שער הספר)

חומשי תורה ע"פ פרד"ס. קול יהודה — **פירוש על אגרת דרבי יוחנן בן זכאי.**

בין כתבי היד של אבי זצ"ל שנאבדו, (בחלקם הגדול היו כתובים בכתב רש"י), היו: לחם משנה על משניות. ילקוט על נביאים וכתובים — **מלוקט מזוה"ק תק"ז וז"ח.** חק משה — **חידושים על כל הש"ס.** פירוש על מסכ' קטנות. דרש דרש משה — **חידושים על המדרש.**

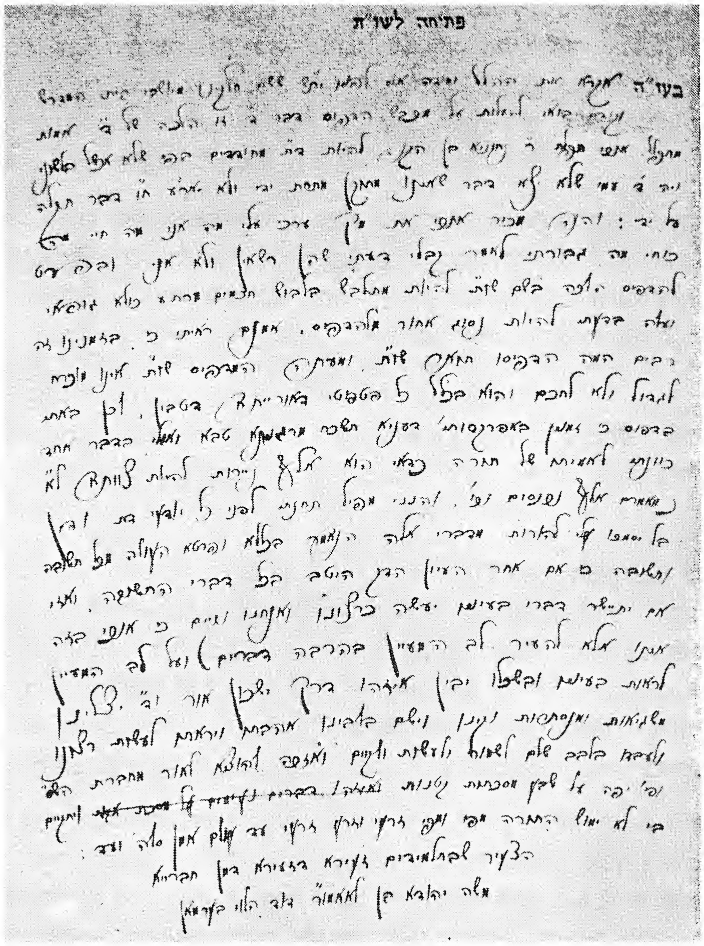
אמי ע"ה ילדה חמשה ילדים; ואלה שמותיהם: אחותי אסתר נ"ע, בעלת כשרונות מצוינים, נפטרה בדמי ימיה בא' דר"ח תמוז תר"פ בגיל 19, בהיותה מאורשת לבנו של ר' יצחק מאיר קאהן מזמושץ', — גיסו של הרבי מראדזין הצדיק האדמו"ר הגה"ק ר' מרדכי יוסף אלעזר ליינר זצללה"ה. הובאה לקבורה בעיר הרובישוב.

אחי היקר מוהר"ר שמואל הלוי ברמאן הי"ד ז"ל, נולד בי"ב מרחשון תרס"ח ונרצח על ידי הנאצים הגרמנים ימ"ש, בעירנו הורודלה יחד עם אשתו ושלושת ילדיו: מרדכי יוסף אלעזר הי"ד, דוד הי"ד, צבי הירש הי"ד.

אני הגבר ראה עני בשבט עברתו — חיים הלוי ברמאן, נולדתי בג' באדר תר"ע הוסמכתי להוראה על ידי רבנים וגאונים בפולין, וגם קבלתי היתר הוראה על ידי אבי מורי זצ"ל. בגיל 22 נשאתי את אשתי העדינה והיקרה הרבנית המושלמת אשה משכלת ויראת ד' מרת ברכה הי"ד ע"ה, שנרצחה על ידי הרוצחים הנאצים ימ"ש, בעיר לבוב. אשתי היתה בתו של הרה"ג מוהר"ר יהודא גורדון הי"ד, — הרב ממלינוב (וואהלין) שנרצח על ידי הרוצחים הנאצים ימ"ש בעיר מגורו.

אחותי המצוינת הצנועה מרת פרידיל ע"ה הי"ד, נולדה בשנת תרע"ב, ניספתה בידי הנאצים יחד עם בעלה הרב הגדול בתו"י העילוי המצוין מוהר"ר ר' דב בר מלינאק הי"ד מפראגה—וורשה ועם שני ילדיהם היקרים והמוכשרים הי"ד. גיסי הרב דב מלינאק, חיבר ספר משמרת מצוה **בהיותו בגיל 16, (הספר נדפס בוורשה בשנת תרצ"ב). בספר גילה בקיאות רבה וחריפות גדולה בדין „ספק מצוה". היה תלמידם המצוין של שני הגאונים המפורסמים: רבינו שמעון שקאפ זצ"ל ר"מ בגרודנה, ורבינו מנחם זמבה הי"ד זצ"ל מפראגה—וורשה.**

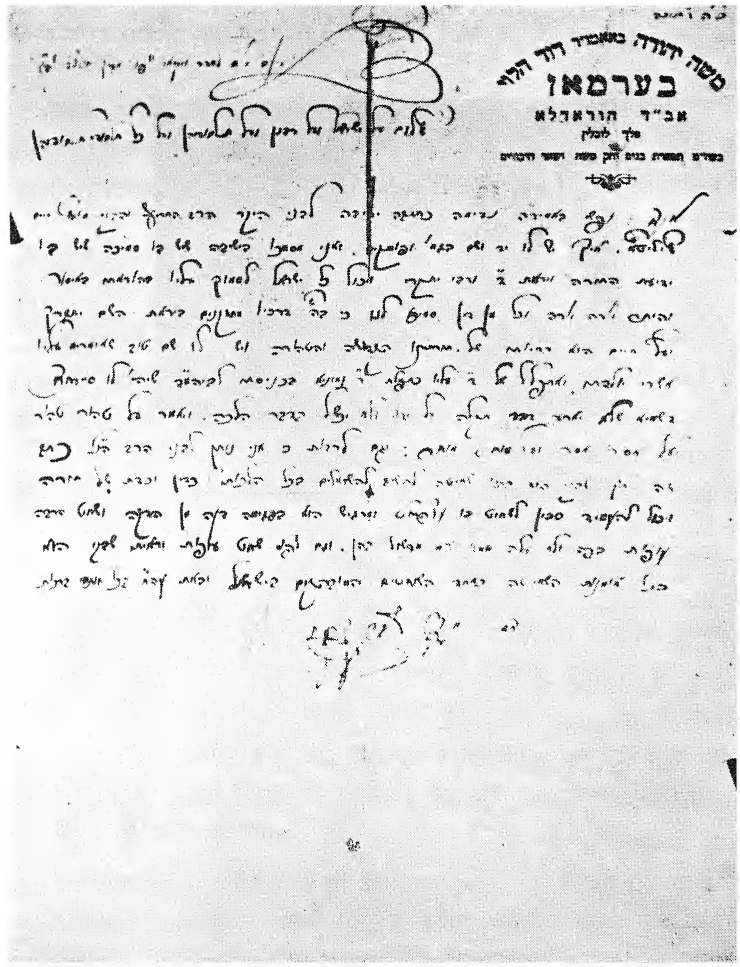
אחותי המצוינת בת הזקונים להורי ז"ל, הרבנית מרת חוה חנה רחל (רחל'ה) הי"ד, נרצחה יחד עם בעלה הרה"ג שלשלת היוחסין מוהר"ר נפתלי הי"ד, בנו של הרב הצדיק אב"ד ומו"צ דק"ק בוריסלאוו (גליציה) מוהר"ר

פתיחה לשו"ת

בעז"ה

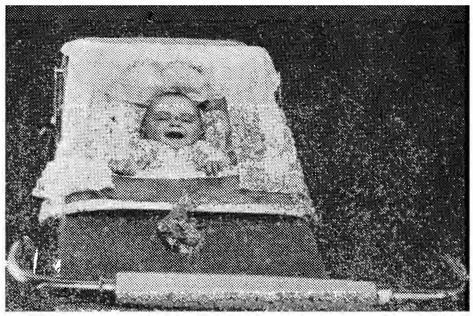
פתיחה לשו"ת — כתב יד קדשו של המרא דאתרא.

משה יהודה בהאמו"ר דוד הלוי
בערמאן
אב"ד הוראדלא
פלך לובלין

ממכתביו של הרב זצ"ל

חיים הי"ד זצ"ל חתן לאדמו"ר דד"צ מקומרנה זצללה"ה. גם בתם היחידה היקרה פייגלה הי"ד נרצחה יחד עם דוריד דקדושים. תנצב"ה.

נכדת הרב הי"ד

* * *

אבלים אנו אחרי יקירינו וקרובינו — הרוגי מלכות הרשעה גורלם היה כגורל ספרי תורה השרופים — גוילין נשרפין ואותיות פורחות כך גופותיהם הקדושות נשרפו ורוחם הקדוש מרחף במרומים.

יהי הקדיש הצבורי אשר בני הורודלה אומרים לזכר קדושי עירם, למזכרת עולמים ולתביעת נקמה לרוצחיהם השפלים של קדושי הורודלה, שנרצחו על לא חטא ועוול ומתו מות קדושים.

חנוך (הניך) ברמאן

הורודלה ותושביה

זכרונות אלה הנכתבים על ידי בספר זה, הנם מוגבלים מסיבות הזמן. שכן, עזבתי את הורודלה עוד בשנת 1923 והרבה דברים ואירועים בחיי הורודלה נשכחו ממני במשך השנים שחלפו. מנסה אני לשחזר זכרונות בקשר לעובדות ולאנשים, ולתרום על ידי כך לתיאור העיר ואנשיה.

* * *

הורודלה העיירה הקטנה השוכנת על ידי הנהר „בוג" בעברו המערבי, — הנהר, אשר שימש גבול טבעי בין פולין לפלך ווהלין — החלק המזרחי של פולין, — לא נבדלה באופיה ובמהותה מעירות פולין אחרות. ככל קהילה אחרת בפולין היתה קהילת הורודלה מורכבת ברובה מיהודים חרדים ויראי ד׳.

רובם של יהודי הורודלה — ובראשם רב העיר אבי מורי זצ״ל הרב ר׳ משה יהודה לייב הלוי ברמאן ואתו שני השו״בים — היו חסידיו ומעריציו של האדמו״ר מראדזין זצ״ל, הגם שהיו שם יהודים שנמנו עם חסידי האדמו״רים מגור, בלז, ועוד.

אף על פי שקטנה היתה קהלת הורודלה בכל זאת יצאה שמעה על פני ערי פולין, וזאת בגלל רבה הדגול המרא דאתרא אבי מורי זצ״ל, שהיה מפורסם כגדול בתורה וביראת שמים אשר הדריך בנאמנות ובמסירות את עדתו במשך שנים רבות וליווה את קהילתו כל הימים עד תחנתה האחרונה, ונספה יחד אתה ועם בני משפחתו במשרפות סוביבור. נותרו בחיים אני ואחי חיים, שבנס הגיע לאמריקה ערב מלחמת העולם השניה, וניצל מגורלם של יהודי הורודלה ומגורל ההשמדה של בני משפחתו.

ביום כ״ה לחודש סיון קבענו כיום הזכרון לבני משפחתי הקדושים, הלוא הם:

הרבנית רבקה — אשתו השניה של אבי זצ״ל — שהיתה בת קדושים, נכדה של הצדיק ר׳ משה מקוברין זצ״ל. אחי שמואל ובני משפחתו ז״ל. אחותי פרידיל ובעלה הרב מרדכי ז״ל, — תלמיד חכם גדול ומחבר מספר ספרים. אחותי הרבנית רחל׳ה ובעלה הרב נפתלי ז״ל, — בנם של קדושים — בנו של הרב מירוסלב. גיסי הרב ר׳ נפתלי יצק מים על ידי אבי זצ״ל ושימש למעשה כרב בהורודלה בשנים האחרונות שלפני השואה. גיסתי ברכה׳לה — אשתו של אחי ר׳ חיים, בתו של הרב ממלינוב.

אבי זצ״ל הרב דהורודלה — כפי שכינוהו בעולם הרבני בפולין, — היה

רבה של הורודלה, לצדו נכדו מרדכי (מוטילה)
עם ידיד

מוכר כאחד הגאונים בין רבני פולין, חיבר ספרי הלכה חשובים, ורבנים גדולים היו פונים אליו בשו"ת והסתמכו על הכרעתו ההלכתית, כהכרעה של פוסק אחרון ספרו הראשון בשם „תפארת בנים" נדפס בשנת תרס"ה גם אצלי נמצא שלל כתבי יד של אבי זצ"ל, ששלח אותם אלי עם אחי ר' חיים המשמש היום כשו"ב בניו־יורק

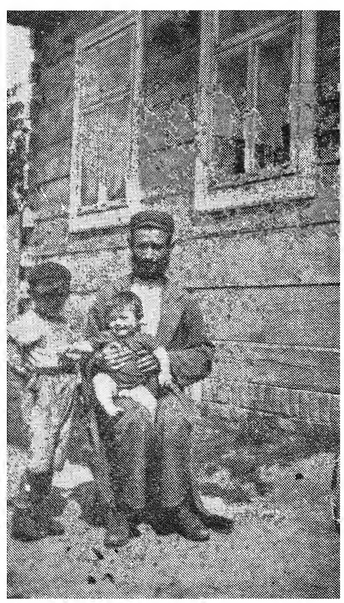
אבי זצ"ל עלה על כסא הרבנות בגיל צעיר בהיותו בן 19 שנים. מוצאו לא היה ממשפחת רבנים. את כס הרבנות ירש מחותנו — הוא סבי — הרב ר' יקותיאל גלרנטר זצ"ל בן הרב ר' יוסף גלרנטר זצ"ל — רב ואב"ד בעיר הרובישוב. הרב ר' יוסף היה חותנו של האדמו"ר מראדזין הבעל „אורחות חיים" דרב הגאון ר' גרשון חנוך הניך ליינער זצ"ל — מגלה התכלת, גאון גדול ובעמ"ח ספרים תורניים חשובים וידועים בעולם התורני.

אמי ז"ל — הרבנית ברכה גיטל נפטרה בדמי ימיה בהיותה בגיל 38, בהיותי בן 3 שנים במותה. אמי היתה אשה חשובה, ומפורסמת בצדקתה ובנועם הליכותיה גם מעבר לגבולות הורודלה.

לאחר שלמדתי אצל אבי זצ"ל מספר שנים, שלח אותי לישיבתו של הגאון החפץ חיים זצ"ל בראדין. הלבוש של בחורי הישיבה היה דומה ללבוש המקובל

אצל יהודי ליטה, לבוש קצר, בניגוד ללבוש הארוך המקובל אצל יהודי פולין. כן חבשו מגבעות רגילות בניגוד לכובע־מצנפת של יהודי פולין. רבים מהם היו גוזזים את שער זקנם. בשהותי בראדין שניתי גם אני את לבושי ללבוש יהודי ליטה שהיה לבוש אירופאי. כן ספרתי תמיד את שער הזקן. בשובי הביתה ב־1915 עם לבושי הליטאי עשה הדבר רושם עז בעירה ותושבי הורודלה הביטו עלי בעין זועמת. דומני, שהייתי אז היחידי בין בחורי הורודלה עם לבושי הקצר וחזותי הלא־חסידי. אגב, בשבתות ובחגים נהגתי ללבוש בגדים חסידיים כי חששתי שיוציאוני מבית־המדרש בגלל לבושי הליטאי.

מרבית פרנסתו של אבי זצ״ל היתה משכר פסקי דיני תורה. לא רק יהודי הורודלה הביאו את עניניהם אליו, אלא גם יהודי הסביבה. לא פעם הופיעו אצלו ב״כ קהילות הסביבה שבקשוהו לשמוע את ענינם ולפסוק דין תורה. ויש שהוזמן על ידי הקהילות לבוא אליהם לבירור ענין חשוב ולפסוק הלכה. לא פעם אפשר היה לשמוע בעלי בתים מתרעמים, על שהרב מסכים להענות להזמנות אלו ולהעדר מהורודלה על ידי כך — ולו גם באופן זמני.

שמואל ברמאן בן הרב וילדיו.

הרב חיים ברמאן שליט״א
אשתו ברכה הי״ד ואחיו שמואל הי״ד

לפסקי הדין של אבא זצ״ל יצאו מוניטין בכל הסביבה, וגם משפטנים התחשבו בהם. בקשר לכך ראוי לספר את הספור הבא:

בימים ההם לא היו יהודים מתדיינים בפני ערכאות המדינה. אלא את דברי הריבות שלהם היו מביאים לרב העיר. לעתים נדירות ביותר היה הצד המפסיד מחפש את „הצדק" בערכאות המדינה.

פעם אחת קרה, שיהודי אשר נתחייב בדין תורה אצל אבא זצ״ל הגיש תביעה מחדש לשופט המדינה המחוזי בעיר הרובישוב. כשופט שמש אז רוסי בשם לשקביץ. בעת ברור הענין בקש השופט לדעת מה פסק הרב דהורודלה בענין זה ובקש שיתרגמו את הכרעת הרב. כשהביאו לו את פסק הדין מתורגם לרוסית קם השופט על רגליו וקרא אותו תוך יראת כבוד. אחר כך פנה ליהודי והוכיחו על פניו, על שהעיז לא לקבל את הכרעתו של הרב מהורודלה. „אשר שכלו הישר עולה על החוקים האזרחיים הכתובים". מובן, כי השופט אישר את פסק הדין שניתן על ידי אבא זצ״ל, ודברי השופט עשו רושם עז על יהודי הסביבה. ואילו אבי הרב כשספרו לו את דברי השופט, הפטיר את הענין בבדיחותא: בעיני כל גוי — אף אם שופט הנהו — כל רב כתלמיד חכם ייחשב...

על חלקים גדולים משטחה של פולין — ובתוכם הורודלה, שלטה בימים ההם רוסיה הצארית, והחוק הרוסי דרש כי רב העיר ידע גם את השפה הרוסית. במקרה שהרב לא ידע את השפה הרוסית, היו השלטונות הרוסיים ממנים רב נוסף ששלט בשפה הרוסית. רב כזה היה מכונה בכינוי „הרב מטעם", כלומר: הרב שנתמנה מטעם השלטונות. מובן, כי השלטונות לא שמו לב ביותר, לסגולותיו הרוחניות ולידיעותיו התורניות של הרב הממונה על ידיהם.

גם בהורודלה מינו השלטונות „רב מטעם" ושמו היה „רבינר מאנדל" — מעיר דובייניקי הסמוכה. חשובי העיר מאידך, יעצו לאבא זצ"ל שילמד את השפה הרוסית, בכדי שיוכל לקבל מינוי רשמי „כרב מטעם" נוסף לתפקידו כרב מוכר על ידי קהילת העיר. פעם התקימה גם אספה של חשובי העיר בביתנו בענין זה, בה השתתפו: שמואל בידרמן, אהרן חיים פדר, ישראל שפיר, הרשיל גרוסבורד, שמואל גרוסבורד, דוד ברגמן, משה מנדיל וואלאך, פישל סטאוו, דוד יוסף זוברמן אלעזר הלפרין, אהרן לייב, משה פריינד, (שני האחרונים שמשו כחברים במועצת העיר) ובעלי בתים נוספים. אבא זצ"ל השתכנע בצורך לדעת את השפה הרוסית, ולשם כך שלח אותי למורה בשם לשקביץ (שמונה אחר כך כשופט מחוזי בהורובישוב), בכדי לקבוע אתו את זמני השעורים. לאחר תקופת לימוד קצרה אמר אלי אבא, ללכת אל המורה לשקביץ ולהודיע לו על הפסקת השעורים. באחת האספות, שהתקיימה כרגיל במוצאי שבת בביתנו לשם דיון על עניני העיר, נשאל הרב על הסיכויים להתמנות כ„רבינר", ואם הוא ממשיך ללמוד את השפה הרוסית. על זה ענה הרב: כי החליט להפסיק את למוד השפה הרוסית, שכן, אם אעמול בתורה במקום העמל, להבדיל, בשפה הרוסית, אהיה אז גאון עולם. אני מוותר, איפוא, על מנויי כ„רב מטעם".

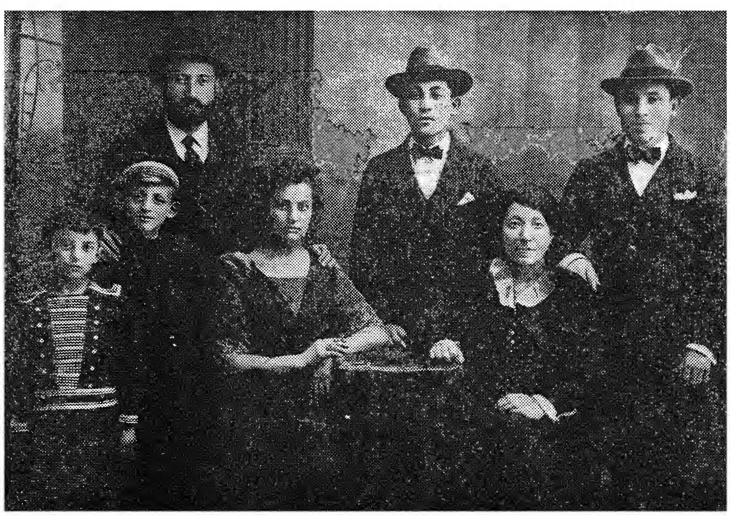
ברצוני גם להזכיר את הרבנית הקודמת — היא סבתי (אם אמי) הרבנית פראדיל ז"ל. מוצאה היה מעיר סלוויטה ממשפחת שפירא המפורסמת והיתה נכדה לאדמו"ר ר' פנחס מקוריץ זצ"ל. בעיר ספרו, כי סבתי הרבנית פראדיל שומרת על מגילת יוחסין המיחסת את משפחתה על משפחת דוד המלך. כשאבא זצ"ל ירש את כסא הרבנות מסבי הרב יקותיאל זצ"ל חותן אבי (אגב, הרב יקותיאל היה הרב השלושים ושש בשלשלת רבנים של אבות ובנים), התחייב לתמוך בסבתי הרבנית פראדיל ז"ל בתשלומים קבועים בשעור של שני רובל לשבוע.

הסבתא הרבנית פראדיל ז"ל היתה גרה אחר כך בבית בתה זיסל'ה (הלוא היא דודתי) אשתו של ר לייביל זבידוביץ (שהיה מכונה גם בשם: „לייביל דעם רב'ס"), ונפטרה לפני פרוץ מלחמת העולם הראשונה בגיל 84 שנה.

דודתי זיסל׳ה ז״ל

דודתי זיסל׳ה היתה אשה צדקנית ומכובדת ביותר. היתה מקפידה להתפלל שלוש פעמים ביום וידעה את התפילות בעל פה. היתה בקיאה בדינים ומפורסמת בפקחותה ובאצילות רוחה. הופעתה היתה הופעה אצילית ורבת כבוד, ואנשי העיר כבדוה מאד.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה הצליחה לעבור את הנהר בוג (הגבול הרוסי־גרמני הזמני) ולהצטרף למשפחת בנה ר׳ יוסף זבידוביץ ולמשפחת בתה מלכה שהיו גרים בלודמיר. הצטרפו אליה בתה חנה ובעלה משה טננבוים וילדיהם, חתנה נטע פרלמוטר (נמצא כעת במונטריאל שבקנדה עם בתו פראדיל ומשפחתה). אבל, הגורל המר של יהודי פולין השיג גם אותה בלודמיר לאחר שהעיר נכבשה על ידי הגרמנים ימ״ש. בגורלה המר עלה לה להיות עדה לרציחת בניה בנותיה ונכדיה הרבים על ידי הרוצחים הגרמנים ימ״ש, ולאחרונה רצחו גם אותה יחד עם יהודי לודמיר.

זיסל׳ה זבידוביץ (זיסל׳ה די רביצינ״ס), בנה יוסף זבידוביץ ומשפחתו, ובניה פישל ומרדכי זבידוביץ הי״ד.

בית הכנסת הגדול עם קירותיו העבים, וחלונותיו הגבוהים והמקומרים, בנוי היה בניה חזקה ואיתנה. יסודותיו היו עבי מדות וקירותיו קירות אבן רחבים, התנשא מעל כל בתי העיר ועמד במקום מרכזי בחזית שוק העיר. מתפללי בית הכנסת הגדול היו על פי רוב היהודים הפשוטים, יהודי עמל ובעלי מלאכה, ובראשם רב העיר. כחזן קבוע בחגים שמש ר׳ קלמן נימן ז״ל שהרטיט את לבותיהם של המתפללים בקולו הערב. גבאי בית הכנסת היה זליג אברהם אהרן׳ס ז״ל. (כך קראוהו). על יד בית הכנסת — באחד מאולמיו — היה גם בית תפילה קטן יותר

מרדכי זבידוביץ הי״ד, ר׳ הרשיל גרוסבורד ז״ל (משמאל)
הרב חיים ברמאן שליט״א (מימין)

(הפוליש) שהתפללו בו חלק אחר של בעלי מלאכה, והגבאי היה פייביל שעהר. כן היה בית תפילה מיוחד (שטיבל) לחסידי ראדזין בבנין בית הכנסת באחד מאולמיו, בו התרכזו בעיקר למדנים, חסידים, ובעלי בתים, ושם היה גם מקומם של בחורים „חובשי בית המדרש״ בחגים לתפילת מוסף היה עובר לפני התבה בבית חסידים דודי ר׳ לייביל זבידוביץ ז״ל, ובנו ר׳ לוי יצחק ז״ל היה קורא בתורה. לא רחוק מבית הכנסת (באותה הסביבה) היה בית המדרש שעל מתפלליו היו נמנים כל חוגי העיר: בעלי בתים, תלמידי חכמים, בעלי מלאכה וכו׳.

שני שמשים קבועים היו בהורודלה: מרדכי, (שקראוהו מוטי) ומשה וורציל. האחרון שמש גם כבלן העיר. נוסף לתפקידיו הצבוריים עסק משם וורציל גם במקצועו: כמכסה גגות בגבים, ויחד עם זה היה עני מרודי ובקושי התפרנס.

בהורודלה היה גם מוכתר מטעם השלטונות (סולטעס) ששמו היה חיים הרש וויינטרויב ששמש גם כנוטר עירוני. מי היה יכול לדמות את עצמו לר׳ חיים הרש, בשעה שהיה עונד את השרשת הממשלתית הרשמית עם תו הנשר הפולני בקצהו — כסמל „משרתו הרמה"...

גם אשתו של ר׳ חיים הרש—הלא היא מרימטה—היתה בעלת משרה צבורית, שכן היתה ממונה על המקוה־טהרה. ומכל עבודותיו התפרנס ר׳ חיים הרש בקושי רב ותמיד התלבט בחיפוש אחרי סכום כסף להכנת שבת. יהודי פשוט ירא שמים וישר דרך הי ר׳ חיים הרש. לשבחו יצויין, כי בשנים שהייתי משכים קום ללמוד

קופיל׳ה שואב המים, (על ידו עומד פישל שק)

בבית המדרש, הראשון שהקדים אותי היה ר׳ חיים הרש, שמצאתיו יושב בפינתו ומשנן לעצמו תוך כוונה פרקי תהילים.

בנופה של הורודלה היו משובצים שלשה יהודים, טפוסים אפיינים לחיי הורודלה, שפרנסתם היתה על שאיבת מים מהבאר העירוני והבאתם על כתפיהם בעסל ושני דליים לבתי היהודים. הלא הם: וולף (או שכפי שכנוהו: וולווניו) קופל ששימש גם כקברן עירוני ר״ל, ודבורה שגם היא התפרנסה זמן מסויים על עבודת שאיבת מים.

יש לזכור. כי בימים ההם, לא ידעו עוד בערים הקטנות בפולין על צנורות מובילי מים וברזים שופעי מים. את המים היה צורך להביא בדליים מהבארות העירוניים. בקיץ ובחורף בשעות הבוקר המוקדמות, אפשר היה לראות את שואבי המים פוסעים פסיעות בטוחות לארכו ולרחבו של השוק, עם העסל על הכתף ובו תלויים שני דליים מלאי מים. השואבים מריקים אותם לתוך חביות המים בבתים היהודיים, וחוזרים אל הבאר לשאוב שוב. פרנסה קשה היתה זאת תלויה בעבודת עמל, ששואבי המים מלאוה בנאמנות וביושר.

ידועים היו בהורודלה גם שני חוטבי עצים, האחים: זלמן ובריל הולץ, שפרנסתם היתה חטיבת עצים וכל מיני עבודות קשות בבתי היהודים בהורודלה.

רוב יהודי הורודלה עסקו במסחר ובחנוונות, שאפשר לסייג אותם בשני מעמדים כלכליים: מעמד האומנין ובעלי מלאכות, והמעמד הבינוני. יהודים עשירים כמעט לא היו בהורודלה, פרט לשני יהודים שנחשבו כעשירים בהשואה להרכב הכלכלי בהורודלה, והם: הרשל גרוסבורד, (ידיד משפחתנו), ואהרן ברגר. לר׳ אהרן ברגר היו שני בנים פנחס ונחום. כיהודי אמיד, עשה ר׳ אהרן מאמצים להשתדך עם משפחות יפות. את בנו נחום השיא עם בתו של הרבי מצ׳רציניק שרה גיטל ז״ל. גם ר ישראל שפיר השתדך עם האדמו״ר מצ׳רציניק זצ״ל.

השו״ב ר׳ יעקב טשסנר

יהודי קדוש ומופלא היה השו״ב ר׳ יעקב טשסנר. איש תם, זהיר ונזהר, רחוק מהוויות העולם, היה ר׳ יעקב, ומפורסם היה בצניעותו ובחסידותו. שוקד היה על התורה והעבודה בימים ובלילות. דבר רגיל היה למצוא אותו בבית התפילה דחסידי ראדזין בשעות הלילה המאוחרות. ובעברך על יד בית הכנסת באשמורת השניה או השלישית, והצצת דרך החלון המואר לבית התפילה דחסידי ראדזין ראית אותו רכון על הגמרא ושונה את תלמודו.

מדת חסידותו והקפדתו על קלה כבחמורה היתה ידועה ומוכחת. גם לי ידועה עובדה כזאת: קרה פעם, ואשתו — אשר כדרך החסידים בימים ההם, לא קרא אותה בשמה מטעמי צניעות, אלא בכינוי, כגון: „הפלונית שלי״, או סתם „היא״, וכינויים דומים, — קנתה כלי מטבח חדש. ר׳ יעקב סבור היה שהכלי לא נטבל כדין, ומכיוון שלא ידע איזהו הכלי החדש, לקח את כל כלי המטבח לבאר, שם אותם לתוך דלי ושלשלם לתוך הבאר וטבלם.

ר׳ יעקב שו״ב האמין כי כל יהודי הנהו תמים וצנוע כמוהו, ולא נטה לחשוב על אכשרות מציאותם של יהודים קטני אמונה וקלי דעת. נזכר אני בליל שבת חרפי אחד, לאחר סעודת השבת יצאנו, אני עם מספר חברים, לטיול קל. היו אז לייב זוברמן, משה גרוסבורד, מוני הלפרין, אהרן וולאך, אברהם שק. תוך הטיול התחיל שלג כבד לרדת. החלטנו להכנס לבית הכנסת דחסידי ראדזין. לבית הכנסת הגיע גם ר׳ יעקב שו״ב והתחיל לקרוא קריאת שמע בהתלהבותו המיוחדת. הקשבנו ברטט וביראת הכבוד לקריאתו. כמה טוב ונעים למאמין כמוהו! העירונו אחד לשני. משגמר את קריאתו ניגש אלינו, שפשף יד ביד כדרכו ותוך חיוך של שביעת רצון ותום כמעט ילדותי, — פתח בשיחה אתנו ואמר: שמעתי שאתם חוזרים בתשובה, וכו׳, וכו׳. כששיחתנו הפכה לוכוח, ענה לנו ר׳ יעקב למה לנו להתוכח, אביא לכם מאמר חז״ל ידוע ומשכנע, ובטוחני שגם אתם תסכימו לאמיתות הדברים: בעת קבלת התורה הביא השי״ת את כל הנשמות העתידות להוולד עד סוף כל הדורות, וכל הנשמות הכריזו עם כל ישראל באותו מעמד: נעשה ונשמע! ומה יש עוד להתווכח, הכריז בנצחון. ובחיוך של מנצח ומלא שביעת רצון, הוסיף: אני מודה לד׳ על שהמציא לי את המאמר המתאים ועל ידי כך יכלתי לקיים את דברי חז״ל שאמרו, ודע מה שתשיב... והפטיר, שבת שלום! ופנה לתלמודו.

בשנת 1915 נכבשה פולין כולה על ידי הצבאות הגרמנים־אוסטריים. הורודלה נכבשה בשבועים הראשונים של המלחמה ע״י הצבא הגרמני. (התנהגותם של הגרמנים בתקופה הזאת, לא היתה כהתנהגותם במלחמת העולם השניה). שלטונות הצבא יעצו לנו לצאת את העיר, מאחר שהיא נמצאת בקו החזית ותהיה נתונה לאימת קרבות. ואמנם, כמעט כל התושבים עזבו את הורודלה ועברו לחוה חקלאית בשם טיעפטיקוו (ע״י הרובישוב). בהיותינו במקומנו החדש פנה אלינו המפקד הגרמני שהיה בדרגת גנרל, ודרש לבחור ראש קהל (בירגרמייסטר). עמדתי אז לצדו של אבי הרב זצ״ל כשהבחין כי בהגנרל ושאל לזהותי. כשעניתי לו שאני בנו של הרב, פקד „לבחור״ בי כראש הקהל. ליתר דיוק, כראש התושבים.

משום מה נפל עינו דוקא עלי לא ידוע לי. נוטה אני לחשוב, כי הסיבה לכך היתה לבושי האירופי, כי הייתי כמעט היחידי עם בגדים קצרים, לעומת הלבוש החסידי הארוך של כל יהודי הורודלה.

שמשתי בתפקיד רם זה כשלושה חדשים בלבד. מנוי יהודי כראש הצבור, לא נעם לחיכם של הנוצרים, שפעלו לבטל את המינוי ולמנות פולני במקומי. עם העברת השלטון למפקד אוסטרי, גברה השפעת האינטליגנציה הפולנית על מוסדות השלטון החדש, ואז הצליחו להעביר אותי מתפקידי כראש הצבור, ובמקומי נבחר לתפקיד זה הנסיך „פודרבינסקי מכפר ריבני".

ב־1918 עזבתי את הורודלה ונסעתי לקיוב. לאחר ששהיתי ברוסיה כארבע שנים והספקתי לטעום מתלאות המהפכה הרוסית, חזרתי ב־1922 להורודלה. לאחר שנות העדרותי מצאתי שינויים ניכרים בחיים החברתיים בהורודלה. חלק מהנוער עזב את ספסלי בית המדרש. רוב רוב של הנוער החליף את לבושו החסידי בלבוש אירופי. האנטישמיות גברה ושונאי ישראל הרימו ראשם. המדיניות הכלכלית של פולין החדשה (מדיניות גרבסקי) רוששה את רוב היהודים. חלק גדול מהנוער התחיל לחשוב על הגירה לארצות רחוקות.

בראותי את המצב בפולין החלטתי גם אני להגר לארץ אחרת בטוחת עתיד.

בדרך ארוכה עשיתי את דרכי לארצות הברית. בכדי להשיג אשרת כניסה לארה"ב, נאלץ הייתי לנסוע לקישינוב ולשהות שם תקופה מסוימת. במשך שהותי בקישינוב השגתי עבודה שאפשרה לי להתפרנס, ובקישינוב הכרתי גם את אשתי לעתיד.

לאחר שהיית פרק זמן בקישינוב דגעתי ב־1925 לארצות הברית.

משה בידרמן — (ניו־יורק)

יהודי הורודלה ותלמודם

עיר קטנה היתה הורודלה. מספר תושביה בכלל, לא היה רב. אף מספר התושבים היהודים לא רב ביותר. ברם, הורודלה היהודית מעטת הכמות נחשבה לקהילה רבת האיכות. כל איש יהודי בהורודלה היה עולם גדול, עולם בפני עצמו.

אתחיל, ממורנו המרא דאתרא הרב הגאון ר׳ משה לייב זצ״ל — חתן הרב ר׳ יקותיאל זצ״ל ואשתו פרדיל ע״ה. שלשלת הרבנות של הרב ר׳ יקותיאל, היא שלשלת מיוחסת של רבנים במשך כ״ד דורות שישבו על כסא הרבנות והוא היה תלמידו של האורחות חיים זצ״ל האדמו״ר מראדזין.

הרב ר׳ משה לייב היה מסתפק במועט, לא ביקש ולא חיפש נוחיות, אלא, ישב כל הימים על התורה ועל העבודה. למד בביתו, בבית המדרש, ובבית החסידים דראדזין. ויחד עם דאגתו לענינים הדתיים של העיר לא פסק פומיה מגירסא. גדול היה בתורה ובקיאותו בש״ס ובפוסקים היתה ידועה ומפורסמת. חיבר ספרים חשובים בהלכה ובפרשנות. היה רועה את עדתו באמונה וליווה כל ימיו את קהילתו במסירות ובחיבה, עד הקץ המר בשואה הנוראה שעשו היטלר ומרעיו ימ״ש.

הורודלה הצטיינה בלומדי תורה וביודעי תורה. נכנסת לבית המדרש או לבית החסידים דראדזין („השטיבל״) בימי החול ומכל שכן בשבת ובחג, מצאת יהודים יושבים ולומדים. המראה נהדר היה, במיוחד, בשבתות ובחגים בבתי התפילה, לאורך השלחנות הארוכים, ישבו יהודים לבושים בגדי שבת, משוחררים מכל דאגות חולין ולומדים תורה. הלימוד היה שונה: פרשת השבוע, גמרא עם מפרשים, משניות, עין יעקב, ומי שמעיין כתם בספרי חסידות תוך הרחבת הדעת. בשבת ובחג היה איש הורודלה מבלה את רוב זמנו בבית הכנסת, בבית המדרש, או בבית החסידים, תוך לימוד תורה ותפילה.

מכיוון שאני בעצמי השתייכתי ללומדי בית החסידים („השטיבל״), רוצה אני להזכיר את אנשי הורודלה שלמדו בבית החסידים בתקופה שאני זוכר אותה. ברצוני לציין, כי רוב רובם של הלומדים בבית החסידים ידעו בעצמם יפה ללמוד, אע״פ כן העדיפו ללמוד בצוותא או בשנים, כי זה היה מסייע לבירור וליבון הדברים, במיוחד, בסוגיות הדורשות עיון והתעמקות יתר.

ללומדים הקבועים השתייכו: ר׳ משה ב״ר ישראל פישל סטאוו, שלמד על פי רוב עם חברו ר׳ ירחמיאל ב״ר אהרן יהודה פריינד. כן למדו יחד ר׳ שמעון וויזנברג, משה וויזנברג, יעקב וויזנברג, ויהושע וויזנברג ובנו גציל.

כן למד בשטיבל: ר׳ לווי יצחק זבידוביץ ובניו (שנים מבניו יוסף ויהושע נמצאים היום בארץ ישראל). בשטיבל למד גם יוסף זבידוביץ, אחיו של לוי יצחק (בתו נמצאת בא״י, ובו בארה״ב), ר׳ יעקב גולדמן, בן מוטיל ע״ה

כתלמיד חכם מובהק נחשב בין הלומדים, ר׳ יצחק בלום (בעיר קראו לו יצחק מלך׳ס), ר׳ יצחק היה מורם ורבם של בחורי הורודלה המבוגרים, שלמדו אצלו גמרא עם תוספות ומפרשים. גם אני למדתי אצלו יחד עם חברי משה הלפרין (מוניה) בנו של אלעזר הלפרין גם רבי אלעזר הלפרין — שהיה חסיד מובהק — למד בשטיבל.

האדמו״ר הקדוש הרש״ש ליינר זצ״ל הי״ד
(הרבי מראדזין) בעת בקורו בלודמיר
בתמונה נראים: ר׳ משה מנדיל בוקסנבוים
ר׳ חיים דוד צוקר, ר׳ גרשון הניך בוקסנבוים
חיים ברמאן

בעת שאני למדתי בשטיבל, למדו אתי כמה בחורים שהצטיינו אז בחריפותם. ביניהם: אהרן וולאך (היום בא"י) בנו של ר' משה מנדיל ע"ה, ר' משה גרוסבורד בנו של צבי גרוסבורד, ר' משה גרוסבורד בנו של שמואל גרוסבורד. ר' פנחס אייזן, ר אהרן זוברמן בן יואל יצחק מהכפר לושקאוו, הנוך זוברמן בנו של צבי זוברמן, ר' ארי' הרברסט בנו של שמואל (היום נמצא בארגנטינה), משה הלפרין ארי' (לייביל) הרבסט בנו של שמשון, ר' הנוך גולדמן בנו של מוטיל מלמד, ר' גרשון הניך (היום בארה"ב) בנו של הרב.

חבורת בחורים זו הצטיינו בהתמדתם. בתקופה ההיא, היו חובשי ספסל בית המדרש רגילים לקום בשעה 4 בבוקר ולמדו במשך כל היום עד 12 בלילה, פרט להפסקות אוכל.

ללומדים ב„שטיבל" בתקופה ההיא, נמנו גם יקותיאל זבידוביץ ואחיו פישל זבידוביץ.

זוכר אני טיול חג מענין שטיילנו בחג השבועות לאחר ארוחת החג אני ואהרן וולאך, לצידו של אביו ר' משה מנדיל וולאך, לאורך השוק בהורודלה. תוך הליכה בחן ר' משה מנדיל את בקיאותנו בלימוד, ואהרן אמר אז בע"פ כעשרים עמודים חדושי הרי"ם על התוספות: „לפי שאין בקיאין לשמה".

שורה שלמה של בעלי בתים למדנים מובהקים, פארו בחזותם המכובדת את שלחנות ה„שטיבל": ר' שמואל זיסברג (קראוהו, שמואל קיי), ר' לייבל זבידוביץ, ר' דוד ברגמן, אלעזר הלפרין, ר' אהרן חיים פדר, ר' שמעון ביטרמן, ר' צבי שק, ר' הילל שק (היה רב בגיוביץ), ר' מנדיל לרנר (חריף ובקי), ר' שמואל יהודה — היה לומד הרבה בלילות ונפטר באופן פתאומי בחוהמ"פ בעת למודו. כשנכנסו בבקר לביהכנ"ס מצאוהו מת על יד הגמרא ומשקפיו היו מונחים על הגמרא הפתוחה. ר' פתחי' בלאט, — היה לו בית הבד לסחיטת שמן שומשומין ועל זה היתה פרנסתו. לאחר יום עבודה קשה, היה בא לשטיבל והיה לומד שעות רבות תוך עיון והתעמקות. כן היה נוהג ר' יעקב זוברמן,—בעל מאפיה היה, ולאחר עבודתו היה מופיע בשטיבל ולומד הרבה שעות בהתמדה. ואחרון אחרון, השו"בים החסידים והתמימים ר' יעקב טשסנר ור' מרדכי פייגנבוים.

חזיון דומה של מתמידים ולומדים היה גם בבית המדרש. מעגל הלומדים בבית המדרש היה מגוון והרכבו היה עממי יותר. בבית המדרש למדו בעלי הבתים מכל השכבות, בעלי בתים שפרנסתם מצויה בקושי והיו צריכים לעבוד עליה קשה. בעלי מלאכה ואומנין, אשר לאחר יום עמל קשה ראו לחובתם להקדיש

כמה שעות ללימוד תורה. הנה יושבים על יד השלחן הראשון קבוצת יהודים ולומדים גמרא. על יד השולחן השני יושבים יהודים ולומדים חומש ורש"י. על יד השולחנות שעל יד התנור הגדול יושבים יהודים ולומדים משניות, מדרש, עין יעקב.

בתקופתי זכורים לי מספר לומדים מובהקים בבית המדרש:

ר' משה מנדיל וולאך — תלמיד חכם גדול חריף ובקי. כמומחה לעצים היה עסוק כל היום ביער כנציג סוכנות־עצים גדולה, ולאחר ששב בערב מעבודתו היה יושב בבית המדרש שעות רבות ולומד תוך עיון והתעמקות. בלילי שבתות היה לומד כמעט כל הלילה. וכן היה לומד ברובו של יום השבת. בעת לימודו היה רגיל לעמוד, כשרגלו נשענת על הספסל, והיה מתפלפל ושט בים התלמוד

ר' שמעון משה גולדברג, בניו; הנוך ושמואל, חתנו יצחק לרנר, ר' אהרן ידידה

ר' יעקב זזוברמן ומשפחתו, בניו בנותיו ונכדיו

הלוי פריינד ובניו: ר' יוסף, ר' אברהם, ר' דוד, ר' לייביש גולדברג, ר' פנחס ברגר, ר' דוד יוסף זוברמן, בניו: לייבל זוברמן, ב"צ זוברמן, צבי זוברמן.

כולם קדושים וטהורים שנהרגו על קידוש השם.

על מדת התמדתם של יהודי הורודלה יעיד ספור שסיפר לי ר' שמעון וויזנברג. דבר שקרה אתו לפני חמישים שנה ומעלה:

כשהרב ר׳ משה לייב, היה סמוך עוד על שלחן חותנו הרב ר׳ יקותיאל זצ״ל רבה של הורודלה דאז, היה לומד בבית החסידים עד שעה שתים לאחר חצות. עד שעה זו למד גם ר׳ שמעון וויזנברג. בשעה שתים כשגמרו ללמוד, היו רגילים ללכת יחד הביתה.

פעם אחת, שכח הרב משה לייב לקרוא לר׳ שמעון כשהגיעה השעה ללכת הביתה. ואילו ר׳ שמעון מתוך שהיה שקוע בלימודו, לא הרגיש ביציאתו של הרב ר׳ משה לייב. משהבחין שנשאר לבד, החליט להשאר כל הלילה בבית התפילה, באשר פחד לצאת מהשטיבל. שכן, היה עליו לעבור את פרוזדור בית הכנסת, ששם עמד „לוח הטהרה״ ולפעמים היו משאירים בפרוזדור מצבה לפני העברתה לבית החיים, כזכור לאנשי הורודלה.

באותו הלילה היתה אשתו של ר׳ אליעזר דוד מקשה לילד, ובעלה ובני משפחתה, הלכו לבית החסידים לקשור חוט לדלת של ארון קודש ואת הקצה השני למסור בידה של היולדת כסגולה ללדת ברווח. מששמע ר׳ שמעון שפותחים בלילה את הדלת נזכר בספור שהיו מספרים, כי באמצע הלילה באים המתים לבתי התפילה להתפלל, וזנק במהירות אל חלון ה„שטיבל״, שבר את השמשה וברח החוצה. אשתו של ר׳ אלעזר דוד ילדה בת באותו הלילה. בבוקר, כשהגיעו המתפללים הראשונים לבית החסידים, התפלאו על הקור הגדול והבחינו בשמשה השבורה. כששאלו וחקרו לפשר הדבר, נודע להם מה שקרה לר׳ שמעון בלילה, ועל בריחתו דרך החלון.

כמה הוד והדר היה בין יהודי הורודלה, יהודי בית הכנסת ובתי התפילה.

מי שאמר לעולמו די, הוא יאמר לצרותינו די. ונזכה לראות בנחמת ציון.

בן־ציון ברגמן (ארגנתינה)

הורודלה עירתנו
(זכרונות)

בלב מלא תוגה ובדמעות חונקות, ניגש אני לכתוב על הורודלה העירה. הלוא המדובר הוא על העירה בה נולדתי, בה ביליתי אביב ימי, בה נרקמו כל תכניותי היפות וחלמתי חלומות חיי המרנינים... ובנסעי משם, השארתי את האנשים הקרובים והיקרים לי ביותר, ושם השארתי את שנות ילדותי ונעורי.

בנסעי משם, השארתי עירה יהודית מלאת חן יהודי חבויה עמוק בלבי ומעוררת ערגה. וכעת לא נשאר דבר מקהילת הורודלה היהודית מלבד כתיבת זכרונות מלאי ערגה.

כלום תמוה הדבר, כי חש אתה צביטת לב ונפש בכל טבילת העט בדיו. כלום תמוה הדבר, כי זכרונות אלה נכתבים בדם ודמע, בידעך כי הנך מנסה להקים מצבת זכרון באמצעות דיו וניר ואותיות לעירת מולדתי.

* * *

הורודלה היתה עירה היסטורית, והיא אף היתה זמן קצר בירת פולין הקדומה בימי המלך יגללו. בגן העיר העתיק — שהיה בדרך לאוסטילה —, נראו עוד שרידי הארמון הממלכתי, והגן היה נקרא על שמו של המלך יגללו.

האוכלוסיה היהודית בהורודלה מנתה 150 משפחות שכללו 1250 נפש בערך.

בתי כנסת

במרכז העיר התנוסס לתפארת בית הכנסת הגדול שהיה גבוה יותר מעל בתי העיר. קירותיו עבי מדות בנויים אבן, חלונותיו מקומרים רבי רושם, וחזותו כמבצר עתיק. פנים הבית היה מסודר בטעם רב. ארון הקודש היה מהודר שעיטוריו וקישוטיו עלו עד לגובה. הבימה הגדולה ורחבת המדות וכל הקישוטים והסידורים הרבים עשו רושם רב, והדרת כבוד היתה שרויה בבית הכנסת.

בבית הכנסת התפלל רב העיר, ומקום כבוד מיוחד היה קבוע ושמור בשבילו במזרח ליד ארון הקודש.

בתוך בנין בית הכנסת ועל ידו היו בית תפילה לחסידי ראדזין

(השטיבל), בית תפילה לאומנין ובעלי מלאכה. כן היו בהורודלה בית מדרש הכללי, בית תפילה לחסידי טריסק, ומנין לנוער הציוני.

בשטיבל ובבית המדרש היו יושבים בחורים וסתם בעלי בתים ולומדים תורה עד לשעות הלילה המאוחרות. נגון הלמוד היה חודר החוצה וקול התורה היה נשמע ברחובות הסמוכים לבית הכנסת ולבית המדרש.

בתי עלמין

שלושה בתי עלמין היו בהורודלה. בית עלמין אחד היה בדרך לכפר סטריז׳שוב, ושנים אחרים עתיקים: בדרך לאוסטילה ועל יד הנהר „בוג". בית העלמין שעל יד הנהר (לא רחוק משוק העירה) היה עתיק ביותר ומצבותיו העתיקות העידו על עתיקותה של קהילת הורודלה. אף בית העלמין בדרך לאוסטילה נקרא היה בית העלמין הישן, ומצבותיו העידו על תאריכים של עבר רחוק.

על בית העלמין האחרון היה אבי ז״ל מספר, כי „הפריץ" — שבגבולות אחוזתו היה בית העלמין — רצה פעם להפוך את בית העלמין לשדה חרוש. ברם, קרה דבר מופלא: הסוסים שעמדו רתומים למחרשה מתו עוד לפני שהתחילו בעבודת החריש.

זוכר אני, כי ב־1935 מכר הפריץ ווישביצקי את האחוזה, ורצה גם למכור את בית העלמין כשדה לתבואה. הלכו אליו רב העיר ר׳ משה לייב הלוי ברמ̇ן זצ״ל ואבי ר׳ יוסף ברגמן ז״ל, לבקש ממנו שלא ימכור את בית העלמין, וספרו לו על מה שקרה לסוסיו של ה„פריץ" הקודם בעת שרצה לחלל את בית העלמין. הלה הגיב על זה בצחוק. כעבור ימים מספר שלח לקרוא את אבי ז״ל והודיע לו, כי הוא משאיר את בית העלמין לרשות הקהלה היהודית, באשר מתירא הוא מפגיעה בבית העלמין, בהוסיפו, כי חלה לפני ימים מספר פתאום ונפל למשכב.

בטיולינו בדרך המוליכה לאוסטילה, היינו עולים לבית העלמין, ומתענינים בכתוב על המצבות העתיקות השקועות באדמה. מצאנו שם מצבות עתיקות עם תאריכים לפני 150 שנה.

תל האדמה שעל יד בית המדרש

בסביבת בית המדרש היה תל אדמה זעיר, גדור בגדר ועטוף מסתורין. יהודי הורודלה ספרו, כי בתל טמונים „חתן וכלה" שנפטרו בלילה אחד. ספרו

גם, כי הסופר אנסקי ביקר בהורודלה על יד התל לפני כתבו את „הדיבוק", ורצה לשמוע על המסופר בקשר לתל המסתורי.

רב העיר והשוב"ים

רבה של הורודלה — המרא דאתרא, היה (בזמני) ר' משה לייב הלוי ברמן זצ"ל. הרב היה ידוע בפולין כרב חשוב וגדול בתורה, וקהילת הורודלה היתה גאה בכך שזכתה למנהיג רוחני גדול וחשוב כמוהו

כן היו בעירתנו שני שובי"ם שהיו תלמידי חכמים ויראי שמים, ובעלי מדות נעלות ר' יעקב טשסנר ז"ל, ור' מרדכי פיגנבוים ז"ל. רב העיר והשובי"ם היו חסידי ראדזין מובהקים.

ילדים על יד ביתו של מטות (מאטעס) מלמד.
על המרפסת (ברקע) עומד זליג זייף.

חמישה „חדרים" היו בהורודלה, שבהם התחנכו ילדי ישראל ללמוד תורה. רמת הלמודים של „החדרים" היתה מודרגת. ילד יהודי שהגיע לגיל „החדר", נכנס לראשונה ל„חדר" דרדקי, שבו התחיל ללמוד „אלף־בית", ובו המשיך ללמוד עד שהגיע לגיל שבו לומדים גמרא. וכשהגיע לגיל זה, עבר ל„חדר" עם רמת למודים יותר גבוהה, ושם למד מספר שנים גמרא. וכשהגיע בחדר זה לרמת למודים נאותה עבר ללמוד אצל ר' יוסף שמואל שהיה למדן חריף ובקי, והוא לימד את תלמידיו גמרא עם מפרשים ו„יורה דעה", או שעבר ללמוד אצל ר' יצחק מלך'ס — אף הוא למדן גדול — שלימד את תלמידיו גמרא עם תוספות ומפרשים.

נער יהודי, שעבר את „החדרים" והמשיך ללמוד אצל אחד משני המלמדים, ר' יוסף שמואל או ר' יצחק מלך'ס, הגיע לדרגת בן־תורה ועבר אחר כך ללמוד בכוחות עצמו לבית המדרש או ל„שטיבל".

בית ספר יהודי ללמודים כלליים לא היה בהורודלה, פרט בתקופה מסוימת קצרה. ואם רצה מישהו לרכוש לו ידיעות כלליות, היה לומד אצל מורים פרטיים שהובאו להורודלה על ידי שוחרי השכלה, שהתחלפו לעתים תכופות. כמורים לעברית שימשו פישל בליי, ומרדכי פריינד, וכן מורים אחרים שהובאו במיוחד להוראת השפה העברית.

יהודי הורודלה החסידים

יהודי הורודלה היו ברובם חסידים, ומרביתם היו חסידי האדמו"ר מראדזין, שעל פי רוב עמדו בראש הענינים הדתיים בעיר. היו בהורודלה גם חסידי האדמור"ים: מטריסק, גער, ובלז.

האדמור"ים ר' מרדכי יוסף אלעזרליינר זצ"ל, ואחריו בנו ר' שמואל שלמה ליינר זצ"ל (הי"ד) היו מבקרים בהורודלה לפרקים. כן היו מבקרים בהורודלה האדמור"ים מטריסק ר' ולולה זצ"ל, ר' נוינילי"ה זצ"ל. העיר היתה לובשת רוח חגיגית בעת שהאדמורים היו מופיעים בהורודלה.

בעירנו היו מבקרים שד"רים מארץ ישראל מטעם כולל ר' מאיר בעל הנס זי"ע. באי כוח הכולל בהורודלה היו ר' שמעון ביטרמן ז"ל, ור' מרדכי פיגנבוים ז"ל. מובן הדבר, כי בואו של שליח כזה לעירה היה מאורע חשוב והיה מעורר ענין רב.

מוסדות העיר

בכל עיר בפולין, כן גם בהורודלה היתה קהילה מאורגנת שניהלה את עניני הצבור היהודי בעיר, והיתה מפקחת על צרכי העיר הדתיים. הקהלה היתה מוכרת כלפי השלטונות הפולניים, כאחראית על המוסדות הדתיים של העיר.

כראשי הקהילה בזמני כיהנו חליפות, ר׳ פתחי בלאט ור׳ אהרן חיים פדר. שניהם חסידי ראדזין.

הקהילה החזיקה בבית המרחץ העירוני ומקוה־טהרה על ידו. כבלנים שמשו משה וורציל ובריל הולץ.

גם „הכנסת אורחים״ היה בעירה. המוסד היה מוחזק ביזמה פרטית על ידי ר׳ יעקב בוימאייל, ואורחים עניים היו מוצאים קורת גג במוסד הזה.

הקהילה היתה אחראית לחברא קדישא. גבאי החברה היה ר׳ יצחק בלום.

נציגי היהודים במועצת העיר

המועצה העירונית מנתה 24 חברים שהרכבה היה: 12 פולנים, 6 אוקרינים, 6 יהודים. חברי המועצה האחרונים מטעם הצבור היהודי היו: פנחס ברגר, יוסף ברגמן — (אבי ז״ל), אהרן לייב פריינד, שמעון ביטרמן, יהושע אייזן, מנדל לרנר.

ספרית תרבות

בהורודלה היתה קימת ספריה בשם „תרבות״, שכללה ספרים בעברית ובאידיש. על יד הספריה התרכזו הפעולות הציוניות, מפעלי הקרן הקימח לישראל, קרן היסוד, וקרן תל־חי. הספריה היתה במסגרת פעולתם של ארגוני הנוער הציוניים: החלוץ, ובית״ר, וכן ארגון בעלי מלאכה.

הנהלת הספריה היתה מבצעת פעולות תרבותיות מגוונות. כגון: שעורים לעברית, שעורים לתנ״ך, הרצאות ספרותיות ופוליטיות, נשפי קריאה ופעולות תרבות אחרות.

על יד הספריה היה קיים חוג דרמטי, שהיה מעלה על הבמה מחזות בעלי תוכן היסטורי וחברתי.

עם יסוד סניף להסתדרות הציונית בעירה, ויסוד הקרנות הציוניות: קרן הקימת לישראל וקרן היסוד, היו מופיעים לפעמים שליחים מארץ ישראל מטעם הקרנות הציוניות. בואו של שליח מארץ האבות היה מעורר ענין רב בין הנוער,

ופעילות רבה מצד העסקנים הציוניים. עוד זכור בקורו של שליח קק"ל ר' יעקב מלמד ז"ל והרצאותיו בפני יהודי בית הכנסת על המפעל הציוני, וכן הרצאתו בעברית בפני הנוער הציוני. בקורו והרצאותיו הביאו להתעוררות לאומית כללית בהורודלה.

מוסדות כלליים ומיסדיהם.

שורה של וועדים ומוסדות לפעולות פילנטרופיות, חברתיות, וציוניות פעלו בהורודלה:

היתה קימת וועדת נשים עסקניות, שתפקידן היה לחלק לילדי ה„חדרים" ולילדים עניים בכלל, ארוחה קלה וכוס חלב.

בשנות מלחמת העולם הראשונה פעל „וועד עזרה" מטעם ה„גוינט", שהיה מחלק מזון ובגדים לאנשים עניים. כן החזיק „הוועד" בית תבשיל לעניים. בוועד העזרה היו פעילים: שבתי שק, אהרן זוברמן, בן־ציון זוברמן, ואהרן וולאך.

הספריה: מיסדי הספריה הראשונה היו נחום ברגר, הנוך ברמן, ב"צ זוברמן, אהרן זוברמן, שלמה זוברמן, צבי זוברמן, הנוך זוברמן; פישל זוידוביץ, אהרן סטאוו, דוד פרינד, ואהרן וולאך (האחרון בישראל היום).

ספרית „תרבות": מיסדי הסכריה בשם „תרבות" היו: הנוך זוברמן, צבי זוברמן, שלמה זוברמן, בנימין ברגר, דוד פריינד, יצחק פריינד; בן־ציון ברגמן; בלומה זוברמן, גיטל ברגר, מלכה וולאך, רחל זוברמן, הינדה—רבקה סטאוו (היום באורוגוואי), פרל בידרמן (היום בברזיל).

החלוץ הכללי: מיסדי „החלוץ" היו: ב"צ ברגמן (היום בארגנטינה), משה זוברמן (היום בישראל), רחל זוברמן (בארגנטינה), מיכל ברגר, אברהם קוליש (היום בישראל). על חברי „החלוץ" נמנו: אפרים אייזן, אריה שטיין, יהושע זיסברג, יהושע ברגר, משה זוידוביץ, פנחס ורמן, שמואל הרפין; שמואל וגשאל.

חברי „החלוץ", היו צריכים לעבור הכשרה פיסית ותרבותית לקראת עליתם לארץ ישראל. להכשרה נסעו: ב"צ ברגמן, משה זוברמן — (לבילגוריי), שמואל וגשאל (לאוברוביץ), יהושע זיסברג, שמואל הרפין, אריה שטיין, אברהם קוליש (לסקריצין).

בבחינות חלוצים מועמדים לעליה לארץ ישראל, שהתקימו בזמושץ בהשתתכותו של מנהל מרכז „החלוץ" מר דובקין, השתתפו גם אחדים מחברי „החלוץ" בהורודלה, ואושרו אז לעליה: משה זוברמן, אברהם קוליש, ב"צ ברגמן.

ארגון בית"ר: ב־1929 התקיים בהורודלה כינוס מחוזי של ארגון בית"ר.

העירה עמדה תחת הרושם של הכינוס, שבו השתתפו ביתר"ים רבים מהערים הסמוכות: הרובישוב, לודמיר, אוסטילה, אוכאן בהשפעת הכינוס נוסד אז קן בית"ר בהורודלה

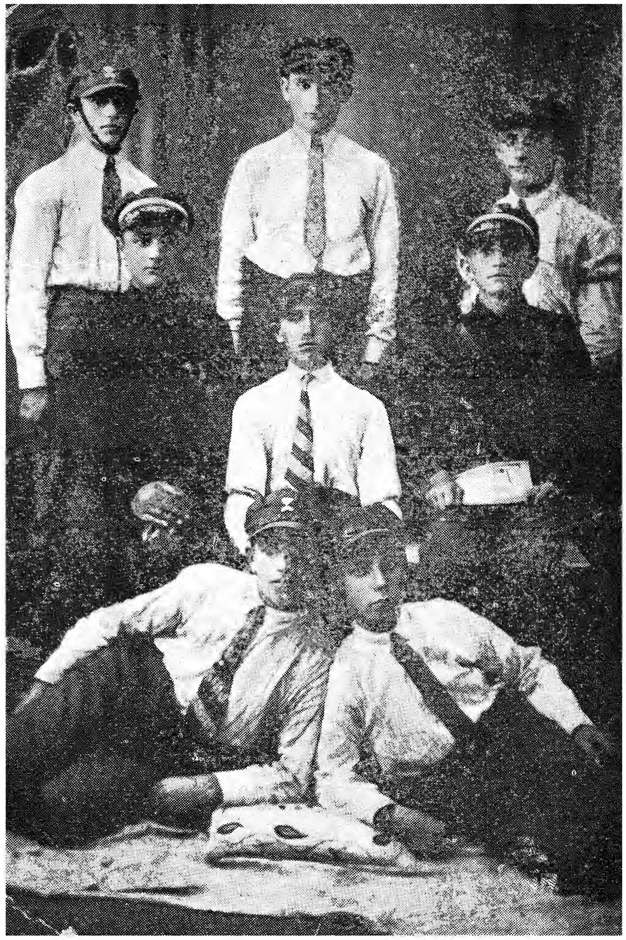

ארגון בית"ר בהורודלה

מיסדי בית"ר היו: אליעזר לרנר, שמעון זוברמן, צבי זלצמן, יוסף זבידוביץ (היום בישראל). פישל גרטל (היום בקנדה), שמעון גולדברג, מיכאל ברגמן (היום בארגנתינה), צבי זוברמן (היום באה"ב), אליעזר שמידט (היום בישראל), למזכירות בית"ר נתמנה יוסף זבידוביץ, למפקד הקן נתמנה צבי זלצמן גזבר הקן אליעזר לרנר.

לאחר שחלק מבית"ר הצטרף להחלוץ המזרחי וחלק אחר עזב את הורודלה, עברה הנהגת הקן למשמרת הצעירה: משה זוברמן, משה חיים ברגמן, אליהו גרוסבורד, יצחק שרובר, פישל פריינד, שמואל פריינד, יקותיאל זבידוביץ, רהל גרוסבורד, עטיל שרר, משה הרכין, שמואל לינק, משה זיסברג, שמשון פריינד, ליבה ברנשטין, יעקב שרובר, משה שרובר, פישל רוזבלום.

ארגון בית"ר ניהל פעילות רבה וארגן פעולות ספורטיביות ותרבותיות רבות. יום י"א באדר — יום הזכרון ליוסף טרומפלדור — גבור הגליל, נחוג היה על ידי קן בית"ר בפומביות רבה. באותו היום, היה מקיים בית"ר מצעד צבאי, שהיה מסתיים בתפילת אזכרה לטרומפלדור וחבריו בבית הכנסת הגדול. פעולות בית"ר בי"א באדר היו משאירות רושם עז על אנשי העיר.

קבוצת בית"רים בהורודלה

ברית הצה"ר: **לאחר זמן נוסדה „הסתדרות ציונים רביזיוניסטיים" (הצה"ר). מיסדי הצה"ר היו: ב"צ ברגמן** (יו"ר) **שמואל זוברמן, בנימין ברגר ארי' הרבסט** (מזכיר).

ארגון בלי מלאכה: **הפעילות החברתית הכללית השפיעה גם על בעלי המלאכה שהיו בדרך כלל בלתי מאורגנים, וגם הם התארגנו ויסדו את ארגון**

בעלי מלאכה בועד הארגון היו: יחיאל שרר (יו"ר), אפרים אייזן, יעקב מדרדרוט (היום בארגנתינה), מרדכי סופר (היום בקנדה).

קק"ל, קרן היסוד: מיסדי קק"ל וקרן היסוד היו: צבי זוברמן, אריה הרבסט, יצחק פריינד, מרדכי זוברמן, ב"צ ברגמן — (ב"כ החלוץ), יחיאל שרר (ב"כ בעלי המלאכה).

האספה הראשונה של עסקני קק"ל, התקימה בביתו של שמואל גולדברג. לועד קק"ל הראשון נבחרו: צבי זוברמן, אריה הרבסט, יצחק פריינד, ב"צ ברגמן בנימין ברגר, מיכל ברגר, רחל זוברמן.

קרן תל חי: חברי ואוהדי תנועת הצה"ר יסדו „קרן תל־חי". המורשה של הקרן היה ב"צ ברגמן. כמזכיר שימש אריה הרבסט. כגזבר שימש בנימין ברגר. על הועד של הקרן נמנה גם שמואל זוברמן.

לפני נסיעתי לארגנתינה, שלח אלינו מרכז קרן תל חי בלונדון תעודת כבוד חתומה בידי זאב זבוטינסקי ז"ל כאות הערכה בעד עבודתי המסורה למען הקרן.

הורודלה היתה מוקפת כפרים חקלאיים, שבהם היו גרים גם משפחות יהודיות. המשפחות היהודיות שהיו נאלצות לגור בכפרים לרגל פרנסתם, הרגישו את עצמם מבודדות מבחינה יהודית בין הגויים הרבים בכפרים ושמרו על קשריהם הדתיים והחברתיים עם הקהילה היהודית בהורודלה. בימים הנוראים ובחגים, היו עוזבים את בתיהם שבכפרים ובאו להורודלה להתפלל בבית הכנסת ולחוג יחד עם יהודי הורודלה. יהודי הכפרים נחשבו כחלק מקהלת הורודלה.

יהושע קופרשטוק

אפרים ואלי' קופרשטוק בניו של יהושע קופרשטוק

עם יסוד קק"ל וקרן היסוד, שיתפנו אותם גם במפעלי איסוף הכספים. חילקנו ביניהם קופסאות קק"ל, והיינו שולחים אליהם עסקני הקרן להרקת הקופסאות. כן שיתפנו אותם בפעולותינו הציוניות.

הכפרים שהיו בהם משפחות יהודיות: סטריז'וב, ריבנה, קובלה, קופילוב, ליסק, מאטש, לושקוב, אוסיניוו, יאנקי.

בכפר סטריז'וב, היה בית חרושת גדול לסוכר שהיה שייך לחברה פולנית. המפעל היה מעסיק מספר רב של פועלים פולניים. לפני חג הפסח היו בעלי המפעל מזמינים את הרב שלנו להכשיר את המפעל לפסח. הרב היה ממנה משגיחים במפעל, את ר' שמואל הרבסט, ר' יוסף ברגמן, ר' יהודה ביטרמן.

בגמר מלחמת העולם הראשונה, התחילה התעוררות צבורית ולאומית בין הנוער בהורודלה. שמע יסוד הלגיון העברי על ידי זאב זבוטינסקי ז"ל, הגיע גם לעירנו. בשורת הקמת הכח המזוין העברי שלחם בצד הבריטים נגד הגרמנים והטורקים, הציתה התלהבות לאומית בין הנוער בהורודלה. אף בעירה שלנו התארגנו קבוצות נוער יהודי שלמדו תרגילי שדה צבאיים. את התרגילים למדו

בשדות מחוץ לעיר. פעם אף נאסרנו על ידי המשטרה בגלל כך ושוחררנו הודות לטפולו של אבי ז״ל.

ב־1918 עם קום מדינת פולין החדשה, גברה הקנאות הלאומית אצל הפולנים ואתה גברה השנאה ליהודים. באותו הזמן, התנפלה המשטרה הפולנית על הספריה ואסרו אותנו בטענה, כי אנו מנהלים בספריה פעולה קומוניסטית. אף הפעם שוחררנו הודות להשתדלותו של אבי וסבי ז״ל.

* * *

היתה קהילה יהודית נאה וצנועה עם תושבים יהודים תוססים ויקרים, ואינם יותר.

ימים ושנים עברו מאז. תמורות וארועים רבים מפרידים בין ההוה לבין העבר הלא רחוק. בכל זאת מלווה אותך העירה הקטנה, וזכר האנשים היקרים.

יהודי הורודלה! חרותים אתם על לוח לבי ולא אשכחכם עד יומי האחרון.

רחל ברגמן — זוברמן (ארגנתינה)

זכרונות

עיר קטנה היתה הורודלה, ומספר בתי אב היהודיים מנה כמה מאות בלבד. ברם, מבחינה רוחנית היתה קהילת הורודלה חשובה ביותר. שכן, רב היה מספר היהודים שהצטיינו בלמדנותם ובבקיאותם. גם הנוער היהודי ששאף לרכוש ידיעות הצטיין בידענותו ביהדות ובשטחים כלליים.

הנוער היהודי קבל את חינוכו ב„חדרים", שהקנו לתלמידיהם חינוך תורני בלבד. השכלה כללית אפשר היה לרכוש בבית הספר הפולני, שחלק ניכר ממוריו ותלמידיו הצטיינו בשנאת ישראל חריפה. ההורים היהודיים הרשו לעצמם לשלוח לבית הספר את הבנות בלבד. שכן, היחס אליהם היה הוגן פחות או יותר, ואילו הנערים היהודיים למדו ב„חדרים", ולאחר שהתבגרו עברו ללמוד למוד עצמאי לבית המדרש או לשטיבל החסידי.

רוח ההשכלה הכללית חדרה גם לעירתנו. והנוער היהודי חובשי ספסלי בית המדרש והשטיבל, הושפע אף הוא מהאוירה הכללית בערי פולין הגדולות, וגילה רצון לרכוש גם השכלה כללית.

התנאים לרכישת השכלה בהורודלה היו מצומצמות ביותר, ואילו האפשרויות הכלכליות של היהודים, שיאפשרו חינוך לילדיהם בערים אחרות, מצומצמים היו אף הם. וזה נוסף להשקפת הביטול של יהודי הורודלה הדתיים להשכלה כללית. בתנאים אלה ניסה הנוער היהודי לפתח פעולות תרבות בכוחות עצמו.

בין הפעולות הראשונות שיזם הנוער היהודי, היתה הקמת ספריה, שמיסדיה היו הנשים הצעירות.

היה זה ב־1916, התאספנו אז קבוצת נשים וכמה בחורות בביתה של פראדיל סטאוו אצל האחיות הינדה ורבקה סטאוו (הינדה נמצאת היום במונטיבידיאו, ורבקה בארגנתינה) ושוחחנו על הקמת ספריה לספרי אידיש. באספה זו היינו — אני והקוזינה שלי מיריל זוברמן ז"ל — הצעירות ביותר. החלטנו לאסוף תרומות ולקנות ספרים. הזמנו אז באמצעות הדואר ספרים מבתי מסחר לספרים בוורשא. לאחר שהגיעו הספרים, נפתחה הספריה להחלפת ספרים לקוראים.

כנראה שהכיוון השמאלי השתלט על עסקני הספריה. שכן, יחד עם הספרים חולק גם שיר המרסליז, וגם למדו אותנו לשיר אותו. טרם ידעתי אז את מהותו של השיר ואת תכנו הפוליטי, אף על פי ששרתי אותו ברצון. ברם, הרגיש בכך

מרים סטאוו
אשת משה סטאוו עם ילדה הקטן

אחי הנוך ז"ל, שרמת השכלתו היתה כבר אז גבוהה, והזרמים הפוליטיים בעולם היו נהירים לו, והוא הסביר לי את מהותו הפוליטי של השיר (אני סבורה שגם אסר עלי לשיר אותו) וגם הבחין במגמה השמאלית של החוג שהתלכד מסביב לספריה. אחי הנוך ראה בחוג הזה סכנה לנוער מבחינה לאומית. לכן כינס את כל הנוער המעולה יחד עם חוג הספריה הקימת, ויסדו אז ספריה כללית גדולה.

הקושי הגדול ביותר בהקמת הספריה היה, בעית דירה מתאימה לספריה. הורינו היו קנאים דתיים ודאגו לכך שיהודי לא ישכיר לנו את דירתו, או חדר לפעולתנו. השתתפות בחורים ובחורות יחד באספות ופגישות, נחשבה אז לחטא גדול. ולא פעם קרה שהורים היו מופיעים באספות והכריחו את בנותיהם ללכת הביתה. אף על פי כן המשכנו בפעולתינו ואף התקדמנו.

השגנו אז חדר אצל גיטל ברגר. זוכרת אני את האספה הכללית הראשונה שהתאספה במועדוננו הקטן. מה רבה היתה התכונה לקראת האספה הראשונה! מה רבה היתה ההתעניינות הכללית!. רוח חגיגית שררה בערב האספה, שבחרה ועד לניהול הספריה והפעולה התרבותית. לועד נבחרו: אחי הנוך ז"ל (כיו"ר), אחת מאחיות סטאוו (סגן יו"ר), מרדכי זוברמן (מזכיר), ושלמה זוברמן (גזבר).

פעמיים בשבוע היתה פתוחה הספריה להחלפת ספרים. בכל ערב כמעט התכנסו לשיחות ולקריאה. בליל שבת ובשבת אחה"צ, התקימו במועדון הקראות

ושיחות על בעיות שונות. הפעולות החברתיות עוררו ענין רב בין הנוער והמועדון שימש כמקום מפגש לנוער בעיר.

משה גרויסבורד אשתו חוה וילדיהם
בחברת קרובים או ידידים

לאחר זמן עברד הספריה לדירה אחרת ששכרנו בביתה של זלטה סטאוו (היום בא"י) ושם הרחבנו את פעולותינו. קיימנו אז נשפי זכרון לד"ר ת. הרצל י. טרומפלדור ומנהיגים ציוניים אחרים. קיימנו נשפי קריאה ספרותיים והרצאות על נושאים שונים. כמרצים ומנחי הפעולות היו הנוך זוברמן — הוא אחי הבלתי נשכח, בן־ציון זוברמן, מרדכי זוברמן בנימין ברגר, ועוד כמה בחורים בעלי רמה תרבותית. כל הפעולות התרבותיות שארגנו עמדו על רמה גבוהה ונערכו ברוב טעם וסדר. אורחים מהחוץ שנקלעו לעירנו הביעו את הערצתם לנוער בהורודלה.

רובו של הנוער היו בעלי ידיעות רחבות ושאפו לרכוש דעת וחכמה. רובם ידעו ללמוד גם דף גמרא ולא מעטים שלטו בשפה העברית. אחי הנוך היה מהבולטים בין הנוער. הוא היה בעל ידיעות רחבות ובקיאותו בשפה העברית היתה רחבה למדי. ואת כל השכלתו רכש בכוחות עצמו ובלימוד עצמי.

הזכרתי למעלה, כי בית ספר יהודי לא היה בהרודלה בימים ההם, השכלה כללית קבלנו אנו הבחורות, בבית הספר הפולני, ואילו למודי יהדות ולמודי

קודש למדנו אצל מורים פרטיים שמטענם התרבותי היה דל. אני כשלעצמי למדתי אצל ר' שלמה טודרס ז"ל שאמנם נחשב היה כבקי בלמודי קודש, אלא, שידיעותיו הכלליות היו מצומצמות וכשרונו הפדגוגי דל היה. מובן, כי ממורים מסוג כזה אי אפשר היה לדרוש הרבה. הוחלט אז ליסד בית ספר עברי, שבראשו יעמדו מורים בעלי רמה.

נוסד אז בית ספר „תרבות", בניהולו של המורה יעקב בריק מאוסטילה.

המורה יעקב בריק היה בעל ידיעות רחבות ופדגוג מעולה, שידע להעמיד את בית הספר על רמת למודים גבוהה. הילדים מכל השכבות, בקרו ברצון רב בבית הספר ובהתעניינות רבה הקשיבו לדברי המורה בעת השעורים, ושקדו על הכנת השעורים. אף הבחורות שלמדו בבית הספר הפולני, בקרו גם בבית הספר העברי, אף על פי שקשה מאד היה לנו לעשות זאת. שכן, לפני הצהרים למדנו בבית הספר הפולני, ומיד עם גמר השעורים מהרנו הביתה לקחת את הספרים והמחברות לעברית, ורצנו לבית הספר „תרבות", בכדי לא לאחר את התחלת השעור. הדבר הזה עלה לנו בהתאמצות רבה. ברם, הרצון לדעת עברית גבר על כל הקשיים. יש לזכור, כי דעתם של ההורים הדתיים לא היתה נוחה כלל מהקמת בית הספר העברי. שכן הורינו סברו, כי ה„חדר" צריך להיות המוסד החינוכי היחיד לילדי ישראל. התנגדותם גרמה לתלמידי „תרבות" לא מעט קשיים נוספים, וגם הפריעה לפעולותיו.

עם התפתחותה של הספריה וריבוי קוראי הספרים, גבר הצורך להשיג דירה יותר גדולה. שכרנו אז בית גדול מחוץ לאיזור הבתים היהודים. היו בו כמה חדרים גדולים ומוקף היה בוסתן עם פרי. הבית היה שייך בעבר לכומר רוסי שעזבו בצורה מוזנחת. אולם, אנו תקנו אותו לצרכי עבודתנו. במועדון החדש, התאמנו אולם להצגות וחגיגות והפעולה התרבותית התרחבה עוד יותר. נוסד חוג דרמטי שהעלה על הבמה מדי פעם הצגות תיאטרליות, בהדרכתו ובבמויו של השחקן מיטלפונקט מדובינקו הקרובה. הצגנו את המחזה „בר כוכבא", דער „ישיבה בחור" ומחזות אחרים. ההצגות עמדו על רמה ומשכו קהל, והשחקנים הצטינו במשחקם היפה. עדיין זוכרת אני את משחקה המעולה של חמה טשסנר היפה, של בלומה גולדברג — (קוזינה שלי), ושל בחורות ובחורים אחרים.

המשמרת הראשונה — מיסדי הספריה ופעילי התנועה הציונית — עזבה לאט לאט את המנהיגות ואת הפעילות. חלק מהנוער הקשיש עבר לערים אחרות, רובם ככולם נעשו בעלי משפחה, ותפקידיהם הצבוריים עברו למשמרת הצעירה.

אחד מהזוברמנים הצעירים נבחר ליו"ר הספריה, אני נבחרתי למזכירה, ויהושע זיסברג (בנו של אהרן אשר) נבחר לגזבר, וכן נמסרו תפקידים אחרים לצעירים נוספים. העבודה היתה רבה, כמו כן רבתה העבודה המשרדית. שכן, היה צורך לנהל את הפרטיכלים וכל הפעולות המשרדיות גם בשפה הפולנית — נוסף לשפת אידיש המדוברת — בהתאם לחוקי הפקוח על פעולות צבוריות שהוצאו, ע"י השלטונות הפולניים. אחר כל אספה כללית היה צורך לשלוח את הפנקסים להרובישוב — עיר המחוז, לבקורת ולאישור. אף על פי כן נמשכה עבודתנו ואף התקדמה.

בתקופה ההיא התגברה האנטישמיות בפולין, וכן בהורודלה. בלילות היו החוליגנים מתנפלים על יהודים ולא פעם זרקו עלינו אבנים בלכתנו הביתה מהמועדון. משום כך, נאלצנו להעביר את המועדון שלנו, שהיה באיזור נוצרי, לסביבה יהודית.

באותו הזמן פתחנו בפעילות צבורית חדשה. נוסד אז ועד נשים להזנת ילדים עניים. העסקניות הפעילות ביותר בחוג הנשים היו: יוכבד זוברמן (טשסנר) חנה זוברמן (זיסברג) — גיסתי, ביילה פריינד (היום בישראל), תהילה גרוסבורד, חיה כצהנדלר, ואחרות. אני שמשתי כמזכירה של הועד ותהילה גרוסבורד כגזברית.

התכנסנו בביתו של ברל (דב) גרוסבורד לעתים קרובות למסיבות על כוס

הנוך זוברמן אשתו חנה ושני ילדיהם, אמו ואחיו.

תה ודנינו על פעולותינו ועל תכניותינו. הפעילה ביותר בין נשי החוג היתה ביילה פריינד. היא לא החסירה כמעט מלהשתתף בכל פעולה ובכל מסיבה, ותמיד אפשר היה למצוא אותה בין מחלקות האוכל לילדים.

בין ארגוני הנוער בשנים ההן, בלט ביותר ארגון בית״ר, שהלך והקיף את רוב הנוער. מזכירות הקן היתה מתכנסת לישיבותיה, לפעמים, גם בביתנו. שכן, אחי משה הצעיר היה אז מזכיר בית״ר ומפקד הקן היה צבי זלצמן. כמה מפעילי בית״ר נמצאים היום בארץ ישראל ובארגנטינה.

את פעילות קרן הקימת לישראל ניהל במשך שנים רבות אחי הנעלה הנוך. זוכרת אני, כי בעזבי את הורודלה ונסעתי לארגנתינה, אמרתי לאחי שילך בעקבותי והוא ענני: זה 18 שנה שאני משמש כמורשה לקק״ל, וזכאי אני לקבל סרטיפיקט ולנסוע לארץ ישראל, ואני מקוה לקבל סרטיפיקט כזה. אבוי! כי לא זכה לכך. גורלו היה כגורל יהודי פולין שנשמדו על ידי הרוצחים הגרמניים ימ״ש, ונשאר הכאב הגדול והגעגועים ליקרים שהיו ואינם עוד.

משה זוברמן (ארץ ישראל)

הנוער ועבודתו הצבורית והתרבותית

בתקופת נעורי, בעת שעוד למדתי ב„חדר" אצל המלמד מוטיל פישל'ס. התקרבה מלחמת העולם הראשונה לסיומה. תקופה חדשה התחילה אז ליהודי פולין, תקופה של פעילות פוליטית ותרבותית ערה. גם עירתנו הורודלה הושפעה מהמפנה החדש ברחוב היהודי.

הנוער בהורודלה עוד חבש את ספסלי בית המדרש באותה התקופה ולמד למודי קודש מתוך שקידה ועיון, תוך התעלמות גמורה מחיי החולין. ברם, רעיונות חדשים פרצו לרחוב היהודי של עירתנו שמשכו אליהם חלק ניכר מהנוער, אשר עזב את ספסל הלמודים בבית המדרש והתחיל לעסוק בפעולות תרבותיות וצבוריות. באותם הימים נוסדה הספריה הצבורית שהשפיעה מבחינה תרבותית על הנוער השפעה מרובה וריכזה חלק מהתענינותם. ההורים לא ראו בעין יפה פעילות זו, ובספריה ראו סטיה מהדרך הרגילה והישרה שהיתה מקובלת וסלולה מאז, וניסו להפריע לפעולתנו באמצעים שונים. אולם הנוער המשיך בעבודתו.

מפעל חשוב אחר נוסד באותה התקופה, וזהו בית הספר העברי. מיסדיו היו: נחום ברגר ז"ל, משה אלתר'ס ז"ל, צבי זוברמן ז"ל, שהזמינו לעירתנו את אחד המורים הטובים לעברית בשם יעקב בריק. רבה היתה החדוה והתענינות שהקיפה את התלמידים הצעירים, לנוכח האפשרות לרכוש השכלה עברית בבית הספר העברי.

מיסדי הספריה לא עמדו בעצמם על ערכה הגדול של הספריה, ועל ערך הפעולות שמסביב לה, בגבוש הנוער ובארגונו לרעיון הציוני וברכישתו לעבודה הציונית. התודעה הציונית טרם תפסה את מקומה הראוי בצבור היהודי בהורודלה בימים ההם, והרעיון הציוני עוד לא כבש את הנוער בהורודלה. הפעולה הצבורית והתרבותית שהתנהלה על יד הספריה, ריכזה את הנוער וכוונה אותו לעבודה ציונית ולפעולה למען ארץ ישראל.

הפעולה הציונית הפומבית שאורגנה בפעם הראשונה על ידי החוג הציוני התבטאה בארגון נשף חנוכה שהוחג בביתו של דוד ברגר. זוכר אני את הרושם היפה שהשאיר הנשף הזה על הנוער. תכנית החגיגה היתה מגוונת ומשולבת בשירי חנוכה ודקלומים. האולם היה מקושט בדגלי ציון ובצבעי תכלת־לבן.

ומצב רוח חגיגי ומרומם שרר בעיר, ובמיוחד, באולם הנשף הצפוף והמלא בחורים ובחורות.

בהזדמנות זו כדאי להזכיר את המיסדים הראשונים של הפעולה הציונית בהורודלה. הלוא הם: ב״צ זוברמן ז״ל, פישל זבידוביץ ז״ל, דוד פריינד ז״ל.

הפעולה הציונית וכן הפעולות התרבותיות, התרחבו והתנהלו בצורה ארגונית מסודרת: באותה התקופה, ערכו העסקנים את נשף הזכרון הראשון לזכרו של ד״ר הרצל — מיסד הציונות המדינית. בנשף השמיעו את נאומיהם הציוניים פישל זבידוביץ ז״ל, והנוך זוברמן ז״ל, שהשאירו רושם רב על הנאספים בתכנם העשיר ובצורתם המוצלחת.

לאחר זמן מה התארגנה הפעולה של הקרנות הציוניות: „הקרן הקימת לישראל״ ו„קרן היסוד״, והתחילו בפעולה סדירה של אוסף כספים למען ארץ ישראל. המורשה הראשון של הקרנות היה הירש זוברמן ז״ל.

מימין לשמאל: הניה ברגר, חיה זוברמן, ברכה זבידוביץ, צבי זוברמן, מיכל זוברמן, ב״צ זוברמן.

לאחר שנים מספר, עברה הפעולה הציונית והעסקנות הצבורית בכלל, לידי המשמרת השניה של הנוער. שכן, מספר ניכר של העסקנים הראשונים

— המארגנים והמיסדים של הפעולות הציוניות והתרבותיות — עזבו את הורודלה ועברו לערים אחרות. ברם, הפעילות הצבורית והציונית לא נחלשה, אלא, גברה יותר ויותר כאילו להוכיח את יכולת ההתחרות כלפי המבוגרים. נוסדה אז ספריה עברית לנוער בשם „פרחים", ביזמתם של יעקב גרובר ז"ל ואליעזר גולדברג ז"ל וחבריהם. הספריה העברית השפיעה השפעה טובה על החינוך לעברית, וכן על הגברת הפעולה הציונית בין הנוער.

פעולתנו הציונית הנבדלת נמשכה זמן מסוים. כן פעלו בנפרד שתי הספריות. עד שקמה חברת „תרבות", שהוכרה רשמית על ידי השלטונות כחברה צבורית לפעולות תרבותיות, וחברה זו איחדה את שתי הספריות: הותיקה, וספריה „פרחים", לספריה כללית לעברית ולאידיש. בראש חב' „תרבות" עמדו דוד פריינד ז"ל, אחי מרדכי זוברמן ז"ל, יב"צ ברגמן (יבל"ח).

עם יסוד חב' „תרבות", קבלה הפעולה התרבותית והציונית תנופה חדשה.

מימין לשמאל: 1. משה זוברמן,
2. שמואליק זוברמן, 3. אליעזר גולדברג,
4. מאיר זיס, 5. יהושע זיסברג

פעולות תרבותיות מגוונות אורגנו אז: נשפים, חגיגות, והצגות תיאטרליות הועלו על הבמה על ידי הנוער.

החיים הצבוריים והחברתיים שגשגו בימים ההם. ורוב הפעולות התרכזו מסביב לחב׳ „תרבות״. במשך הזמן קבלה הפעולה הציונית כיוון מעשי יותר, והנוער — שעד כה עסק בפעולות תרבותיות ובוויכוחים על נושאים ציוניים —, התחיל לחשוב על הגשמה ציונית. אז נוסד „החלוץ״ ע״י קבוצת נוער, אשר חשבו לחנך את עצמם להגשמה ציונית ועליה לארץ ישראל.

מיסדי החלוץ היו: יהודה ליב שטיין ז״ל, מיכלה ברגר ז״ל, ב״צ ברגמן — (היום בארגנתינה), רחל (זוברמן) ברגמן — (היום בארגנתינה), אברהם קוליש — (היום בישראל), משה זוברמן — (היום בישראל), שמואל מאיר ווגשל — (היום בבירביז׳אן), משה זבידוביץ ז״ל.

במאוחר יותר, נוסד ארגון בית״ר שהקיף חלק גדול מהנוער. בית״ר פיתח פעולות חניכיות וצופיות בהיקף גדול, ועסק גם באמונים צבאיים. בית״ר ניהל פעולות תרבותיות והשפעתו על הנוער בהורודלה היתה ניכרת.

בעת שעזבתי את הורודלה ועליתי לארץ ישראל, היה ארגון „בית״ר״ ארגון הנוער הגדול ביותר בעירה. על המשך פעולותיו של בית״ר יכתבו אחרים שנשארו אחרי בהורודלה.

מארגני בית״ר היו: מיכאל ברגמן — (היום בארגנתינה), שמעון זוברמן ז״ל, אליעזר שמיד (היום בישראל), דוד גרובר ז״ל, פישל הכט, — (היום בישראל), פישל שק ז״ל, פישל גרטל — (היום בקנדה).

צבי פלוט (חיפה)

זכרונות על חיי הנוער בהורודלה

הורודלה!, זאת העירה הקטנה והלבבית אשר כה חרותה בלבי. זאת העירה בה צעדתי את צעדי הראשונים לעצמאות ולבגרות אישית וכלכלית.

הורודלה, העירה המעוררת בי זכרונות נעימים. זכרונות על נוער ונעורים, זכרונות אהבה, סבל, מאבקים, וגם הישגים.

הורודלה, עם הנוער הער והחביב, התאב לדעת ולהגיע להשכלה. הורודלה העירה, אשר לא הכזיבה את מבקריה מהחוץ והשביע את רצונם. הורודלה העירה בה השגתי את בת זוגי רחל זיסברג (בתם של שלמה ומיריל זיסברג). לך עירתי היקרה ולכם בני הורודלה האהובים והיקרים, נציב לכם דפי הערצה והקדשה, דפי זכרונות, אשר יעלו מחדש את תקופת בואי לעירה ואת שנות חיי בה, והאירועים של התקופה בה בליתי בהורודלה.

עיר הולדתי היתה הרובישוב, הנמצאת כ־14 ק״מ מהורודלה. הורי — שניספו בידי קלגסי היטלר ימ״ש היו מנדיל פלוט ואשתו, או כפי שקראו לאבי בדרובישוב „מנדיל קמשניק״, שכן מקצועו היה תפרות. וככל בני העיר כן גם אני עזרתי לאבי באומנותו. יחד עם עבודתי על יד אבי ז״ל, הייתי פעיל בהסתדרות „פועלי ציון״ (צ. ס.) והשתתפתי בפעולות הארגוניות, תרבותיות וחברתיות, שהסתדרות זו ארגנה בין הנוער בעיר.

בן 20 שנה הייתי אז, מלא מרץ ונעורים ומלא התלהבות לרעיון הציוני עם שאיפה לעלות לארץ ישראל ולבנותה. זוהי השאיפה שהקיפה את רובו של הנוער בעירי. למעשה, היתה כל עבודתנו הציונית, כהכנה להגשמת השאיפה לעלות לארץ־ישראל ולהגשים את חלום הדורות של עם ישראל.

יחד עם עבודתי הארגונית גמלה אצלי ההכרה, כי עלי לעמוד ברשות עצמי ולהסתדר באופן עצמאי, ולא להיות סמוך על שולחן אבי. אזרתי עוז וספרתי לאבי על רעיונותי ושאיפותי ועל תכניתי לצאת לעיר אחרת ולנסות להסתדר שם באופן עצמאי. הסכמנו שנינו, כי אם לצאת ל„עולם הרחב״, היינו: לעיר אחרת, צריכה העיר הזאת להיות הורודלה. כי בעירה זו גרו קרובי משפחתי — משפחת מוטיל סופר.

ביום חרפי אחד, קמתי ונסעתי להורודלה ודברתי עם קרובי על תכניתי להסתדר בהורודלה. עוד באותו ערב נפגשתי עם מאיר זיס, — שותפי לעבודתי

לעתיד, וכעבור ימים מספר, היה זה ביום שלישי מסוים (יום שהוכפל בו „כי טוב"), מסר לי אבי מכונה חדשה וצידה לדרך, ויצאתי את הרובישוב לחפש את מזלי בעולם ושמתי פני להורודלה העירה הקטנה והחביבה.

מימין לשמאל: 1. רחל זיסברג, 2. יהושע ברגר, 3. חיקה לרנר
4. משה זבידוביק, 5. מאיר זיס, 6 מאשא ברגר.

בשבת הראשונה להיותי בהורודלה, לקח אותי שותפי לעבודה מאיר זיס, למועדון שעל יד הספריה „תרבות". ושם התועדתי עם כמה חברים וחברות מהנוער בהורודלה. באותו ליל שבת עשיתי היכרות עם שלוש חברות יקרות: רחל'ה זיסברג (אשתי היום), בלומה גולדברג וברכה טשסנר כן הכרתי אז את אליעזר גולדברג ז"ל ואת חברי הטוב משה זוברמן (יבל"ח), הנמצא היום בארץ ישראל.

מענין ביותר היה בשבילי אותו ליל שבת. לאור מנורת נפט קטנה (חשמל לא היה בהורודלה), קלחה שיחתנו שהקיפה נושאים שונים; מדיניות, ספרות, וסתם שיחת חברים מתובלת הומור מלבב, שכולם נטלו חלק בה, במיוחד הבחורות. התרשמתי ביותר מחדוות החיים ומרצונם החזק להשכיל ולדעת. למחרת ביום השבת הספקתי להכיר חברים נוספים, בעיקר, מהנוער המבוגר. אלה היו בחורים רציניים אידיאליסטים ושואפי דעת והשכלה. תמהתי, על הריכוז הגדול של נוער מעולה כזה בעירה קטנה כזאת.

הרגשה טובה ותקוות גדולות לעתיד השתלטו עלי. התחלתי לקוות כי כאן אעבור את הכשרתי לקראת עליתי לארץ ישראל.

החיים השקטים בהורודלה שטפו להם לאיטם. ואילו אני, המשכתי לעבוד במקצועי והרווחתי שכר יפה למדי. ברם, הסיפוק החמרי לא סיפק את רצוני שכן, שאפתי להתמסר לפעולה תרבותית ולמלא את החיים תוכן רוחני.

גם דבר זה לא אחר לבוא. לאחר שהכרתי יותר את הנוער והתועדתי יותר ויותר עם קבוצת החברים והחברות אתם נפגשתי בליל שבת הראשון, היינו נפגשים תכופות בערבי החורף הארוכים, בביתה של רחל זיסברג, לערבי קריאה. על יד התנור החם היינו קוראים יחד, משוחחים יחד ודנים על בעיות שונות ועל נושאים הנוגעים לארץ ישראל הנבנית. זוכר אני כיצד אביה של רחל — שלמה יושה, חותני לאחר זמן, היה עומד נשען עם גבו על התנור החם, ומקשיב לשיחותינו ולדיונינו והיה מחייך לעצמו תוך הנאת הקשבה.

תוך השיחות והדיונים המשותפים, התבשל לאט לאט רעיון „ארץ ישראל העובדת", לאחר שחלק מהנוער התרחק ממנו בהשפעתו ההרסנית של מורה שמאלי אחד בשם קולוטניצקי, בעל השקפות אנטי ציוניות.

ההתארגנות המעשית של הסתדרות פועלי ציון — (צ. ס.), התחילה עם יסוד החוג „אוונגארד", על ידי קבוצת נוער. החוג זה ניהל פעולת הסברה נמרצת בין הנוער, פעולה שהביאה ליסוד הסתדרות „פועלי ציון" בהורודלה. בעזרת סניף פ.צ. בהורובישוב שכרנו דירה למועדון המפלגה. כן הקימונו על יד המועדון

ספריה, ומועדון המפלגה שימש כמקום מפגש לחלק גדול מהנוער בהורודלה.

עם פתיחת מועדון המפלגה, ניהלנו פעולה תרבותית רחבה שכללה בין היתר, ערבי הקראות, שיחות פוליטיות ושיחות על נושאים ארצישראליים, ערבי שירה ארצי ישראלית, וריקודי הורה, שטרם היה ידוע בימים ההם בהורודלה ועורר אז התלהבות למען ארץ ישראל.

יסוד המפלגה בהורודלה ופעלתנותו של הנוער, גרם לא מעט סכסוכים, בין ההורים והבנים. אפשר היה לשמוע טרוניות ההורים — ובמיוחד האמהות —, על „הצרה החדשה" שפקדה את העיר: „מי יודע את הנעשה במפלגה הזאת?" „הבנים והבנות מזניחים את עניני הבית וכל הזמן עוסקים בעניני המפלגה" היו האמהות אומרות. לא פעם היינו מבחינים באמהות עומדות מאחורי חלוני המועדון, מציצים בחשאי פנימה תוך תהייה על הנעשה בפנים. ברם, העבודה הארגונית חיזקה לא במעט את רגש העצמאות בנוער שלא היה מוכן לוותר על דרכו.

התקופה שהייתי בהורודלה היתה בעצם תקופה לא ארוכה. בסך הכל 18 חדשים שהיתי בהורודלה. אולם היתה זו אחת התקופות המענינות בחיי. תקופה רבת אירועים מעננים ורבת פעולות ציוניות, וכן תקופה חשובה בחיי הפרטים, בה נזדמנה לי בת זוגי — מלוות חיי. כשקבלתי באביב של 1930 את הסרטיפיקאט לעליה ארצה, יחד עם חברתי בחיים רחל זיסברג, ראיתי בתעודה זו, מסקנה של דרך והגשמת שאיפה אותה טפחתי במשך זמן שהותי בהורודלה.

* * *

אנשי הורודלה היקרים! כואב הלב על כך, כי את זכרונותי על הורודלה ועל אנשיה הקרובים, עלי לספר דוקא מעל דפי ספר זכרון. ספר, על עירה ועל קהילה שהיתה ונשמדה על ידי עריצים. ספר, שתפקידו להנציח את קהילת הורודלה ואת יהודי הורודלה היקרים, שנשמדו בידי הצר הצורר האיום יחד עם מליוני היהודים באירופה.

* * *

קדושי הורודלה היקרים! אזכרכם כל חיי. את זכרונכם היקר, אשלב יחד עם זכרון כל הגבורים והקדושים שמסרו את נפשם על קדוש השם ועל תקומת עם ישראל וארץ ישראל.

נזכור ונקדש!

רחל פלוט (זיסברג) חיפה.

על הנוער בהורודלה

ברצוני לתת תיאור לפי מדת יכלתי, על פעולתו של הנוער בהורודלה, על חייו התרבותיים ועל שאיפתו ללמוד ולהתקדם בשטח החינוכי והתרבותי.

אף כי הורודלה היתה עירה קטנה, והאפשרויות לרכישת השכלה היו מצומצמות, בכל זאת היה בהורודלה נוער למופת, בעל רמה תרבותית ובעל ידיעות, שהצטיין בשאיפה עזה לרכוש לעצמו השכלה וידע ולהתקדם בכל השטחים. צעירי הורודלה השיגו את חנוכם התרבותי בתנאים קשים ובעיקר על ידי למוד עצמי. יכולת למצוא בהורודלה מספר גדיל של יהודים תלמידי חכמים ובני תורה, וכן נוער מבוגר וצעיר, שלמדו והשתלמו בכוחות עצמיים ובתנאים של חוסר אמצעים וחוסר רווחה, ובכל זאת הגיעו להישגים מפליאים.

הפעולות התרבותיות בעירתנו התרכזו מסביב לספריה „תרבות". במועדון הספריה, קימנו אספות, הרצאות, מסיבות, וסתם פגישות נוער רגילות. פעמיים בשבוע התקימו במועדון הרצא'ת ספרותיות רציניות, שנתנו על ידי חברים מבוגרים בעלי ידיעות בסכרות, שלא על מנת לקבל שכר. נעזרנו בפעולותינו החברתיות בכוחות תרבותיים עצמיים. כל אחד השתדל להקנות מידיעותיו לאחרים ולעזור להם בהתקדמותם התרבותית

בני הורודלה בחתונתו של יוסף רוזנבלום ז"ל.
בתמונה נראים בני הזוג והקרובים.

בחיפושינו אחרי כוחות תרבותיים מבחוץ, רצינו לראות במורה פישל בליי שהגיע לעירנו, כוח תרבותי חדש, אשר ירחיב את אפשרויות ההשכלה והחינוך הכללי בהורודלה. אולם בהמשך הזמן התברר, כי כשרונו הפדגוגי אינו גדול ביותר והשפעתו על תלמידיו היתה מצומצמת. היה גר בדירת חותנו שהיה נגר, ואנחנו למדנו בתוך הנגריה, בתוך כל ההמולה הזאת של דפיקות פטישים ונסירת עצים, כשמסביבנו משטח של נסורת.

בתנאי לימוד מוזרים כאלה, מובן היה, שלא התיחסנו ברצינות ללמודינו ותחת זאת נמשך לבנו לתעלולים ולמעשי שובבות. שפע נסורת העצים שימש הזדמנות טובה לתעלולים ומשך אותנו למעשי שובבות. לשיא השובבות הגענו פעם באחד השעורים. לפני התחלת השעור הצטיידנו במלוא חפנים נסורת, ובאמצע השעור העפנו בבת אחת את הנסורת לתקרה והנסורת הציפה את מקום למודנו. פישל שלנו נבהל בתחילה והתבלבל כראוי, אך התאושש עד מהרה ותפס את הספסל עליו ישבנו והפך אותנו על הרצפה. הצדקנו אותו, כי הפעם זה היה יותר מדי מצדנו. לא פעם החלטנו לשנות את התנהגותנו ולהתיחס אל מורנו יחס למורה, אולם, בתנאים בהם למדנו אצל פישלה ובאוירה ששררה במקום הלימודים, לא יכלנו לשנות את התנהגותנו.

שרה אשתו של פישלה בליי, היתה אשה שקטה וצנועה. שתקנית היתה, עד שנדמה היה לך כי בקושי היא מוציאה הגה מפיה. בזמן השעורים לא התערבה ולא שמענו אותה. היה נראה לנו כאילו לימודינו אינם מענינים אותה ונוכחותנו בבית אינה נוגעת לה. אך כשהגענו לפסוקים עדינים בחומש, היתה צצה לפתע פתאום מאיזו פינה, כשאומרת לבעלה בשקט: „פישל הער אויף. פע, דאס איז נישט שעהן.”

* * *

ההצגה התאטרלית הראשונה על ידי הנוער בהורודלה, הסעירה את כל העיירה מנער ועד זקן. הפרשה הזאת, נהפכה למאבק חריף בין הנוער לבין ההורים.

הענין התחיל בערך כך:

באחד הימים הופיע בעירנו מר מיטלפונקט הבמאי מעיר דובינקו הסמוכה, והציע לנו להעלות על הבמה הצגה בשם: „דער ישיבה בחור” בבימויו. הצעתו הלהיבה אותנו. נתנו את הסכמתנו והבמאי בחר מבינינו שחקנים מתאימים ונגשנו מיד לעבודה. למדנו לשחק את תפקידינו, חזרנו על משחקנו בכמה החזרות

ומשחקנו התקדם לקראת הצגתו על הבמה. התברר לנו, כי יש בינינו כוחות אמנותיים מוכשרים למדי וגם רצון לאמנות הבמה. לאחר שלמדנו את תפקידינו, נקבעה ההצגה למוצאי שבת מסוים ועשינו את ההכנות להצגה.

ברם, לא כך חשבו ההורים שלנו. הצגת מחזה תאטרלית נחשבה בעיניהם כדבר פסול ואסור, והחליטו להפריע בעדנו ולא לאפשר לנו את ההצגה.

בערב ההצגה נודע לנו, כי ההורים, ובראשם הרב דמתא, מתכוננים לבוא למקום ההצגה ולהרוס את הבמה ואת ההכנות להצגה. מובן מאליו, כי החלטנו להגן על ענייננו ולא לתת לבצע את כוונתם, ולקיים את ההצגה בכל התנאים. העמדנו משמרת חזקה לפני הכניסה לאולם ההצגה, ולא נתנו למפגינים להכנס לאולם. המאבק הזה היה קשה לנו ובלתי נוח. כי קשה לבנים להאבק עם הורים, ונכדים עם סבים. אולם החלטנו לעמוד על דעתנו ועל ענייננו.

את ההתנגשות הזאת לא אשכח לעולם. זוכרת אני, כי בעת שאני וחברה אחרת הלכנו להצגה, שמענו מרחוק קולות וצעקות. היו אלה קולות המתקוטטים שהגיעו למרחקים, ולכפרים הסמוכים. אגב, איכרי הסביבה, שלא ידעו את פשר הקטטות, סברו כי עושים פרעות ביהודים — דבר שהיה להם רצוי — והתחילו לרוץ לכיוון הקטטה מצויידים במקלות, קלשונים ובאתים. כשהגיעו למקום הקטטה, ונתגלתה להם תמונה מוזרה ובלתי רגילה, נעמדו עם כליהם בידיהם והסתכלו במתקוטטים וצחקו ואחר כך חזרו על עקבותיהם.

ההתנגשות הסתיימה ללא אלימות הדדית. הסתפקו בצעקות ואיומים בלבד. הנוער עמד על שלו, וההצגה התקימה אחר כך ללא הפרעות. ההתנגשות גרמה למרירות ורוגז בין הרבה אבות ובנים במשך זמן ממושך, עד להתפיסות הדדית.

יש לציין, כי לא הגברים בלבד באו להפריע להצגה, אלא, גם מספר ניכר של נשים באו לדרוש מאתנו שנוותר על ההצגה. ואפילו אותן הנשים שמקודם שמעו ברצון על ההצגה הצטרפו למתנגדים. אפילו ביילה פריינד (קראו לה, ביילה חייטשס) שאפתה חלה גדולה לצורך ההצגה, שינתה את דעתה לנוכח ההפגנה והצטרפה ללוחמים נגדנו. היא אמנם לא הופיעה במקל או במכשיר אחר, אבל היא לא פסקה מלתבוע כל אותו הערב שאחיה אברהם יהושע — שהיה לו תפקיד מרכזי בהצגה — „יעשה לה טובה ולא ישחק הפעם", (אכן משאלה צנועה).

אחרי ההצלחה בההצגה הראשונה, התכוננו במרץ להצגה שניה. הפעם

רצינו להציג „שני קוני למל״. כשנודע בביתי על השתתפותי בהצגה ונעשיתי „ארטיסטית״ כלשונם, הכינו לי הורי קבלת פנים זועמת ביותר ודרשו ממני לא להשתתף בהצגה.

באחד הימים נמסר לנו, כי מורה צעיר לעברית הגיע להורודלה וברצונו לשמש מורה לעברית. שמו של המורה היה מרדכי פריינד (היום בישראל). עם בואו של מרדכי פריינד לעיירתנו, התחילה תקופה חדשה לנוער ששאף לרכוש לעצמו את השפה העברית. נפתחו אפקים חדשים לרכישת השכלה וידיעת השפה העברית. בעזרתו של מרדכי פריינד התחלנו ללמוד ספרות עברית, על ידו רכשנו הרבה ידיעות יסודיות בעברית, ואחרים אף הרחיבו את השתלמותם העברית, והפעולה הציונית בתקופה ההיא התרחבה ביותר.

זוכרת אני, את הנשפים והחגיגות הלאומיות שנערכו ברוב פומביות והדר. במיוחד נזכרת אני, בחגיגה הגדולה שנערכה לרגל פתיחת האוניברסיטה העברית בירושלים. העיירה כולה עמדה תחת רושם חגיגתנו, שנערכה ברוב פאר ואשר עוררה בנו געגועים לארץ ישראל.

בהשפעתו של מרדכי פריינד, התחלנו לנסות את כוחנו בכתיבת שירים ומאמרי פרוזה, והקראנו אותם במסיבות החברים שלנו. זוכרת אני, כיצד חברנו היקר יעקב (יענקה׳לי) גרובר ז״ל כתב שיר לחג החנוכה, שם השיר היה, הנרות הללו, שהקריא אותו בנשף חנוכה שערכנו. יענקה׳לי קרא את השיר בהתלהבות רבה ובפאטוס רב. ברם, החבריא לא התלהבה ביותר מהשיר שלו ומאופן קריאתו, והתחילו להשמיע הערות שונות. אך חברנו יענקה׳לי לא התבלבל כלל וכלל, הפסיק לרגע את קריאתו ואמר בתמימותו הנפלאה: מה? זה לא מוצא חן בעיניכם? לא נורא הדבר, אבל תנו לי קודם לגמור את הקראתי ואחר כך נתווכח. למשמע דבריו, שנאמרו בתמימות מתובלת בהומור דק, פרץ צחוק רם באולם.

מדרכי פריינד עזב את הורודלה לאחר תקופה רבת פעולות. ובמקומו בא המורה קולודניצקי מביאליסטוק. לכאורה, בא לעירנו ללמד עברית. אך, כנראה שהיה לו תפקיד אחר לגמרי. השקפותיו היו קומוניסטיות, ובמקום להורות עברית הלעיט את תלמידיו ברעיונות קומוניסטיים, ומבלי להרגיש בכך נפגעו מספר תלמידים מהשקפותיו.

כשהתברר לנו מהן כוונותיו האמיתיות, נטשוהו חלק גדול מתלמידיו

וקומץ קטן של תלמידים נשאר ללמוד אצלו. לבסוף נשאר כאפס מעשה ועזב את הורודלה.

עברה תקופה קצרה, עד שבא אלינו אורח מעיר הרובישוב הסמוכה, בשם צבי פלוט, שנשאר אצלנו זמן ממושך. כחבר פעיל ב„התאחדות פועלי ציון" לא ישב באפס מעשה. צבי פלוט קיים פגישות עם חוג נוער מצומצם, ארגן שיחות חברים על נושאים פוליטיים וחברתיים, וכך הצליח ללכד חוג חברים וחברות ויסד סניף להתאחדות פועלי ציון.

הגרעין המפלגתי שהיה מצומצם בזמן הראשון, פעל רבות להחדרת רעיון „ארץ ישראל העובדת" בין הנוער בהורודלה. בהמשך הזמן, נמשך חלק מהנוער למפלגה החדשה וגילה התענינות רבה בפעולותיה.

בתוך כל ההמולה המפלגתית של פעולות ועסקנות, נרקם „רומן" ביני לבין צבי פלוט — הוא בעלי, רומן שהביא אותנו עד הלום.

* * *

בשנת 1930 עזבנו את הורודלה. השארנו שם את כל המכירים היקרים. לא העלינו על הדעת שיקום היטלר הרוצח האכזרי ימ"ש ויביא קץ כה טראגי על יהודי אירופה ויהודי הורודלה בתוכם.

יהי זכרם ברוך!.

הורודלה בחדשי המלחמה הראשונים

שמואל פרינד (תל־אביב — א״י)

הורודלה בימי המלחמה הראשונים

כשנה לפני פרוץ מלחמת העולם השניה, כבר שרר בפולין אוירה של ערב מלחמה מלווה דכאון ומועקה, ופחד מכני הבאות היה מורגש בעירנו הורודלה.

שנת 1939, היתה שנה גדושה לחץ גרמני על ממשלת פולין, שתסכים לוותורים על דנציג ודרישות טריטוריאליות אחרות. איומי המלחמה הגרמניים השרו מצב רוח עגום בפולין, וחששות ופחד על יהודי פולין במיוחד. שכן, הצורר היטלר ימ״ש איים על יהודי אירופה ועל יהודי פולין בהשמדה טוטלית.

נקל — איפוא — לשער, את הבהלה הגדולה שהשתררה בעירנו — כמו בכל ערי פולין אחרות — עת פורסמו ברחובות הורודלה „הודעות גיוס" גדולות אדומות אותיות.

זוכר אני אותו יום של פרוץ המלחמה, עת הגיעו לעיר הידיעות הראשונות ע״י שדורי רדיו ועתונים, על ההפצצות הכבדות של האוירונים הגרמניים על ערי פולין הגדולות. כיצד לבשה הורודלה קדרות, ויהודי הורודלה שאלו עצות וחפשו דרכים כיצד להתחמק מהסערה המתרחשת.

הורודלה היושבת על הגדה המערבי של הנהר „בוג", היתה רגישה ומלאת חששות לנוכח האפשרות להיות עיר חזית ממושכת, במקרה של נסיגת צבא פולין לעבר המזרחי של ה„בוג" והפיכה הבוג לקו חזית, כשם שזה היה במלחמות פולין בעבר.

לא עבר זמן רב והחששות הפכו לפחד ממשי, עת נראו צבאות פולין נסוגים מפני הגרמנים המתקדמים, ומתחפרים לאורך הגדה המזרחי של „הבוג". בראית עין רגילה אפשר היה לראות, כיצד חיילים פולנים חופרים חפירות מגן מהכפר צרניאבקה עד אוסטילה. היה ברור, כי הצבא הפולני מתכונן למלחמת מגן ממושכת ע״י „הבוג" וכי הורודלה תהפך לעיר חזית כבושה בידי הגרמנים.

יהודי הורודלה פחדו מפני האפשרות ליפול בידי הגרמנים, לאחר שנודע כבר על המעשים האכזריים אשר הגרמנים עשו ביהודים בארצות צכיה ואוסטריה הכבושות.

עברו ימים מספר, וניתן היה להבחין בחזית המתקרבת ע״י הד רעמי היריות והתפוצציות עזות הנפץ, כי הגרמנים מתקרבים להורודלה. הצבא הפולני נסוג במהירות לעבר המזרחי של „הבוג", והצבא הגרמני שטרם נכנס לעיר, יורה

לעבר היער שע״י הבוג ועל העיר אוסטילה (אוסצילוג) רבת התושבים היהודים, העולה באש. במשך מספר ימים לא היה כל שלטון בהורודלה, הפולנים עזבו את העיר ונסוגו לצד המזרחי של „הבוג״, ואילו הגרמנים נמצאים אי־שם מערבית לעיר וטרם נכנסו לעיר אלא, תותחיהם יורים מעל להורודלה, לעברו המזרחי של הבוג.

היה זה לפני ראש השנה, ואני החלטתי להשיג קצת ירקות ופירות לכבוד החג. שמתי פני לרח׳ פילסודסקי, איפוא שגרים איכרים בעלי גינות ירק ובוסתנים. ממשיך אני בדרכי עד לבית הספר הפולני, והנה שאון אדיר של רכב ממונע נישא באויר, ולנגד עיני מתגלים טנקים גרמניים במספר רב דוהרים לעבר העיר. קריאת עצור. קולטת אזני. באופן אינסטינקטיבי רצתי לעבר מחבוא, ולאחר שהייה במחבוא הסתלקתי הביתה דרך שטחי גינות הירק אשר השתרעו בצפונו של רח׳ פילסודסקי. הספקתי עוד לראות את הצבא הגרמני דוהר לעבר השוק הרחב של הורודלה.

חיה קוליש

עם התקרבות החזית, הסתתרו יהודי הורודלה במחבואים, ובמרתפי הבתים הספורים ששמשו גם כמקלטים בפני אש התותחים. משפחתי יחד עם מספר משפחות אחרות התחבאו בביתו של מנדל לרנר שהיה בית צדדי ומצאנו אותו מתאים למסתור. נקל לשער את הפחד שתקף את המסתתרים כשחזרתי וספרתי כי הגרמנים נכנסו לעיר.

ציפי פייל ובעלה

ביום השני לבואם, הופיעו בחדר ביתו של מגדל לרנר מספר חילים גרמניים, מסתכלים על החפירה שעשינו בחצר כמגן מפני הפצצות אויריות, וקוראים לנו לגשת אליהם ואומרים לנו, כי את החפירה כרינו לירות ממנה על אוירונים גרמניים. אומרים להסתדר על יד הקיר ולהרים ידים. הבינונו כי רוצים לירות בנו והתחננו לפניהם והסברנו להם, כי החפירה משמשת לנו כמקלט. כתאום הופיע קצין גרמני ופקד על החילים להתיצב מיד בשוק. כפשע היה בינינו לבין המות ובנס נצלנו ממנו.

עוד באותו הערב נתנו הגרמנים להרגיש את נוכחותם בהורודלה. פרצו את חנות הנעלים של משה טננבוים, זרקו את כל הסחורה החוצה לעבר הפולנים שהתאספו עם שקים לחטוף את הרכוש היהודי, ותוך שעה קלה נהרס רכושו של משה טננבוים אשר עמל עליו שנים רבות.

למחרת, פרצו חנויות יהודיות נוספות וזרקו את הסחורה לעבר ההמון הפולני. נשארו אילו חנויות ספורות שקשה היה לפרוץ אותן, והגרמנים ותרו על המאמץ לפרוץ אותן.

לאחר יומיים, זה היה ביום כפור, הרגשנו תכונת נסיגה אצל הצבא

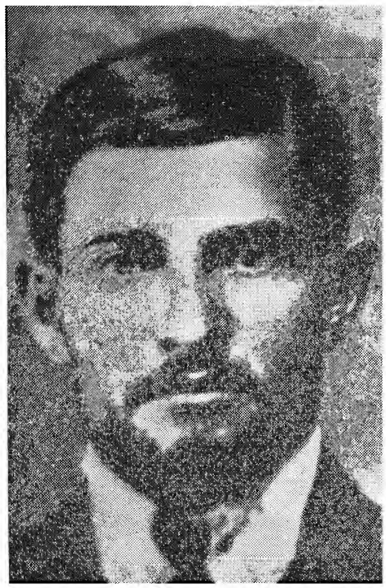
משה טננבוים

הגרמני. ניתן היה לראות כי הם מקפלים את חוטי הטלפון ומפרקים את אהליהם. לא הבינותי את פשר התכונה. הענין התברר לנו לאחר כך, כשהגיעה קבוצת חיל סיור רוסי. הבינותי כי אלה מבשרים את בוא הצבא הרוסי להורודלה.

קל לשער את השמחה שהקיפה את יהודי העיר, בחשבם כי השתחררו מהגרמנים. למחרת יום הכפורים פתחו היהודים את חנויותיהם (אלה שלא נשדדו). ורווחה כללית השתררה בין יהודי העיר. ואמנם הגיע צבא רוסי רב כשפניהם לכיוון הרובישוב — חלם.

ברם, לא זמן רב ארכה הרווחה. כעבור ימים מספר (היה זה בחו״מ סוכות), נודע על הסכם גבולות רוסי־גרמני, שלפיו „הבוג״ יהיה קו הגבול והורודלה בצד הגרמני. פחד ורעדה תקף את יהודי הורודלה לנוכח בוא הגרמנים חזרה לעיר, ומבוכה וחוסר החלטה השתררו בעיר. חלק מהתושבים היהודיים טען, לנצל את ההזדמנות ולעבור את „הבוג״ לצד הרוסי. טענו אחרים, כי אין זה מההגיון להפקיר את הרכוש ולברוח בחוסר כל. יש לציין, כי הרוסים הודיעו כי מעתה „הבוג״ יהיה פתוח ימים מספר לפני קביעתו הרשמית כגבול רוסי, וכל מי שרוצה לעבור לצד הרוסים יכול לעשות זאת עכשיו.

אני ואחי פישל החלטנו לא להיות אף יום עם הגרמנים, ועוד לפני הושענא רבה עברנו את „הבוג״ לאוסטילה ומשם המשכנו ללודמיר, בעוד שאבי ז״ל ואמי סרבו להפקיר את רכושם, ונשארו יחד עם אחיותי בהורודלה. כשהגעתי ללודמיר שמנו פנינו לבית דודי אשר קבלנו בשמחה רבה. דודי עמד על כך שנכתוב

חיים דריקר

להורי ולזרז אותם לעבור אלינו ללודמיר. חזרתי לאוסטילה והעברתי על ידי הזדמנות בכתב להורי כרצון דודי. כמה ימים שהיתי באוסטילה, ויום יום יצאתי לגשר „הבוג" וצכיתי לבוא הורי ובני משפחתי, עד שביום האחרון לפני פיצוץ הגשר הגיעו הורי ואחיותי, ולשמחתנו עברו את הגשר, רגעים מספר לפני הריסתו.

כדאי לציין את חוסר ההחלטיות וחוסר הוודאות ששררו בין הצבור היהודי בימים ההם. משפחות לא מעטות היו כבר בצד הרוסי, אלא, שלא יכלו לסבול חיי נכר ונדודים ותנאי מגורים כבדים מנשוא, וחזרו למקום המגורים הקודם, שהיה כבר בידי הגרמנים. בין אלה היה דוד כצהנדלר ומשפחתו שהיו יחד אתנו בלודמיר וחזרו להורודלה. דוד בעצמו ניצל לאחר שהצליח אחרי כך באיזה אופן שהוא לברוח מהורודלה הכבושה.

גם לאחר שנסגר הגבול, עוד הצליחו אנשים מספר לברוח מהורודלה־

בין אלה היו: ר' מרדכי שו"ב, אברהם שק, נטע פרלמוטר, ודוד כצהנדלר. אולם בדרך כלל היה הגבול סגור ומסוגר ללא אפשרות של מעבר.

בהיותנו בלודמיר, שמענו על הגזרות הקשות שנתכו על יהודי הורודלה. את השמועות הביאו גויים שהגיעו מהורודלה. שכן, להם היה קל יותר לעבור את „הבוג".

בלב מלא חרדה עקבנו לגורלם של הנשארים.

הפליטים היהודיים בלודמיר

נראה היה לנו, כי בלודמיר ננוח כבר מעמל הזמן ומתלאות המלחמה. בזמן הראשון נהנינו מחופש מסוים, היהודים סחרו בכל מיני מסחרים, ופרנסה בדרך כלל היתה לנו. המצב הזה נמשך כשנה בערך.

באחד הימים, הודיעו השלטונות הרוסיים המקומיים כי על כל הפליטים, יהודים ולא יהודים, להתרחק 100 ק"מ מהגבול. ללא שהות, הועמסו הפליטים על קרונות רכבת שהובילה אותנו לסיביר. לאחר נסיעה ארוכה ומיגעת הגענו לתחנה הסופית ושוכנו במחנה עבודה כ־120 ק"מ מהעיר טומסק. כפי שהתברר אחר כך (בהתקפת הגרמנים על רוסיה), היה במעשה זה צורך בטחוני והיה זה בסופו של דבר גם לטובתנו. כן יש לציין את היחס הטוב של השלטונות הרוסיים, שהשתדלו לספק את צרכינו בתנאי מלחמה קשים ובמצב של חוסר מזון כללי.

לכתחילה היה נראה מצבנו כחסר תקוה ויאוש השתלט על מחנה הגולים במקומנו החדש. ברם, מי יודע דרכי ד'! שהרי העברתנו בכח לרוסיה, הצילה את חיינו. כי רובם של אלה שלא הועברו או שהתחמקו מההעברה, ניספו בידי הגרמנים אחר כך, עת פתחו במלחמה נגד הרוסים וכבשו את לודמיר.

בסיביר, העסיקו אותנו בעבודות יער, כריתת עצי יער עבות ועיבודם לגרמי עציב מסוגים שונים: אדני רכבת, עמודי טלפון וטלגרף, קרשי בניה ועוד. קשה היה לנו להשיג ולתפוס את המציאות החדשה, את ערבות סיביר האין סופיים מכוסות השלג. תוהים היינו על המציאות החדשה ועל הארץ החדשה הזרה והבלתי נודעת.

שנה וחצי היינו בסיביר, עד ששוחררנו כתוצאה מהסכם רוסי־פולני על שחרור פליטים שמוצאם מפולין. עם שחרורם, נהרו הפליטים היהודיים לאסיה הרוסית התיכונה, ששם נאספו רובם של הפליטים היהודיים. באסיה הרוסית בילינו את יתר שנות המלחמה ויצאנו משם לפולין לאחר תבוסת גרמניה.

כשהגענו לפולין, ראינו את ההרס ואת החורבן שהמיטו הרוצחים הגרמניים על יהדות פולין. פלצות אחזתנו בעברנו על פני ערים ועירות פולניות, איפה ששקקו חיים יהודיים מאות שנים, וראינו אותן ריקים מיהודים. הקהילות היהודיות העתיקות נעקרו ונשמדו, ונוכחנו כי הקיץ הקץ על יהדות פולין המפוארת.

לא רצינו להשאר יותר בפולין, זו הארץ רוויית דם מליוני יהודים, והמשכנו במסענו מערבה, במגמה להצטרף למחנות הפליטים היהודיים, המחכים לאפשרות של עליה לארץ ישראל — המולדת העברית הישנה החדשה.

* * *

על המצב בהורודלה בזמן הכבוש הגרמני ועל השמדתה של קהילת הורודלה, נודע לי בתום המלחמה ולאחריה. אני לא הייתי עד ראיה למאורעות הטרגיים, שכן, הצלחתי להמלט מידי הגרמנים וברחתי מהורודלה מיד עם פרוץ מלחמת העולם השניה, ויחד עם מספר משפחות מעירנו התישבנו בצ׳רניאבקי — ישוב קטן בעברו המזרחי של הנהר ״בוג״.

בצ״רניאבקי היינו יחד מספר משפחות מהורודלה: יעקב זוברמן ומשפחתו. אהרן אשר ומשפחתו, אהרן חיים ואשתו, ר׳ מרדכי שו״ב ומשפחתו, בריל סטאוו, חיים מסטנבוים, חתנו של חיים זליג, משה׳לי מילר (הבנאי) ובנו. כולנו גרנו על יד משרפת הזפת (סמוליארניא).

תנאי חיינו בצ׳רניאבקי היו קשים ביותר, והיה צורך בסבלנות ברזל וברצון חזק להסתגל לתנאים בלתי נורמליים אלה. ואמנם משה׳לי מילר ובנו, חיים מסטבוים ואשתו של השו״ב וארבעת ילדיה קמו ביום אחד וחזרו העירה (בעלה ר׳ מרדכי שו״ב ובנו המבוגר נשארו אתנו). החוזרים טענו, כי קשה להם להתקיים בצ׳רניאבקי בתנאים כה קשים, וכי בהורודלה בבתיהם לא יסבלו סבל כזה השורר במקום מגורנו החדש.

שמענו, כי מיד עם בואם העירה הודיעו הפולנים על כך לגרמנים, והגרמנים פקדו עליהם להתיצב למחרת בעיר סמוכה. למחרת, בהיותם בדרך למקום שנצטוו, הופיעו שני גרמנים והרגום במקום. כששמע הרצחם הגיע להורודלה, פרצה בתו של חיים מסטבוים בצעקות לשוק העיר, איפוא ששרצו גרמנים, והגרמנים רצחו אותה בשוק העיר.

גורלם הטרגי של חתנו של ר׳ פתחיה בלאט,
ושל שלמה׳לי בנו של ר׳ מרדכי שו״ב:

בהיותנו בצ׳רניאבקי, היו באים גויים אלינו לקנות מלח (מצרך נדיר בתקופה ההיא), ואת המלח שקנו העבירו להורודלה ומכרוהו במחיר גדול. פעם הביאו לנו הגוים מכתב מר׳ פתחי׳ בלאט בו מודיע לנו, ששכר אצל גוי סירה להעביר את חתנו — שהיה כל הזמן בלודמיר — ולהחזירו להורודלה. כן הודיע במכתב על המקום ששם תחכה הסירה (לא רחוק ממקום מגורנו), ועל שעת ההעברה.

יום לפני העברתם, הופיעו אצלנו חתנו של ר׳ פתחי בלאט יחד עם

שלמה׳לי בנו של ר׳ מרדכי שו״ב והודיעו כי שניהם עוברים את הבוג וחוזרים להורודלה. נסינו להניאם מכך, אך שלמה׳לי אמר, כי שמע על הרעב הגדול השורר בהורודלה, וברצונו להעביר לאמו מצרכי אוכל. מכיוון שנודע לי כי באותו היום התחלף המשמר הרוסי בנקודות הגבול ע״י „הבוג״, יעצתי להם, שלא ינסו לעבור את ה„בוג״. ברם, הם סברו אחרת והחליטו כן לעבור את הנהר בזמן שנקבע להם. מיד כשהתקרבו לסירה שחכתה להם במקום שנקבע, גילה אותם משמר הגבול הרוסי, שחשב כי הם הגיעו זה עתה עם הסירה מהורודלה, ואילץ אותם לעבור בשחיה את הנהר בחזרה. שלמה׳לי שידע לשחות עבר את הנהר, אבל חתנו של ר׳ פתחי׳, וכן גוי פקיד־פולני לשעבר שהצטרף אליהם, טבעו בנהר.

כאשר שלמה׳לי הגיע העירה הלך מיד לבית אמו. אולם את אמו ואחיו לא מצא יותר, ובמקומם מצא את בעל המספרה הפולני — אשר בעת הכבוש הגרמני התגלה כנאצי מובהק — והלה מסר אותו לגרמנים שעצרוהו ועינוהו למוות. את זה ספרה לנו הנוצריה סטאשקע.

באחד הערבים, בא אלינו גוי מהכפר ואמר לנו, כי בביתו נמצא כעת הרב הצעיר (חתנו של הרב) שהגיע זה עכשיו מהורודלה. הלכתי מיד לביתו של הגוי ואמנם מצאתי שם את הרב הצעיר והלה סיפר לי כי ברח מהורודלה, וכי יש הרוגים יהודיים רבים בהורודלה, ולפני בריחתו אמרו לו הגרמנים לקבור את ההרוגים על יד הנהר. למחרת בבוקר הלכנו יחד והתקרבנו ל„בוג״. ראינו מרחוק איך הרב הזקן מוקף גרמנים שמכריחים אותו לקבור את ההרוגים, כשהגרמנים הרגישו בנו מרחוק התחילו לירות עלינו. הסתלקנו במהירות מהמקום. למחרת הופיע קצין המשמר הסוביטי ובידו „שטריימיל״ של הרב הצעיר שנאבד בעת בריחתו.

המספר קרא ב־1940. סמוך לאותו זמן, נתקבלה הוראה מכוחות הבטחון הסובייטים, כי אסור לאנשים אזרחיים להמצא במקומות קרובים לגבול וכי עלינו לנסוע לרוסיה. עזבנו אז את מקום מגורינו החדש והארעי, והפלגנו לרוסיה הרחוקה.

שואת הורודלה

עדויות וספורים מפי שרידים

פראדיל שיפפר (פרלמוטר) — קנדה

יהודי הורודלה בתקופת הכבוש הגרמני וסופם המר.

פולין נוצחה.

ועם השמועות על בואם של הגרמנים, התחילה בריחה מבוהלת של היהודים מעבר העירות הקטנות השוכנות על הגדה המערבי של הנהר „בוג", שנעשה אז לגבול בין הרוסים לגרמנים, תוך מגמה לעבור לצד הרוסי.

הראשונים ברחו אלה, שהספיקו כבר להכיר את הגרמנים ואת התנהגותם האכזרית בערים הכבושות, אף על פי שלא עלה על דעת מי שהוא כי יעיזו להשמיד ששה מליונים יהודים תמימים וטהורים בצורה נוראה ואיומה, על לא חטא ועוול.

לעירתנו הורודלה הגיעו החיילים הגרמנים בספטמבר 1939. אז נמצאו עדיין בהורודלה כל יהודי העיר שטרם עזבוה.

מיד עם בואם, צוו הגרמנים לפתוח את חנויות היהודים, וזרקו החוצה את הסחורה שנמצאה בהן, להנאתם של „הגויים" שהתאספו מכל קצות העיר עם שקים, וחטפו את רכושם — עמלם של היהודים. כל היום ההוא עסקו בשוד החנויות. ברם, עוד באותו הלילה נסוגו הגרמנים, ובמקומם נכנסו הרוסים, ששהו בהורודלה כשבועיים. לאחר שבועיים חזרו הרוסים לעברו המזרחי של „הבוג", שנקבע — לפי הסדר פוליטי — כגבול בין הגרמנים לרוסים.

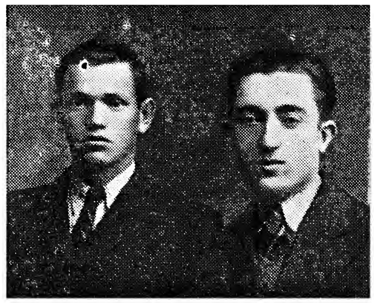
עירתנו הורודלה, השוכנת על הגדה המערבי של „הבוג", נעשתה לעירת גבול כבושה בידי הגרמנים.

יחד עם נסיגת הרוסים מהורודלה, נמלטו חלק מיהודי הורודלה, ביניהם היו: דודתי (אחות אמי) חנה טננבוים עם בעלה משה טננבוים ושלושת ילדיהם, דודתי פרל זבידוביץ עם שלושת בניה, וסבתי זיסל זבידוביץ.

הורי התלבטו ולא יכלו להחליט על בריחה מהעיר. קשה היה לנו להפקיר את רכושנו המעט, אשר הגענו אליו אחרי שנות עמל רב. נשארנו איפוא — במקומנו בהורודלה, ורק משה אחי הצטרף לסבתי שברחה ללודמיר.

בין הנשארים בעיר היה גם רב העיר ומשפחתו.

לא עבר זמן רב וצרות רבות נתכו על ראש היהודים. החילים הגרמנים פרצו לבתים היהודים ושדדו מכל הבא בידם. גם ראש העיר האוקראיני והשוטרים הפולנים השתתפו בביזת רכוש היהודים.

משה פרלמוטר, דוד זיידיל

התחילו לחטוף יהודים לעבודות כפיה. הובלתם לעבודה היתה מלווה מכות ועינויים, והעבודה כשלעצמה היתה מלווה נגישות ויסורי נפש. התעללו בהם בצורה משפילה ותלשו את זקניהם עם בשר הפנים. יהודי הורודלה היו יראי ד' ששמרו על זקן הפנים תוך גבורה ומסירות נפש, על אף התעללותם של הגרמנים.

מושפלים ומדוכאים התבישנו להרים את פנינו, כי לא יכולנו לשאת את פני הגויים הלועגים והשמחים למצבנו.

לאחר ארבעה שבועות שמענו לראשונה, על מצעד המות של יהודי חלם ויהודי הרובישוב. בהסואה ובערמה הוציאו הרוצחים הגרמנים כמה אלפים יהודים

מימין לשמאל: חיה זיסברג, ברכה זבידוביץ (טשסנר), פרל זבידוביץ, חנה טננבוים, בלומה גולדברג, משה זיסברג, פרדיל פרלמנטר, בנותיו של חיים דוד צוקר, יקותיאל זבידוביץ.

מבתיהם (בתוכם היה גם לייבלה זוברמן) אספום לשוק והובילו אותם רגלי ל„בלזיץ", כשלצדם רוכבים הרוצחים על סוסיהם. עיפים ורצוצים שרכו את רגליהם אלפי יהודים, כשאויביהם מזרזים אותם ומענים אותם. הנחשלים נורו בדרך, האומללים השתדלו לעזור אחד לשני ותמכו בנחשלים לעבור את דרך גיהנום, אולם לבלז'יץ הגיעו מעטים בהם, לאחר הליכה של קרוב לשבועיים ללא מזון ומים.

אולם גם על אלה המעטים האומללים לא חמלו הרוצחים הגרמנים. כשהגיעו לבלדזיץ אמרו להם הגרמנים כי מותר להם לשתות מים מהבאר העירוני. וכשהאומללים הצטופפו מסביב למשאבת הבאר לרוות את צמאונם, פתחו הרוצחים עליהם ביריות והרגו את כולם.

הרצח ההמוני הזה השרה אבל כבד על היהודים, וקינה ונהי עטפו את כולנו. היהודים בכל ערי הסביבה ישבו שבעה וקוננו על החורבן שעוללו הגרמנים.

מבוכה ובריחה

מעשה רצח זה, גרם למבוכה נוראה ברחוב היהודים בעירנו. כולם נוכחו לדעת, כי להשאר תחת שלטון הגרמנים פירוש הדבר, אבדון. יהודי הורודלה רצו לברוח לעבר הרוסי וחפשו דרך לכך. אבל היה מאוחר למדי. מספר מועט של יהודים — ביניהם היה גם אבי נטע פרלמוטר — הצליחו לעבור את ה„בוג" העבירו אותם גויים בסירות שלהם שקבלו תמורת זה כסף רב.

חסד לאומים

גם מפעל הצלה זה הסתיים בטרגדיה נוראה: יהודים רבים חפשו להם דרכים שונות כיצד לעבור את הגבול. לשם כך שלמו כסף רב לגויים בעלי סירות שיעבירום את „הבוג". גויים אלה נצלו את אסונם של האומללים, ובהיותם באמצע הנהר הפכו מספר סירות עם הנמלטים, שחלק מהם נטבעו וגופותיהם נמצאו על פני ה„בוג".

נתיב הבריחה הסתיים, ורוב התושבים שלא הספיקו לברוח נשארו בהורודלה עם הגרמנים. ביניהם, אמי, אני, שני אחי מרדכי יוסף אליעזר ויקותיאל, ואחותי הקטנה ברכה צירלה.

עבודות כפיה, עינויים ונגישות

הגרמנים גזרו כי גם הנשים חייבות להתיצב לעבודות כפיה, והטילו על

מועצת היהודים („היודנראט") — שהוקמה על ידיהם לבצוע פקודותיהם — להמציא את האנשים לעבודה.

אני הודעתי על עצמי כאחראית לביתנו, והתיצבתי לעבודה במקום אמי.

בחורף בימי הקור והכפור הגדולים ביותר, עבדנו בנות העיירה בשטיפת רצפות, מדרגות בתי שמוש, דלתות וחלונות. את עבודתנו היינו צריכים לעשות במהירות, בכדי להנצל מהמכות האכזריות שנתכו על העובדים החלשים. ממכות בשעת העבודה, הומת שמואל רוזנבלום, (קראו לו בעירה שמואל ביילים). בתקופה הזאת נצטווינו לענוד טלאי לבן עם מגן דוד כחול, ואוי היה למי שנתפס ולא ענד את הטלאי היהודי.

בנות הורודלה בעבודת כפיה:
1) שרה מינדיל'ס, 2) בתו של יצחק מלך'ס, 3) מירה'ל, בת ישראל פישל.

העוצר ליהודים

בשעה 7 בערב אסור היה ליהודי להמצא ברחוב. גזרה מדכאת היתה זאת, בעיקר בתקופת הקיץ. שכן, שעה זו בקיץ היא שעת יום רגילה, ואילו אנו היינו צריכים להגיף את תריסי החלונות ולסגור את הדלתות, ולהתענות באויר מחניק בחדרים הסגורים המוארים במנורת נפט קטנה ללא אפשרות לשאוף אויר צח.

רעב ומחלות

הרעב והמחסור הביאו את מחלת הטיפוס, שהתלקחה ולא פסחה אף על בית יהודי. לרופא העיר נאסר לבקר חולים יהודיים. גם היה מסוכן לפרסם על מחלתו של יהודי שמא יוודע הדבר לגרמנים. מחוסר טפול רפואי נפטרו ממחלת הטיפוס בעלה ובנה של שרה איטה. הגרמנים גם חזרו על הבתים היהודים וחפשו אנשים חולים.

באחד החיפושים האלה הייתי גם אני חולה בטיפוס. כשהבחינה אמי בגרמנים המתקרבים לביתנו הלבישתני מהר והעמידה אותי עם ספר ביד, נשענת על יד התנור, כדי שאראה בריאה. התחפשותי הצליחה, והחיפוש עבר בשלום. אולם הפחד מפני תוצאות החיפוש השפיע עלי קשות וחליתי יותר.

במצב זה ובתנאים אלה עברו עלינו שנתיים והגענו לשנת 1941.

הריסת בית הכנסת הגדול

בעת ההיא בתקופת החגים צוו הגרמנים להרוס את בית הכנסת, שהיה בנוי בנית לבנים חזקה ויציבה, והכריחו את היהודים לעבוד בעבודות ההריסה שנעשתה ע״י בנאים פולניים. כן הוציאו את מצבות האבן מבית הקברות היהודי. הרסו את הגדר שהקיף את בית הקברות והגויים התחילו לרעות שם את בהמותיהם. כן הרסו אז את החנויות היהודיות שהיו בנויות בנית אבן.

רצוי לציין, כי בחילול בית הכנסת והריסתו התחילו עוד הפולנים. בתחילה נפצו „השקצים״ את שמשות בית הכנסת הגבוהות המקומרות, ועשו זאת תוך משחקי קליעת אבנים. אחר כך, התחילו הגוים להוציא את מסגרות העץ של החלונות והדלתות.

קשה לתאר את הסבל ואת העינוי הנפשי שסבלנו, למראה הריסת בית קדשנו שהיה למקדש מעט לעיר כולה. ראינו בהריסת בית הכנסת, כאות להריסת קהילת הורודלה הקטנה והעתיקה.

נוסף לסבל הנפשי, סבלנו נוראות מבחינה פיסית, כי בעת שהעמסנו את הלבנים על העגלות „חמדו להם הבנאים הפולנים לצון״ על ידי זריקת שברי אבנים לראשינו, לקול צחוקם של השוטרים הפולנים והגרמנים, אשר שמרו עלינו וזרזו אותנו בעבודתנו תך מכות אכזריות.

ההתקפה על רוסיה

ביוני 1941 התקיפו הגרמנים את הרוסים, צלחו את „הבוג", ותוך שעות אחדות כבשו את לודמיר.

לודמיר היתה עיר גדולה ויפה, והקהילה היהודית שהיתה נחשבת תמיד לאחת הקהילות החשובות בפולין, גדלה ביותר בזמן המלחמה, לאחר שנמלטו אליה יהודים מערים אחרות מחמת המציק והצורר הגרמני. נקל לשער את חרדת היהודים בלודמיר בנפלם מחדש בידי הגרמנים.

רצח יהודי לודמיר

מיד עם הופעתם של הגרמנים, בצעו רצח אכזרי במשפחתנו. חיל גרמני קבר חיים את דודתי מלכה (אחות אמי) ואת בתה ברכה גיטל הקטנה בת השבע. וכך קרה הדבר האיום: ברכה גיטל הקטנה פרצה החוצה בשעת הערב לאחר התחלת העוצר, ודודתי מלכה רצה אחריה להחזירה הביתה. באותו הזמן נזדמן רוצח גרמני שירה ברובהו ופגע ברגלה של דודתי. הילדה הקטנה נלפתה לאמה מרוב פחד. והרוצח כרה בור וקבר את שתיהן. בעלה ובנה של דודתי ואחי הצליחו להגיע אליהן באפלת הלילה ולא מצאו אותן בחיים.

אבנר צוקר ואשתו מלכה — לבית זבידוביץ

לודמיר כולה קוננה על הרצח האיום ועל שני הקרבנות הזכים שנרצחו בצורה כה אכזרית.

דודי מוטיל זבידוביץ נרצח כשבוע אחר כך בעיר לבוב. מיד לאחר פלישת הגרמנים ללבוב הוציאוהו כאילו לעבודה ולא חזר יותר לביתו.

מרדכי זבידוביץ ואשתו מלכה

בנותיו של מרדכי זבידוביץ שרה׳ה וחנה׳לי

מצעדי המות של יהודי לודמיר

מצעדי המות של יהודי לודמיר הלכו ותכפו. יהודים התחבאו במחבואי סתר בכדי להנצל. אולם „היודנראט" היה נאלץ להמציא מדי פעם בפעם אנשים לעבודה לפי דרישת הגרמנים. בערב יום כפור 1941, הוציאו הגרמנים כמאתים יהודים מתוך מחנה היהודים העובדים, עינו אותם קשות במשך כל הלילה, ואחר כך הובילו אותם לכיכר שלפני בית הסוהר, ציוו עליהם לחפור חפירה, ואחר כך רצחו אותם וקברום בחפירה.

בין ההרוגים האלה, היה גם אחי משה פרלמוטר ובריל גרוסבורד.

באותו התקופה נרצחו גם האחים בן־ציון זוברמן ושמעון זוברמן וגיסם ראובן שטיין. שלשתם נתפסו לקבור הרוגי מלחמה ולא חזרו יותר מעבודתם.

המצב בהורודלה לאחר ההתקפה על רוסיה

המצב בעירתנו נעשה גרוע מיום ליום. כל יום הוצאו גזרות חדשות ליהודים ועבור עבירה קלה ביותר העניש הגרמנים עונש מות. על עבירות נמנו דברים רגילים ביותר. כגון, הליכה ברחובות הנוצרים, יציאה מחוץ לבית לאחר שעה שבע בערב, החזקת קצת קמח, ודברים דומים.

המזון בבתים היהודים הלך וכלה, ולא היה כל כסף לקנות מזון חדש. אני התקימנו על ידי החלפת חפצי בית ובגדים בצרכי אוכל. ברם, לאחר שנתיים של מחסור ומצוקה, ולאחר תקופה ארוכה של החלפת חפצים באוכל, התרוקן הבית מדברי ערך.

בעסקי חליפין אלה עסקתי אני. בשום פנים לא נתתי לאמי לעשות זאת כי לא רציתי לסכן אותה. אמרתי לעצמי, כי אם יתפסוני בסחר החליפין ויהרגוני, הרי אמי תמשיך לחיות לטובתם ולתועלתם של אחי ואחיותי הקטנים.

החורף הקר והמחסור בעצי הסקה, אלצונו להרוס את מחסן־העץ. וכשכלה העץ מקירות המחסן, הרסנו את רצפת העץ של חנותנו, את מדרגות העץ, ומוצרי עץ אחרים שהיו בתוך הבית. את גדר הבית שהיה בנוי עץ הרסו הנוצרים ולקחוהו לעצמם, כשם שהרסו את כל הגדרות שהיו שייכים ליהודים.

נזכרת אני, כיצד הופיעה בביתנו בזמן ההוא, פולניה מכירה בשם לאדיע בתה של וולאדקא (מסיקת תנורי היהודים בשבת), ודרשה מאמי, למכור לה את מעיל החורף האחרון שהייתי לבוש בו. „בין כך יהרגו אתכם בקרוב", טענה, „ובמקום שבגדיכם יעלו בידי אחרים, תמכרו אותם לי". פלצות אחזתנו לשמע מלים כאלו.

גירוש יהודי הורודלה

מועקה כבדה רבצה באויר העירה. מורגש היה, כי דברים נוראים עומדים להתרחש. שמועות הגיעו ממקורות שונים, כי הגרמנים מגרשים את היהודים למקומות בלתי ידועים, ומשם לא חוזרים יותר. שמענו גם, על שליחת אנשים למחנות ריכוז. חדלנו לפשוט את בגדינו לפני לכתנו לישון, מתוך חשש התנפלות על הבתים היהודיים באמצע הלילה, כשם שעשו זאת בערים אחרות. הכינונו ילקוטי־גב משקים, בכדי להיות מוכנים לגזירת הגרוש. הסתובבנו כצללים. השמועות הרעות מערים אחרות מקפיאות את דמנו. במצב פחדים זה, הגענו לחג הפסח בשנת 1942.

שמונה ימים לאחר החג עבר על עירתנו אותו הגורל שנועד ליהדות פולין.

„מגרשים את היהודים מהורודלה״! פשטה חיש מהר שמועת זוועה. „הגויים״ התאספו — כמובן — „לקחת״ את שארית הרכוש הדל של היהודים, והיהודים נאלצו למכור במחירים אפסיים. ואילו ראש העיר האוקריני עבר מבית לבית ורשם את חפצי הבית למען לא יוכלו למכור אותם.

הלכתי אני לאיכר אחד בשם מטיעבקי בודניבסקי, והצעתי לו לקנות את ארון הבגדים שלנו. נזכרתי, כי בהיותו פעם אצלנו התבטא, כי הארון יפה ביותר. הוא לקח את הארון, והבטיח לשלם עבורו אלף זלאטי — מחיר יפה למדי. התפלאתי על המחיר הטוב, והבעתי את תמיהתי בגלוי. על זה ענה בודניעבסקי : זהו מחירו הריאלי של הארון. אני רוצה לשלם את מחירו, ואינני רוצה לנצל את את צרת הזולת.

מוצאת אני לנחוץ להזכיר עובדה זו, שכן, על ידי מכירת הארון לאיכר בודניעבסקי, התחילה הכרותי עם משפחתו, שהביאה להצלת חיי, כפי שיסופר להלן.

התתונת יוסף רוזנבלום (קראוהו : יוזשע)

עדיין קווינו, כי יצליחו לבטל את גזרת הגירוש, על ידי תשלום כופר בעיר הרובישוב — מושב מטה הרוצחים המחוזי, משם יצאו הגזרות מדי פעם בפעם.

מספר אנשים „מהיודנראט", נסעו להרובישוב להשתדל בדבר בטול הגזרה. בדרכם חזרה — לאחר שהשתדלותם אצל הגרמנים היתה לשוא, עכבו אותם הגרמנים על יד הכפר קובלה, הוציאו מהם את ר' פתחי' בלאט והרגוהו. ר' פתחי' היה הקרבן הראשון בהורודלה.

הידיעה על השליחות שלא הצליחה, והריגת ר' פתחיה בלאט, הדהימה את יהודי הורודלה. אימה ודכאון עטפו את העירה. יהודים קוננו והתעלפו. התאספנו בביתה של שרה מינדל רוזנבלום לומר תהילים, (בביתה של שרה מינדל התפללו כל הזמן לאחר פרוץ המלחמה). קווינו, אולי יבטלו הרוצחים את הגזרה הנוראה

האחיות שיינדיל ופראדיל רוזנבלום

אולם הגזרה בוצעה.

שמונה ימים לאחר חג הפסח (בשנת 1942), נצטוו כל היהודים, אנשים נשים וטף, להתיצב בשוק העיר לשם גרושם. הוצאו מצו זה, אנשים המועסקים בעבודות שדה על ידי בעלי אחוזות ואיכרי הסביבה. היהודים רצו לאיכרים והתחננו, שיקבלום

לעבודה ללא תשלום. במקרים רבים הבטיחו האומללים לאיכרים לשלם כסף נוסף לעבודתם.

איש אינו מסוגל לתאר את מחזה האימים, כיצד קהילה שלמה, אנשים נשים וטף, מוצאים מבתיהם ומעירם בה ישבו דורות, מובלים עיפים ורצוצים לכיוון בלתי ידוע. זוכרת אני. איך אמי וילדיה — אפרוחיה עזבו את ביתנו. וכשהתרחקו כבר מהבית, הפנתה אמי את ראשה לעבר הבית, נאנחת ואומרת: ד׳ יודע אם אראה שוב את ביתי.

אני הייתי בין אלה, שהצליכו להשיג מקום עבודה, ועל ידי כך נשארתי בעיר. קיוויתי, כי אוכל להמציא לאמי מזון לאחר שיוודע מקום גרושם. ובהפרדי מאת יקירי, נדמה היה לי, כי לבי ניתר ממקומו. עמדתי קפואת מבט, ותרתי אחרי אמי אחי ואחיותי, המתרחקים הלאה הלאה...

חזרתי מהשוק הריק ובכיתי בקול גדול. לא היה איכפת לי, אם הגרמנים ישמעו את בכיי ויהרגוני. המשכתי ללכת עד שהגעתי לביתנו. אבל לביתנו לא נתנו לי יותר להכנס. נוצריה בשם נאדז׳אלי, עמדה בפתח הבית ואמרה לי: מה את רוצה כאן? מעכשיו הבית שלי הוא, ואין לך רשות להכנס.

אנו הנשארים המעטים בקשנו שיתנו לנו בית אחד לגור בו, וקבלנו בית כזה.

כל הבתים היהודים נתפסו על ידי הנוצרים. מספר ניכר של בתים, נהרס על ידי תופסיהם והחמרים הועברו אליהם. רחובות העירה נשתנו שינוי מפחיד. נדמה היה, כי העיר ורחובותיה מבכים את החורבן. אני מביטה לעבר ביתנו, מסתכלת לעצים שניטעו בידי אחי, ורואה כי התלבלבו ומכוסים פרחי אביב... לבי נצבט למראיהם.

פחד ואימה בכל פנה. פחדנו להיות בעירתנו.

רצח השרידים.

ימים מספר לאחר הגירוש הוציאו הגרמנים את רחל בלאט, אברהם זיידיל (בנה של רבקה זיידיל) ואת משה ברגר, הובילו אותם לבית העלמין היהודי ורצחו אותם.

כמה ימים אחר כך, שלחו הגרמנים את חיים ויינטרויב עם מכתב לכפר מאטש, ושם הרגוהו. יומיים אחר כך שלחו הרוצחים גם את אברהם — בנה של טובה׳לה — עם מכתב דומה לכפר מאטש. כשאמרנו לו שינסה לברוח ולהחבא, ענה: לאן אברח ואיפה אתחבא, בין כך לא נוכל להמלט, והדבר שעלול לקרות יקרה בין כך.

באותו הזמן, הרגו גם את שמואל (שמולקה) בנו של רב העיר, וקברו אותו על יד בית הספר הפולני.

אימה ופחד וחוסר בטחון אישי בכל פינה. אף הצל האישי שלנו הטיל את פחדו עלינו.

מגורשי הורודלה בעיר אוכאן

כעבור שבוע ימים בערך נודע לי, כי אמי והילדים יחד עם יהודי הורודלה נמצאים באוכאן. שמענו גם על רצח המוני ומחריד של יהודי אוכאן. נמסר לנו, כי הגרמנים הוציאו רבים מיהודי אוכאן, הובילו אותם לבית העלמין היהודי ורצחו אותם במכונת יריה. בין ההרוגים היו גם 22 מיהודי הורודלה. מבין אלה שהובלו להרג, נשארו שניים לבד, שהעסיקו אותם בקבורת ההרוגים. והם: יעקב זיידיל (יענקלע, בנה של רבקה זיידיל), וחתנו של מוטיל סופר (בעלה של רישלה). ספורם על הרצח הברברי שבצעו הרוצחים הגרמנים הקפיא את הדם.

גירוש הנשארים האחרונים לאוכאן

שמונה ימים לאחר חג השבועות (בשנת 1942), לאחר גמר עבודת הנטיעות אצל האיכרים, גרשו גם אותנו הצעירים מהורודלה, והובילו אותנו לאוכאן. הריצו

ילדי נטע פרלמנטר

אותנו ללא מנוחה עד לאוכאן. מה מאושרת הייתי, בפגשי באוכאן שוב את אמי אחי ואחותי. כמה שמחתי לראותם, רצים אלי כשפניהם חיוורים ומחבקים אותי ובוכים. גדול היה אשרי בכך, שהבאתי להם בעגלה שנסעה בעקבותינו ושהובילה את חבילות המגורשים — עומר תפוחי אדמה ועצים להסקה, אשר קבלתי מאת האיכר בודניבסקי על חשבון ארון הבגדים שמכרנו לו, תוך הבטחה לשלוח לני את יתרת המגיע, כשנכתוב לו על מקום מגורנו החדש.

גיטל פייל ושני ילדיה

הגולים באוכאן

מראיהם וחזותם של יהודי הורודלה, השתנו מאד במשך אותם השבועות מאז הגירוש מהורודלה. הגברים המעטים היו גזוזי זקן מאונס, דבר ששינה מאד את מראיהם ואת חזותם. מלבד רב העיר, ששמר על הזקן עד יומו האחרון.

מלאי המזון הדל הלך והצטמצם ביותר. כל המזון שלנו הספיק לארבע שבועות. הלחם היה מכוסה עובש. היה זה, הלחם שנאפה עוד בהורודלה, ואכלו אותו במנות זעומות תוך חסכון וזהירות. על אף המצוקה הזאת, לא שכחה

אמי לתת מלחמה הדל מדי פעם, לאנשים רעבים שלא היה להם מה לאכל. בהוסיפה, כי בזכות זאת ינצלו ילדיה ממיתת רעב.

גרוע ביותר היה המחסור בעצי הסקה. אם כבר נזדמנו באיזה אופן שהוא, תפוחי אדמה מעטים, לא היה במה לבשל אותם. אמי היתה הולכת ליער — מרחק של שמונה ק"מ — בכדי להביא חבילת עצים קטנה, בסכנה על ידי כך את חייה, כי מדי פעם בפעם שמענו, על יהודים שנורו „בחטא" הבאת עצים מהיער. בכל זאת גבר יצר הקיום על כל הסכנות. האנשים חפשו דרכי קיום, וקוו לעבור את הגזרות והצרות.

השמדת יהודי הורודלה

זמן רב לא ניתן לנו להיות יחד. שבוע ימים לאחר בואי לאוכאן, — זה היה שבועיים בערך לאחר חג שבועות, כד' בחודש סיון —, הובילו את יהודי הורודלה בדרכם האחרונה, למחנה ההשמדה בסוביבור, אחת המחנות ההשמדה שהקימו הרוצחים הנאצים.

מצעד המות של יהודי הורודלה, חרות הוא על לוח לבי, ולא אשכחהו לעולם. ביום המר ההוא, לקחו את יהודי הורודלה, והובילו אותנו למיונצין (על יד זמושץ) והביאו אותנו לתחנת הרכבת בעיר הזאת. בתחנה עמדה רכבת עם קרונות משא. על הנוער והגברים בגיל העמידה, צוו הרוצחים לסור למקום צדדי, ואילו את הזקנים האמהות והילדים, אלצו במכות אכזריות וביריות לתוך ההמון הצפוף, לעלות לקרנות המשא.

אוי ואבוי! אי המלים לתאר את מחזה האימים והזועה, שראיתי ועברתי באותו היום במיונצין! בדאבון ובכאב מסתכלים אנו ורואים את יקירינו, נדחפים נדחקים ומסתערים לעלות מהר על הקרונות, בכדי להמלט מכדורי הרוצחים, ולנו העומדים בצד אין אפשרות להגיש להם עזרה, ולחלצם מצרתם. הקרונות גבוהים מדי, וקשה לאומללים לטפס ולעלות עליהם. אחד סוחב את השני ועוזר לו לעלות, והרוצחים אינם מפסיקים לירות באומללים. פה ושם, גולשות ונופלות מהקרון גוויות אנשים שנפגעו מכדורי המרצחים תוך טפוסם וזחילתם לתוך הקרון. רואה אני, אמי המסכנה סוחבת את ילדיה ועוזרת להם לעלות לקרון, ובתוך ההמולה והמבוכה חוזרת היא בריצה, לקחת את חבילת האוכל וקנקן המים, שלקחנו אתנו בעזבנו את אוכאן. בינתיים מרגיש בה מרצח גרמני, ומכוון לעומתה את אקדחו. כאן לא יכולתי להבליג יותר, וצעקתי לעברה: אמא! תברחי! מלטי את נפשך!

לשמע זעקתי, הפנה המרצח את אקדחו לעברי, וירה. אולם, כאן קרה דבר משונה: על ידי עמדה פרומעט — (בתו של אלי' אידל) והיא משכה אותי אליה למען אפסיק לזעוק. במשכה אותי, נאלצתי להתכופף קמעה, וזאת בדיוק בעת היריה של המרצח, והכדור עבר אז מעל לראשי. הגרמני עשה תנועת יד, ואמי עלתה בינתיים לקרון.

הקרונות נסגרים, והרכבת זזה לאיטה, ומפליגה עם יקירינו המעונים והאומללים לדרך שממנה לא שבו עוד, כשעינינו הקפואות והנפחדות מלוות אותם תוך צער ויגון.

כל הלילה ישבנו על החבילות — כשמסביבנו פזורים גויות ההרוגים שנהרגו במבצע הרצח — ובכינו וספדנו על גורלם וסופם המר של יקירינו ושל יהודי הורודלה, על קהילת היהודים הצנועים והשקטים, שחוסלה באופן אכזרי ואיום על ידי אוכלי אדם גרמניים.

מיון הנשארים להשמדה ולעבודה

למחרת הזוועה, הופיעה ועדת רוצחים, שמיינו שוב את השרידים הנשארים, למסוגלים לעבודה, ו„לחלשים". את המסוגלים לעבודה — שגם אני הייתי בתוכם — החזירו לאוכאן, ואילו את „החלשים" העבירו למחנה ריכוז בסטאוו (על יד חלם). היה זה מחנה איום. האומללים התהלכו במחנה ערומים כביום הוולדם. על זוועות המחנה, מסר לנו יעקב זיידיל שגם הוא היה בין האומללים שהוסעו לסטאוו, והצליח לברוח מהמחנה ולהצטרף אלינו. יחד עם יעקב זיידל ברח מהמחנה איטשה'לי — נכדו של משה בוימאייל. מפקח המחנה — שהיה מרצח אוקריני — הרגיש בבריחתם, וברדיפה אחרי הבורחים השיג את איטשה'לי, החזירו למחנה ותלה אותו לעיני האסירים.

כשהגענו לאוכאן, נכנסתי לבית שם היתה גרה אמי והילדים במשך שהותם באוכאן. בחדר מצאתי חפצי מזכרת מרעידי לב של יקירי. הנה מונח הכובע הקטן של אחותי הקטנה. בפינה מונחים משקפי הקריאה של אמי, וסידור התפילה צהוב הדפים מדמעות אמי. הנה חבילת העצים לאפיה ולבישול, אשר אמי לקטה ביער, והביאה אתה הביתה תוך סכנת נפשות. לא עמד בי כוחי יותר למראה חפצי המזכרת שהזכירו לי את ענות משפחתי, ונפלתי תוך עלפון. אינני יודעת כמה זמן שכבתי בחוסר הכרה, אך כשבשה אלי רוחי מצאתי את עצמי לופתת את חבילת העצים.

שרידי הורודלה הוחזרו מאוכאן להורודלה, ומשם הובילו אותנו לעבודה באחוזה סטאז׳ין. באחוזה מצאנו מספר יהודים מהכפר סטריז׳וב, וכן כמה יהודים שהצליחו לברוח מגטו ורשה.

האוירה בהורודלה

מענין להזכיר את האוירה שמצאנו בהורודלה בעת שעברנו אותה, בדרכנו למקום עבודתנו לאחוזה סטאז׳ין. היה זה יום ראשון — יום המנוחה לנוצרים — כשהגענו אנו השרידים להורודלה. משנודע לנוצרים על דבר בואנו להורודלה, התחיל ביניהם ריצה מבוהלת. אפשר היה להרגיש בתהיה של הגוים ובפחדם, שמא נשאר בהורודלה ויצטרכו להחזיר לנו את הרכוש היהודי השדוד. הרגשנו במבטי הזעם והפחד שלהם. רק אשה נוצריה אחת הביעה רגשות שמחה אמתיים לשובנו ולשובי במיוחד. היתה זאת קאטיא—אשתו של האיכר מטיעבקו בודניעווסקי. בראותה אותי, לפתה אותי הבקה ונשקה אותי, תוך התעלמות גמורה ממבטי האיבה והזעף של הנוצרים שהתקהלו סביבינו.

באחוזה

באחוזת סטאזשען עבדנו כל הקיץ. מעט מאד היה האוכל שקבלנו תמורת עבודתנו. את לבושנו לא יכולנו להחליף, כי מלבד בגדי עבודתנו לא היה לנו לבוש נוסף. מדי פעם בפעם, עלה בידינו לחמוק להורודלה ולבקש מהגוים מזון תמורת עמלנו ורכושנו הנשדד, מבלי שים לב לסיכון הגדול שהיה כרוך ב„טיול״ כזה. ואמנם אחת מאתנו — מאשא — בתו של הרשיל פריינד — נתפסה בלכתה להורודלה ונורתה.

בהיותנו באחוזה, הגיעו אלינו שוב ידיעות על הגיטו היהודי בלודמיר ועל תושביו היהודים. שמענו אז, כי הסבתא זיסל זבידוביץ ודודתי חנה עם משפחתה עודם בחיים. פעם גם קבלתי אגרת קטנה מהסבתא, שנשלחה על ידי גוי. זה היה מכתבה האחרון ועדות חיים האחרונה ממשפחתנו בלודמיר. כי סמוך לזמן הזה בצעו הרוצחים „אקציע״ נוספת, תפסו הרבה יהודים ובתוכם שרידי משפחתי — מתחבאים, הוציאו אותם ל„פטידיען״ (מקום על יד לודמיר), רצחו אותם וקברום בקבר אחים ענקי, שבו קברו את קרבנות קהילת לודמיר.

מאד מאד רציתי לדעת פרטים על משפחתי ועל חיי יהודי הורודלה בלודמיר, אך, כעבור זמן נמסר לי, כי סבתי הישישה הקדושה הצליחה לעבור את

הפוגרום (האקציא) הגדול הראשון, ורק בפוגרום השני גילו אותה בבונקר שהסתתרה בו עם עוד יהודים וירו בהם.

נמסר לי גם, על מותם של שני בני דודי משה ויקותיאל זבידוביץ — בני לוי יצחק ופרל זבידוביץ. במשך כל המלחמה התחבאו שני קרובי אלה אצל נוצרי וסמוך לפני גמר המלחמה, נרצחו על ידי אותו גוי שהסתיר אותם.

כן נודע לי על גורלם של שני דודי (אחי אמי) יקותיאל ופישל זבידוביץ ומשפחותיהם, שחיו ב„גטו" ורשה עד זמן המרד וההתקוממות בגטו וורשה.

מרדכי (מוטיל) זבידוביץ
ושתי בנותיו שרה וחנה.

פראדיל זבידוביץ
בת פישל זבידוביץ
פראדיל טננבוים
בתו של משה טננבוים

הבריחה

הסתיו הגיע, ואתו נגמרו עבודות השדה. לאחר שגמרנו את עבודות השדה האחרונות, והוצאנו מהשדה את תפוחי האדמה וירקות חרפיות אחרות, הגיעה פקודת הגרמנים כי עלינו להתיצב למחרת בהרובישוב — עיר המחוז. החלטתי להמלט. בלילה חמקתי מהחווה להורודלה, שמתי פני לבית מטיעבקי בודנעיווסקי ובקשתי מהם שיעזרו לי להסתתר. הוקל עלי בשמעי מהם את התשובה הטובה, ואת הסכמתם

להסתיר אותי. אשתו עוד הוסיפה, כי היתה לה הרגשה על בואי, והיא הכינה מחבוא עבורי. ואמנם, הכניסו אותי לאורוות החציר (סטודולה), והראו לי את המחבוא שעשו מתחת לערמת החציר ושהכינו אותו עוד לפני קציר החציר. קטיא — אשת בודניבסקי הוסיפה וספרה, כי אמי הופיעה בחלומה, ובקשה ממנה להסתיר אותי למען ישאר שריד ממנה ולחמשת ילדיה. לזוג ברדניעבסקי לא נולדו ילדים במשך 10 שנות נשואיהם. והאשה הרתה כמה חדשים לאחר בואי אליהם. האמינו — איפוא —, כי חסד זה הגיע להם בזכות הסתירם אותי. ולכן שמרו עלי וטפלו בי בנאמנות רבה עד לשחרורי.

במחבוא

שכבתי במחבוא, שהיה בדרך כלל אפל, בכל זאת יכולתי לראות את אור היום ואת הנעשה ברחוב, דרך סדק שהיה בקיר המחבוא, ויכולתי להקשיב לשיחות האיכרים, ולדעת על ידי כך את החדשות ואת האירועים. כך נודע לי על סופם המר של חברי השרידים האומללים שעבדו אתי בסטאזשען ואשר התיצבו בהרו־בישוב ולא ברחו. כשהתיצבו למחרת, הובילו אותם להרובישוב והרגו אותם, (זה היה ב־20.10.1942). כן נודע לי — לאחר שבועות מספר, כי מספר חברים ברחו גם הם באותו הלילה מהאחוזה, אלא לא היה לם איפה להסתתר. אומללים אלה, תעו כחיות הפקר, ולא נמצא אדם שירחם עליהם ויציע להם מקום מקלט. ולא עוד, אלא, הגוים האכזרים הסגירו אותם לגרמנים, לאחר שמצאו אותם מסתתרים בתוך ערמת חציר. בין האומללים האלה היו כמה יהודים מתושבי סטריזשוב, וגם שלושה מאנשי הורודלה: פישל שק, גיסו מנדיל, יעקב זיידיל. יעקב זיידיל עבר כה הרבה נסיונות ומבחנים, סבל סבל לא יתואר במשך שנות השואה, ונמלט תמיד ברגע האחרון מסכנת המוות, עד שנמסר ע״י הגויים ונרצח. מירל׳ה קופל׳ס נתפסה ע״י סטאח שמיצקי, שסחב אותה ומסר אותה לידי הגרמנים.

שנתיים במחבוא

היקף מקום מחבואי — בו נמצאתי קרוב לשנתיים — וגדלו, היה כגודל מטת אדם. הייתי נאלצת, איפוא, לשבת כל הזמן, כי לא היה מקום לעמידה. כמו כן לא דברתי כל הזמן לאיש. ולא דברו אלי. הימים והלילות זחלו לאיטם, ונראו לי כאין סופיים. בחורף היה לי קר מאד במחבואי, עד שהמים שנמצאו בכלי על יד המטה נקפאו. לעומת זאת שרר בקיץ במחבואי חום מחניק. החפושים התכופים שערכו הגרמנים, שללו ממני כל מנוחה נפשית. פחד החפושים דכאו אותי ביותר.

חדלתי לאכול, וגופי הלך ורזה מיום ליום עד שרזון כללי שלט בי. תוגה ועצב השתלטו עלי ובכיתי ללא הפוגות, בהזכרי על גורל אמי ואחי ואחותי הקטנים, ועל גורל היהודים בכלל. מאורעות האימים לא סרו מזכרוני, וכל מחזות האימים ותמונות היגון והקדרות נצב לנגד עיני.

הנה נזכרת אני, בליל הזוועה והבלהות במיונצין. אני רואה את אמי, מתאמצת לשוא להגיע אל חבילותיה הדלים ולהעלותן על הקרון. ומכיון שהגרמנים יורים לכל עבר, והיא מתיאשת ונאלצת לוותר עליהם, שואל פתאום אחי יוסל׳ה הקטן: אמא! איפה התפילין שלי? וכששמע, שהתפילין נשארו בחבילות, פורץ יוסיל׳ה לעבר החבילות, מוצא את התפילין, שם אותם בתוך בגדיו, בהוסיפו אימרה של קדוש השם: אם עוד אהיה בחיים מחר בבוקר, הרי אצטרך להניח תפילין. והוכיח שהוא מעריך נכוחה את המצב. מה יקרו בעיניו תפיליו! ומה גדולה היתה חיבתו אליהם! הדבר מובן, כי הרי בפסח העבר מלאו לו שלוש עשרה שנה והגיע למצוות.

תוך עצב ומחשבות נוגות, חלפה עלי במחבואי שנה חסרת תקוה.

הגיעה שנת 1943 ואתה חדשות חשובות. נודע לי, כי הצבא הגרמני נסוג מאדמת רוסיה. כן הגיע להורודלה מחנה רב של הצבא הגרמני הנסוג, והתכונן להחזיק מעמד בקו חזית לאורך הנהר בוג. לגבי, נעשה המצב גרוע ביותר. הגרמנים החרימו לעצמם את כל האורוות של האיכרים, ובתוכם גם האורווה שהתחבאתי בה. בלילה צבטתי את עצמי ואמצתי את כל כוחותי בכדי לא להרדם, למען לא ירגישו בי הגרמנים שישנו באותה האורווה. היה עלי להזהר מכל תנועה קטנה.

הסכנה לגלות אותי היתה כעת מוחשית ביותר. שכן, הסוסים של הצבא הגרמני כרסמו ואכלו מהחציר שהיה מונח על מקום מחבואי והסתיר אותי. האיכר בודניעווסקי ראה, כי עד הקציר הבא יספיקו הסוסים לאכל את כל החציר, ולכן, הקדים לקצור חציר ירוק בכדי לכסות את מקום מחבואי. דבר זה העיר את סקרנותם של שכניו האיכרים.

בשבועות האחרונים לפני השחרור, הרגשתי שכוחותי כלים וכוח הסבל שלי מגיע לקיצו. החזית רועמת. אוירונים חגים ורועשים. הנה פוגעת פצצה באחד הבתים והוא עולה באש. בהלה גדולה מורגשת בחוץ ואיכרים רצים הלוך ושוב. האיכר בודניעבסקי, מכין יציאת חירום למחבואי, דרכו אוכל לברוח במקרה של דלקה. ואילו הרגשתי היתה, כי רגלי אינן מסוגלות יותר לשאת אותי, ומכל שכן לרוץ. אינני יכולה יותר לעמוד על רגלי.

והנה הגרמנים רצים ונסוגים. הם עברו כבר את „הבוג" מערבה ומשאירים אחריהם דליקות גדולות, כדרכם בשעת נסיגתם. הוצאה פקודה לתושבים כי עליהם לעזוב את הורודלה. איכרים אורזים את חבילותיהם. רעש ומבוכה מסביב. מה אעשה לבדי, אם משפחת האיכרים — אנשי חסדי — תאלץ לעזוב את העיר? רעש היריות וההתפוצצויות גובר והולך, ואני שומעת גם את ריצתם המבוהלת והמבולבלת של הגרמנים.

השחרור

מחשבו הפחדים לא מרפות ממני ומערפלות את הכרתי... רוצה אני להרדם... כך יותר קל יהיה... כך נרדמתי בעניי. כאשר הקיצותי מתנומתי העזה ראיתי כי הרוסים הגיעו לעיר. האומנם הגיע הקץ לסבלי! האומנם הגיע החופש!. יצאתי ממחבואי לחוש את האויר הצח ואת אור היום. שאלתי לתאריך הזמן, ונאמר לי, כי התאריך האזרחי של היום הוא 23.7.44.

בחוסר בטחון התחלתי לסקור את המצב סביבי. הדבר הראשון שעניין אותי לדעת אם נשארו יהודים בחיים! ההצליחו חברי לסבל, למלט את נפשם?! בני משפחתי אייכם?!.

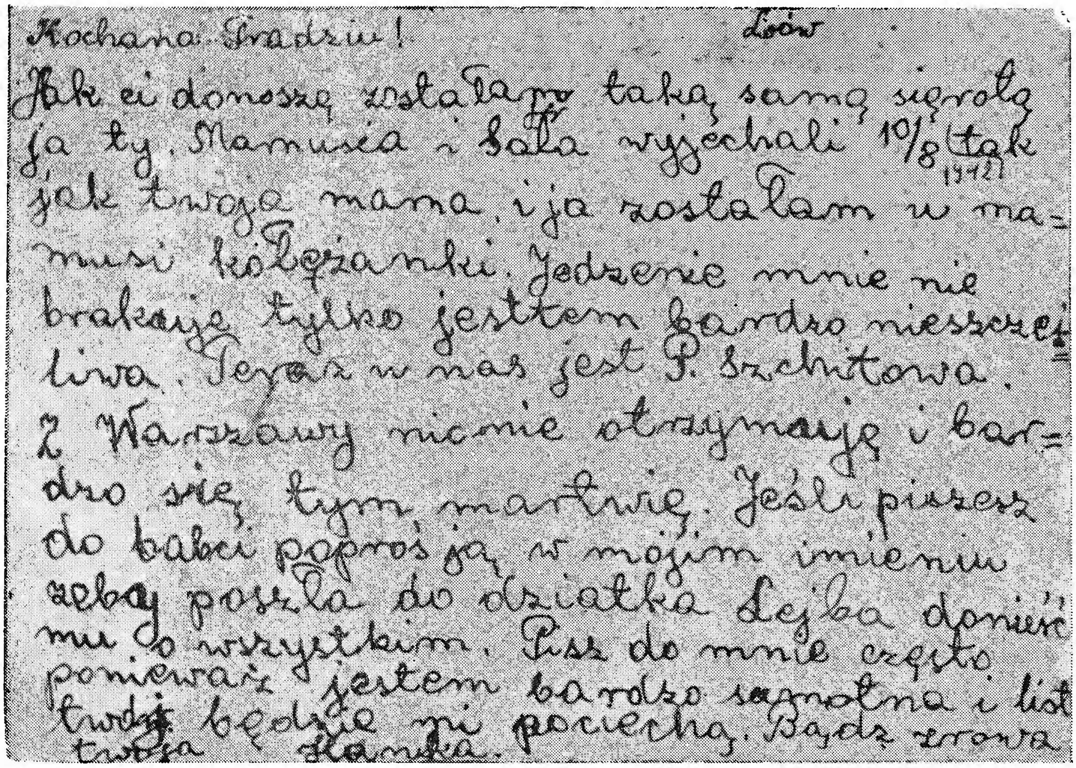
מיד, התלקטו מתי מעט בלבד. פישל גרטל, לייבל ברגר, שמואל ברגר, אביש ברגר, דוד ברגר ויעקב (יענקיל) חתנו של מטעס המלמד. קומץ אנשים מקהילה שלמה. אך כמה בזויים ושפלים הם שונאי ישראל חסרי חרטה ונקיפת מצפון, שלא נרתעו מלשלוח יד בשרידים הבודדים. בהרגם שניים מאתנו דוד ברגר ויעקב חתנו של מטעס.

אנו עוזבים את הורודלה.

הבינונו, כי אסור לנו להשאר בעירתנו השוממה מיהודיה ונסענו מערבה, להצטרף לשארית הפליטה היהודית המתלקטת ממחבואים, מהיערות, מערבות רוסיה. לאשרי אני מוצאת בין הפליטים האומללים, גם את אבי נטע פרלמוטר. בלב כולנו גמלה ההחלטה, כי אסור לנו להשאר כאן, ועלינו לחתור לחוף מבטחים.

גלוית דאר שכתבה הילדה חנה זבידוביץ (בתו של מרדכי זבידוביץ) לכותבת המאמר. בגלויה כותבת הילדה, על ההרג והשחיטות שהגרמנים עושים, מודיעה שאמה ואחותה שרה נשלחו למחנה השמדה, ומבקשת לכתוב לסבתא זיסלה, שתלך לקברו של הסבא לייביל לבקש רחמים.

הגלויה נכתבה ב־אוגוסט 1942, ונשלחה מעיר לבוב (למברג) לאחוזת סטאז׳ין, שם עבדה כותבת המאמר.

Kochana Fradziu! Lwów
Jak ci donoszę zostałam taką samą sierotą
ja ty. Mamusia i Sala wyjechali 10/8 [1942] tak
jak twoja mama, i ja zostałam u ma=
musi koleżanki. Jedzenie mnie nie
brakuje tylko jestem bardzo nieszczę=
śliwa. Teraz u nas jest P. Szchitowa.
Z Warszawy nic nie otrzymuję i bar=
dzo się tym martwię. Jeśli piszesz
do babci poproś ją w moim imieniu
żeby poszła do dziadka Lejba donieść
mu o wszystkim. Pisz do mnie często
ponieważ jestem bardzo samotna i list
twój będzie mi pociechą. Bądź zdrowa
twoja Hanka.

התרגום המלא של תוכן הגלויה:

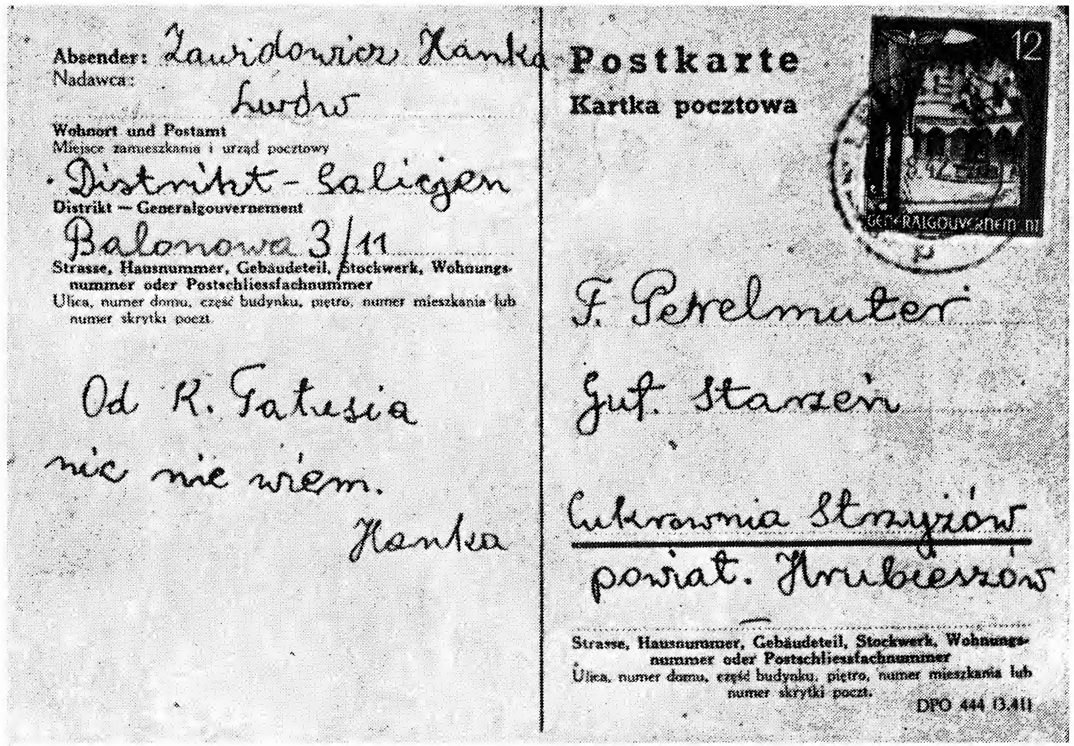
לבוב.

פראדיל האהובה!

הנני להודיעך, שנשארתי יתומה כמוך. האמה ושרה יצאו ביום 1942.8.10 באותה דרך שלשם נשלחה האמא שלך. אני נשארתי אצל החברה של אמי. אוכל לא חסר לי, אבל אני אומללה מאד. שוהה אצלנו כעת הגב׳ שחיטה. מוורשה אין לי שום ידיעות וזה מדאיג אותי מאד. אם את כותבת לסבהא תבקשי ממנה בשמי שתלך לסבא לייביל ולהודיע לו על הכל. כתבי לעתים תכופות כי אני גלמודה ומכתבך ינחם אותי במקצת.

היי בריאה, שלך: **חנה**

נ.ב. מאבי היקר אין לי כל ידיעות.

Absender: Zawidowicz Hanka
Nadawca: Lwów
Wohnort und Postamt
Miejsce zamieszkania i urząd pocztowy
Distrikt - Galicjen
Distrikt — Generalgouvernement
Balonowa 3/11
Strasse, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk, Wohnungsnummer oder Postschliessfachnummer
Ulica, numer domu, część budynku, piętro, numer mieszkania lub numer skrytki poczt.

Od K. Tatusia
nic nie wiem.
Hanka

Postkarte
Kartka pocztowa

12
GENERALGOUVERNEMENT

F. Perelmuter
Guf. Starzeń
Cukrownia Strzyżów
powiat. Hrubieszów

Strasse, Hausnummer, Gebäudeteil, Stockwerk, Wohnungsnummer oder Postschliessfachnummer
Ulica, numer domu, część budynku, piętro, numer mieszkania lub numer skrytki poczt.
DPO 444 (3.41)

צד ב׳ של גלוית הדאר. הכתובת של כותבת הגלויה, ושל כותבת המאמר.

אריה (ליאון) ברגר — באר שבע, א"י

יהודי הורודלה בתקופת המלחמה וסופם המר

כשהגיעו הידיעות הראשונות על התקפת הגרמנים על פולין והפצצת הערים הפולניות על ידי האוירונים הגרמניים, השתרר דכאון ופחד רב על יהודי הורודלה ועל יהודי פולין כולה.

האימה מפני האפשרות של כיבוש גרמני, אשר שנאתם לישראל לא ידעה גבול, היתה גדולה ביותר, אף כי לא העלו על הדעת השמדה כללית ואכזרית של יהודי פולין. מובן, איפוא, כי בחרדה שמעו יהודי פולין ובתוכם יהודי הורודלה, על התקדמותם המהירה של הגרמנים, ועל תבוסת הצבא הפולני.

כשלושה שבועות לאחר התחלת המלחמה נכבשה הורודלה ע"י הגרמנים, ומיד עם כניסתם לעיר, פרצו את חנויות היהודים הסגורות — בהדרכת „שקצים" פולניים — ואת הסחורה זרקו החוצה לעבר הפולנים, שנתאספו לחטוף את השלל.

הייתי אז בביתו של פנחס ברגר בשעה שפרצו לביתו הגרמנים לשדוד את חפצי הבית. הקצין הגרמני שליווה את החילים השודדים אמר לנו: „בגלל היהודים באנו לפולין, נשמיד אתכם כמו שמשמידים עכברים". בכל זאת לא פגעו עדיין ביהודים פגיעה פיסית והסתפקו בשוד הרכוש והעמל היהודי.

למחרת, נסוגו הגרמנים וחזרו להרובישוב והצבא הרוסי הגיע במקומם להורודלה. אך לאחר ששה שבועות בערך חזרו הרוסים לעברו המזרחי של „הבוג", והגרמנים הגיעו שוב להורודלה.

חלק קטן מיהודי הורודלה נצלו את ההזדמנות ועזבו את הורודלה יחד עם הרוסים, אך רובם נשארו בעיר.

מיד עם בואם נתנו הגרמנים פקודה להמציא להם רשימה של כל היהודים בהורודלה. כן ניתנה פקודה, כי כל יהודי חייב לענוד על זרועו סרט לבן מצויר עם מגן־דוד. כמו כן התחילו לחלק לגויים את הבתים הטובים ואת הבגדים הטובים של היהודים. היהודים נצטוו להתיצב בכל יום לעבודת כפיה שהיתה מלווה עינויים והשפלות.

מינוי מועצת יהודים

במאי 1940 מינו הגרמנים „מועצת יהודים" (יודנראט), והטילו עליהם להמציא להם פועלי כפיה בהתאם לדרישתם. ב־20 למאי דרשו הגרמנים להמציא

להם יהודים „מוכשרים לעבודה פיסית בכדי לשלוח אותם לעבודה לבלדזיץ״. בהלה איומה השתררה בעירה לשמע הדרישה. היהודים חיפשו מחבואים להסתתר מאימת המשלוח לבלדזיץ, והגרמנים סובבו בבתים היהודיים למצוא יהודים מסתתרים. כשהבחנתי בחיילים הגרמנים דופקים על דלת ביתנו, הסתלקתי מהבית דרך החלון הפונה לחצר, עברתי בקפיצה את גדר הגן הפונה לעבר הנהר „בוג״, והסתתרתי בין השיחים. שכבתי במחבואי עד עבור מבצע הגיוס.

מעצר ועינויים

אך לא תמיד הצלחתי להתחמק. בלילה מסוים, דפקו על דלת ביתנו. כשפתחנו, פרצו לביתנו כ־15 גרמנים שהובילו אתם את ר׳ פתחי׳ בלאט ז״ל, העירו את בני ביתנו משנתם והוציאו את כולנו, גם את האמא והילדים הקטנים, אל הגן שעל יד ביתנו, שגבולו המזרחי של הגן נגמר בקיר תלול שיורד ל„בוג״. העמידו אותנו בשורה, ואמרו לנו: כי נודע להם שיש לנו כסף בסכום של 30 אלף מרקים, ודורשים שנמסור להם את הכסף. כשענינו כי אין לנו כסף, אמרו לר׳ פתחי׳, שישכנע אותנו להודות ולמסור להם את הכסף. ופתאום דחפו אותי ואת ר׳ פתחיה מההר הגבוה, והתגלגלנו לעבר הבוג. נחבלנו קשה בגושי העפר, בקוצים ובזכוכית, עד שלא יכולנו לקום. נצטווינו לעלות חזרה למעלה. לאמי ולילדים הקטנים אמרו לחזור הביתה, ואת אבי ואותי לקחו אתם לקומנדנטורה. בקומנדנטורה כפתו אותי, והתחילו לענות אותי ולהכות אותי על כתפי ללא הרף. התעלפתי כמה פעמים, וכל פעם השיבו אותי במים קרים ששפכו עלי. כתנתי נפרדה לפסים מרוב המכות. המפקד אמר לי: לא תצא חי מכאן אם לא תמסור את הכסף , מוטב שתחוס על חייך. עניתי לו, כי הוא מענה אותי חינם, מאחר שאין לי כל כסף. אחר כך הכניס אותי ואת אבי לתא צר שנבנה במיוחד לעינויים. עמדנו כל הלילה בתא מאין מקום לשבת, כשמים מטפטפים על ראשינו. למחרת בשעה 10 פתח המפקד את התא, ושאל אותנו בלעג: האם התרעננתם קצת מהמקלחת. ציוו עלינו לצאת מהתא, הריצו אותנו בחצר, והקפיצו אותנו דרך מתקני הספורט בחצר תוך מכות, ואחר כך שחררו אותנו.

עם פרוץ המלחמה על רוסיה

לאחר פרוץ המלחמה עם הרוסים (יוני 1941) הוצאה גזרה חדשה, כי על כל היהודים להוכיח, שהוא קשור עם מקום עבודה אצל איכר נוצרי. מי שלא יוכיח זאת צפוי לגירוש מהעיר. רצו היהודים אל האיכרים והתחננו שיקבלום לעבודה,

ושיוצ
יאו להם תעודת עבודה תמורת תשלום הגון. משפחתנו ואני נתקבלנו לעבודה אצל שוויטלינסקי (ראש העירה). גם בני משפחת פתחיה בלאט נתקבלו אצלו לעבודה, וכך נמלטו זמנית מהגירוש.

כל יום הוצאו גזרות שונות, שהעובר עליהן צפוי לעונש מוות. נוסף לגזרה הקבועה של עוצר־בית בערבים, שכל יהודי שנמצא לאחר שעת העוצר סיכן את חייו. היהודים הבינו, כי חייהם נעשו הפקר לכל מי שרצה להתעלל בהם ולפגוע בהם.

אנו עומדים בחצרו של שוויטלינסקי, והנה עוברים שני שקצים גרמניים רכובים אל אפניים, ואחד קורא לשני: הנה יהודים! נגשו לחצר, שלפו את אקדוחיהם וצוו על אבי, על אברהם זיידיל — שנקלע במקרה למשק הזה — ועל אשתו של פתחיה בלאט — ראכיל ללכת אחריהם. הובילו אותם לבית הקברות ורצחו אותם.

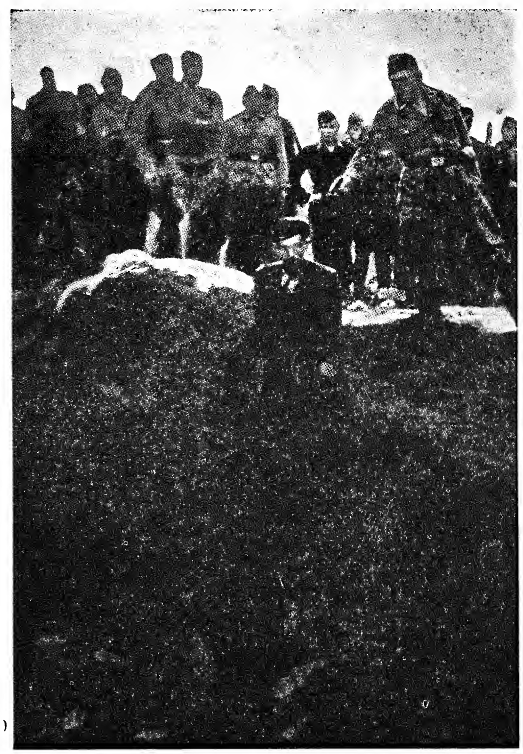
גירוש יהודי הורודלה

ביום קיץ אחד בשנת 1942, פרסמו הגרמנים „צו", שכל יהודי הורודלה יגורשו לאוחאן. זו היתה הגזרה האיומה ביותר שכל כך פחדנו מפניה. אף כי לא כולם תפסו, כי הגירוש הכללי, פירושו, השמדת היהודים במחנות המוות. בהתאם ל„צו", התיצבו כל היהודים: אנשים נשים וטף, בשוק העיר, ומשם הובילו את כל העדה לאוחאן.

קשה לתאר את מחזה האימים, ואת הרגעים של עזיבת העירה, שבה חיו יהודים אלה, הם אבותיהם ואבות אבותיהם במשך דורות רבים, מבלי לדעת לאן מובלים הם ומה במחשבתם של הרוצחים לעשות אתם, מזעזע ומחריד היה לראות את המגורשים האומללים עוזבים את העיר שורכים את רגליהם למקום בלתי ידוע. עייפי גוף ונפש ומדוכדכים, הגיעו הגולים לאוחאן, במקום שמצאו שם אלפי יהודים מגורשים ומעונים כמוהם, מערי הסביבה ומכפרי המחוז. שיכנו אותם בחדרים קטנים צפופים, שישבו בהם כבר משפחות אחרות וחכינו בפחד לבאות. קשה היה להעלות על הדעת, כי התחנה הבאה תוביל למחנה המוות.

גם באוחאן היו חיינו הפקר. ביום אחד עברו דרך אוחאן כמה מכוניות עם אנשי ס.ס. כשראו את היהודים המרוכזים בשוק, ירדו מהמכוניות ובחרו להם חמישים יהודים מתוך המגורשים. צוו עליהם לשכב על האדמה, ובמכונת יריה הרגו אותם. אחר כך צוו עלינו לסלק את ההרוגים, בעוד שהרוצחים מתישבים ליד הבאר לאכול כריכים.

כעבור שמונה ימים נתקבלה פקודה כי עלינו להתאסף בשוק של אוחאן. כאלפיים נפש התאספו בשוק. הושיבו אותנו על עגלות איכרים שהובאו במיוחד לכך, והובילו אותנו למינצין. לא נאמר לנו מהי מטרת הנסיעה ולשם מה מובילים אותנו. בהיותנו בדרך, שואל אותי העגלון — הגוי: הידוע לך לאן מובילים אתכם? אתם מובלים לכִבשני שרפה. ספרתי את דברי הגוי לרב שלא נטה להאמין לכך. כשהגענו למיונצין — (צומת דרכים כ־15 ק"מ מזמושץ') הביאו אותנו לתחנת הרכבת במקום שעמדה רכבת עם 15 קרונות משא. הגיעה פלוגת רוצחים אנשי ס.ס. ונתנו פקודה שהנשים והילדים יעלו על הקרונות במהירות. הרוצחים התחילו

סבבוני כלבים עדת מרעים... תהלים כ"ב
הרוצחים הגרמנים וקרבנותיהם.

לירות לכל עבר ולתוך מחנה האומללים. קמה מבוכה ומהומה, לא היה לאן לברוח ורבים נהרגו במקום. על ידי עמד הרב ר׳ משה לייב הלוי ברמן זצ״ל — רבה של הורודלה שנורה על ידי הגרמנים והוא נפל עלי. הנשים והילדים האומללים רצו במהומה לעבר הקרנות והתאמצו בכל כוחותיהם לעלות במהירות האפשרית בכדי להמלט מיריות הגרמנים. הקרונות נתמלאו עם קרבנות אדם והפליגו, ואילו אנו נשארנו במקום עומדים נדהמים כשעינינו הקפואות מלוות את הרכבת המובילה את יקירינו למשרפות בלזיץ, שבתוכם היו אמי היקרה ושלושת ילדיה, מרים, גיטל, בנימין.

טובה גולדברג

שבע הירש
בת הינדה סימצ׳ה

מלכה וולאך
בתו של ר׳ משה מנדיל

נשארנו במקום כל הלילה, מבלי לדעת מה רוצים לעשות אתנו. בבוקר הופיעה קבוצת גרמנים שמיינה את הנשארים, וחלקה אותם לשתי קבוצות. אחת כללה צעירים וצעירות, והקבוצה השניה כללה את הזקנים החלשים והנערים והנערות שטרם הגיעו לגיל עבודה. הקבוצה השניה שוב נפרדה מאתנו בכוח הזרוע והובלו אף הם למחנה המוות. לקבוצה הזאת צורף גם אחי יהודה בן השלוש־עשרה אשר בזעקות קורעות לב נפרד ממני.

נאמר לנו כי אותנו הנשארים ישלחו לעבוד בחוות חקלאיות. עוד באותו היום הופיעו בעלי החוות ובחרו מתוכנו אנשים לעבודה ולקחום אתם. בני הורודלה וסטריז׳ב נשארו ולא נדרשו לעבודה והגרמנים אמרו לנו ללכת לעבוד באחוזה שע״י הורודלה. חזרנו להרודלה והלכנו לסטאז׳ין ונתקבלנו שם לעבודה. עבדנו שם כחמישה חדשים. בי בחר „הפריץ״ להיות עגלונו האישי. בגלל תפקידי זה שהטיל עלי הפריץ, הייתי עד למעשה רצח מחריד ומסמר שערות שקשה לתארו, המדגים לאיזו דרגה שפלה של אכזריות הגיעו הגרמנים.

הזוועה המחרידה שאינה משה מזכרוני:

ביום אחד אמר לי „הפריץ״ לנסוע אתו להרובישוב. כשהגענו להרובישוב הלך לו הפריץ לסדר את ענייניו, ואני נשארתי לשמור על הכרכרה שעמדה על יד הרובע של הגיטו היהודי. בהזדמנות זו שוחחתי עם יהודי שעמד בקרבת הכרכרה. פתאום נטפלו אלינו גרמנים ודרשו מאתנו ללכת אתם. הובאנו לבית הקברות וצרפו אתנו לקבוצת יהודים שחפרו חפירה שלא ידענו לשם איזו מטרה. זמן קצר אחר כך הובאו 61 ילדי יהודים רכים ופעוטים קשורים בזרועותיהם הקטנות אחד לשני וקולות בכיותיהם עולים לשמים. אחריהם הגיע רוצח גרמני מלווה כנופית רוצחים ולאחר הכנה מסוימת התחיל לנפץ את ראשי הפעוטים במצבת אבן והשליך אותם לחפירה. רצח מחריד ושטני זה זיעזע כל היהודים שעוד נשארו ודכא אותם עד היסוד.

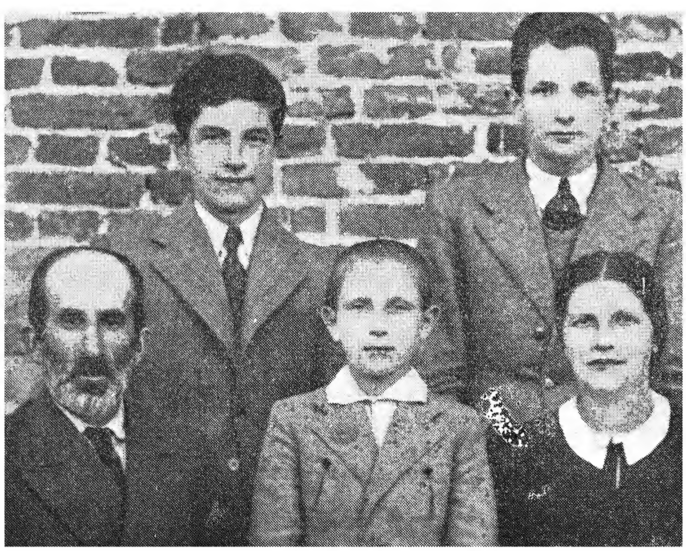
כעבור חמשה חדשים להיותנו בסטז׳ין ניגש אלי מנהל המשק פיסצקי ואומר לי כי הגיע גרמני רכוב על אופנוע ורוצה לדבר אתי. מובן כי ברחתי לשדה במבוכה רבה, ולא ידעתי מה עלי לעשות. לאחר ששהיתי זמן מה, חזרתי למנהל המשק ואמרתי לו שיברר אצל הגרמני את רצונו. לאחר זמן מה חזר המנהל ואמר לי כי הגרמני הביא לי מכתב. ניגשתי לגרמני והוא מסר לי כי הוא בא מלודמיר, והוא מכיר את אחי תבל ומוסר לי מכתב ממנו. במכתב כתבו לי

אחי תבל ואחותי רבקה שאבוא אליהם ללודמיר. כן כותבים לי שאפשר לשוחח עם הגרמני.

הגרמני הציע לי לנסוע עם האופנוע שלו ללודמיר. מובן, כי ויתרתי על שרותו. עזבתי את האחוזה והלכתי רגלי בדרך לא דרך עד שהגעתי ל„בוג". נכנסתי לאיכר אחד בשם בילצקי שגר על יד ה„בוג", והצעתי לו, שיעזור לי לעבור את הבוג תמורת תשלום כספי. לאחר שלא היה לו סירה עברנו את ה„בוג" בשחיה. עשיתי מבגדי וחפצתי שתי חבילות ונתתי לו להחזיק את חבילת הבגדים הגדולה. לאחר שעברנו את „הבוג" חזר בילצקי לעבר השני בלקחו אתו את חבילת הבגדים, ואני נשארתי עם בגדי התחתונים לעורי.

בקורי באוסטילה ובואי ללודמיר

הלכתי לצרניאבקי ולנתי לינת לילה אצל איכר בשם טורביל. קמתי בבוקר השכם והמשכתי ללכת לאוסטילה. באוסטילה פגשתי את בנו של אלעזר הלפרין, והוא סיפר לי על הצרות הגדולות שפקדו גם את יהודי אוסטילה.

שלמה בלאט ומשפחתו

מאוסטילה, המשכתי ללכת ללודמיר, וכשהגעתי ללודמיר, פניתי מיד לעבר הגיטו היהודי. הראשון שפגשתי בגיטו היה מרדכי זוברמן, ואחר כך נפגשתי עם הרבה הורודלאים. ביניהם משפחת יעקב זוברמן, פרל זבידוביץ ובניה יקותיאל ומשה זבידוביץ, משה זיסברג, ומשפחות אחרות. בגיטו שהיתי ארבעה שבועות.

בגיטו לודמיר עבדתי בעבודות כפיה משונות, אולם ההיים היו חסרי כל בטחון וכל אפשרות קיום. כל יום כמעט היו „אקציות״ והובילו יהודים להרג בפיטידיען — כפר סמוך ללודמיר. היה ברור, כי הגרמנים גמרו אומר להשמיד את קהילת לודמיר המעטירה ורבת היהודים, שגדלה עוד יותר על ידי היהודים שנמלטו ללודמיר, בזמן שהיא היתה עוד בידי הרוסים.

בריחתי מגטו לודמיר

נדברתי עם מרדכי (מוטיל) זוברמן ועם איצ׳ילי זוברמן לברוח מלודמיר ולמצוא מקום בטוח יותר בסביבות הורודלה. מוטיל התחפש לאיכר עם חרמש על כתפיו ואילו אנו יצאנו מלודמיר כמות שהיינו לבושים. נדברנו לכת במפוזר. הבעיה הראשונה היתה כיצד לחמוק על פני המשטרה האוקרינית, שהיתה על יד קסרקטיני הצבא בכניסה לעיר. נסינו לעבור את חזית המשטרה בזהירות, אבל לדאבוננו הרגיש בנו שוטר אוקריני, והוא ירה באיצ׳ילי שנפל במקום, ומיד התחיל לרוץ אחרי. עברתי בזינוק את גדר הקסרקטין, וניסיתי להסתתר מאחורי הבנינים, ובכל פעם גילה אותי האוקריני. באין ברירה, קפצתי לעבר הגדר האחורי, עברתי את ההוצ׳ווי — (נחל קטן), רטוב כולי נכנסתי לחורשה, השתרעתי על האדמה. בחשבי שבזה נמלטתי מרודפי. אני נועץ בכל זאת את מבטי לעבר הנחל, ואני רואה את האוקריני פושט את בגדיו, ונכנס לנחל בהשאירו את רובהו בצד השני החלטתי לא לברוח יותר, אלא להאבק אתו. בחרתי לי ענף עץ חזק, וקדמתי את פניו בהזמנה למאבק. אולם הוא חזר לנחל מיד, עבר אותו והתלבש, ועזב את המקום כשמבטי מלווה בזהירות את תנועותיו.

לאחר שנחתי קצת ונרגעתי מהתרגשותי, המשכתי בדרכי לעבר הורודלה. מה נפעמתי כשפתאום בדרכי נפגשתי שוב עם מוטיל זוברמן שספר לי, כי בכל הדרך לא עוכב אף פעם, — שכן כל עוברי הדרך חשבוהו לאיכר.

בעברנו על יד פיטידיען שמענו יריות רבות ממכונות יריה וצעקות נאנקים. צעקת יהודי לודמיר שהובלו להרג בפידיען. בכאב ובאימה הלכנו הלאה. אחר כך נפרדו דרכינו. מוטיל הלך לו בדרך להגיע לחלם, ואני הלכתי לאחוזת סטאז׳ין.

חזרה באחוזה סטאז׳ין

באחוזה סטאז׳ין פגשתי שוב את ההורודלאים, ביניהם את הקוזינים שלי אביש ושמואל ברגר, פישלה גרטל, באשע ברגר, פראדיל פרלמוטר, ואחרים. בקשתי את בעל האחוזה ואת מנהל המשק לא למסור לגרמנים על שובי, וכך התחלתי שוב לעבוד באחוזה.

פקודה לעזוב את סטאז׳ין

כשלושה שבועות לאחר שובי לסטאז׳ין, נתקבלה פקודה מהגרמנים (דצמבר 1942 בערך), כי עלינו להתיצב בקומנדטורה הגרמנית בהרובישוב. למחרת הפקודה, נסענו להרובישוב בעגלות שהועמדו לרשותנו על ידי בעל האחוזה. כשהגענו להרובישוב, הלכתי לראות את דודי שהיה אז בגיל 74. הדוד תמה לשמוע על בואי, ושאל אותי משום מה באתי להרובישוב ולא נסיתי למצוא לי מחבוא. אגב, פראדיל פרלמוטר, הקוזינים שלי אביש ולייביש ברגר וגניה, לא הצטרפו לנסיעתנו והעדיפו להסתתר.

לפנות ערב הגיעו לבית דודי: פישל גרטיל, פישל שק, יעקב זיידיל, וספרו, כי שמעו שהגרמנים עומדים לעשות הרג רב מחר, ולדעתם, מוטב לברוח מהרובישוב. נדברנו להפגש בשעה 12 בלילה. בלילה חמקנו מהרובישוב בדרך למרוצ׳ין. היינו נאלצים לעבור את מי „ההוצ׳ווי״ הקרים כקרח, ולפנות בוקר הגענו להורודלה. התעכבנו על יד אסמי התבואה והחציר, וחפשנו מחבוא. נכנסנו לאוסם של וואברישביץ, עלינו לעלית החציר ושכבנו שם. חפשנו מזון באוסם. וגילינו חתיכת לחם במעיל האיכרים שהיה תלוי באוסם, וחילקנוה בינינו. שכבנו כל היום ללא תנועה. בלילה החלטתי להכנס לבית וואברישביץ ולבקש אוכל. רב היה תמהונו בהופיעי בביתו. ספרתי לו כי נמלטנו מהרובישוב ואנו מבקשים אוכל. וכן שירשה לנו להסתתר באוסם שלו. הוא נתן לנו אוכל אבל דרש מאתנו לעזוב את האוסם כי הוא מפחד מפני הגרמנים. באין ברירה עזבנו את מקום מחבואנו והלכנו לשדות. רוח סערה השתוללה והצליפה פתיתי שלג לעבר פנינו. מיואשים שאלנו את עצמנו לאן ללכת? הצעתי ללכת שוב לסטאז׳ין ולהסתתר בעלית האורוות הארוכות. שכן שיערתי, כי לאורוות האלו מזדמנים אנשים לעתים רחוקות ונוכל להיות שם זמן ממושך.

הגענו עיפים לסטאז׳ין והסתתרנו בעלית אחת האורוות. הבחנו כי למטה

מכרסמים הסוסים סלק לבן. ירד מישהו מאתנו והוציא מהשוקת כמה קלחי סלק וכלכלנו את עצמינו.

למחרת, שומעים אנו צעדים בעליה הולכים ומתקרבים, ואנו שומעים כי המתקרבים מדברים אידיש. מרימים אנו את ראשינו ורואים איצ'ילי מסטריז'וב עם בנו ועוד שלושה יהודים מסטריז'וב (את שמם אינני זוכר). הם נבהלו מפנינו והתחילו לברוח. קראנו להם בלחש בשמותיהם וחזרו אלינו.

אנו הולכים להשיג לחם

תכננו תכנית להשיג מזון ולחם. אחד מאנשי סטריז'וב אמר לנו כי יש לו חתיכת ארג לשמלת נשים, וצריכים לחשוב על החלפתו בלחם אצל אחד האיכרים. מי ילך לבצע את העיסקא? הפלנו גורל ועלה בחלקי ובחלקו של פישל שק. ברם, פישל גרטל הודיע שנדר נדר לא לעזוב אותי ולהלוות אלי בכל דרכי והוא עמד בתוקף להצטרף אלינו. אך אמרנו, כי שלושה אינם יכולים ללכת, שכן עלולים לעורר תשומת לב, על כן נשאר פישל שק באורווה ואני הלכתי עם פישל גרטל.

הלכנו להורודלה ודפקנו על דלתו של איכר בשם ישקה מרוניא, נכנסנו והצענו לאיכר את האריג תמורת לחם. הגויה אמרה כי אין לה לחם מן המוכן, והיא יעצה לנו להתחבא במשך היממה בעלית האוסם, עד שהיא תלוש ותכין עיסה ותאפה לחם, דבר שיארך שעות רבות. עשינו כדבריה. למחרת בשעות הלילה המאוחרות נתנה לנו תמורת הארג כמה ככרות לחם שקשרה אותם יחד בחבל, ועזבנו את הורודלה לעבר סטאז'ין. זוכר אני כי בקשנו ממנה שק ללחם, והבטחנו להחזירו. אך היא אמרה, כי חוששת שמא יהרגו אותנו והיא תפסיד את השק.

לאחר שהפלגנו לדרך התחילה לנשוב רוח חזקה, ושלג רב התחיל לרדת, שטשטש את הדרך המובילה לסטאז'ין. כשהגענו למשרפת הלבנים של מורציאק מצאנו את הדרך מטושטשת לגמרי. נסינו לכוון את הדרך לסטאז'ין לפי השערתנו, ברם. הסתובבנו כל הזמן בסביבת המשרפה והרגשנו בכך רק כשהאיר השחר.

אמרתי אז לפישל'ה, כי לא נוכל להמשיך לסטאז'ין לאור היום, ועלינו למצוא מחבוא. ניגשנו לאורווה של וולדקה דוברובולסקי שהיתה מרוחקת מביתו של האיכר הזה, ומצאנו את האורווה סגורה היטב. פישלה עלה על כתפי, הוציא אלומת קש מגג הקש, נכנס פנימה ופתח לי את הפשפש האחורי של האורווה, עלינו לעלית האורווה ונחנו שם.

בשעות היום, הצצנו החוצה דרך סדקי האורווה ושמענו כי קווּשניעבסקי — שכנו של דוברובולסקי — מספר לדוברובולסקי, כי ראה היום דבר נורא: הוא עבר היום בעגלתו על יד הסטאז'ין וראה תשעה גופות של יהודים הרוגים, שביניהם הכיר, את פישל שק, יענקה'לי זיידיל, ואת איצ'ילה אורנשטיין. שמענו אותו מספר, ששומר האחוזה גילה אותם במחבואם בסטאזין, והלה מסר על זאת לגרמנים ואלה רצחו אותם.

כך נודע לנו, כי האומללים נתפסו, לאחר שעברו כה הרבה סבל והצליחו להתחמק מכל כך הרבה צרות וסכנות. ידענו כי אין אנו יכולים יותר לחזור לסטאזין.

במחבוא הזמני הזה — באורוותו של ד. — שכבנו כשבוע ימים, וכלכלנו את עצמינו בלחם שקבלנו תמורת האריג, עד שנתגלינו ע"י בעל האורווה באחד הלילות, ואמר לנו להסתלק מכאן כי הוא מפחד מהגרמנים.

שוב העמדנו בפני הבעיה האיומה למצוא מחבוא מתאים בקור החרפי. נזכרנו, כי על יד שוויטלינסקי ישנן הרבה אורוות ואסמים. הלכנו לכיוון ההוא. עלינו לעלית האורווה של שוויטלינסקי ושכבנו שם. בלילה היינו יוצאים ממחבואנו ומעיזים לדפוק על דלתות כמה איכרים שהכרנום כמתונים פחות או יותר, ולבקש לחם. ביניהם בקרנו מסכר פעמים את האיכר טומקי בילצקי ובקשנו ממנו כל פעם מזון.

פעם אמר לנו כי אינו יכול לתת לנו כל פעם לחם, ויעץ לנו לגנוב שק קמח מאחד האיכרים ולהביא אליו והוא יאפה לנו לחם. התחלנו לחשוב כיצד להשיג שק קמח. הדבר הזה נזדמן לנו למחרת בלילה, כשנכנסנו לאיכר בשם סלובטינסקי לבקש לחם הבחנו בשק קמח בפרוזדור. כמובן שלא נכנסנו כבר לבית האיכר, אלא, לקחנו על הכתף את שק הקמח והבאנוהו לבילצקי.

בינתיים הבחנו כי באורווה ישנו גם מרתף תת־קרקעי ומעליו דלת נעולה. פישל'ה הצליח לפתוח את מכסה המרתף במפתח מיוחד, וגילינו תפוחי עץ חרפיים שהחיינו בהם את נפשנו.

במחבוא הזה שכבנו כששה עשר שבועות, ובמשך תקופה כה ארוכה וגדושה סכנות והעזות, גבר בנו אומץ הלב והתעוזה. האיכר בילצקי דרש מאתנו, שנשתתף בשוד שהוא ואחיו רוצים לבצע אצל מנהל אחוזת ריבנה. לשם כך אימן אותנו להשתמש ברובה. ואמנם בלילה אחד קרא אותנו ללכת אתם לפעולה, ונתן לנו שני רובים. שני הבילצקים אמרו לנו, לדפוק על דלת מנהל המשק ולהכנס לבית

ואילו הם יחפו עלינו וישמרו בחוץ. דפקנו בדלת. מי שם? קראו מבפנים. לפתוח! ענינו בגרמנית. כנראה, שחשבונו לגרמנים, והדלת נפתחה מיד על ידי (הז'ונדצה) מנהל המשק, שמצא את עצמו מול לועי רובינו. פקדנו עליו, ועל אשתו, ועל גבר נוסף שהיה בבית. להסתובב עם פניהם לקיר ולא לזוז. בילצקי נכנס אז והתחיל לאסוף חפצי בית שונים וצרכי מזון, העמסנו את השלל על עגלתנו והסתלקנו. כשהגענו לבית בילצקי בקשנו חלק מהשלל. הלה חתך חתיכת בשר קטנה ונתן לנו. ואף את המעיל שפישל לקח מבית המנהל לקח לעצמו.

כמעט לילה לילה היינו יוצאים לשוטט ולחפש הזדמנויות. באחד הלילות אנו שומעים צעדי אדם ששר גרמנית. ארבנו לו, ואנו רואים חייל גרמני מתנודד בשיכור, ושר שירי חיילים. כשהתקרב אלינו יותר קמנו מהמארב, ופקדנו עליו להרים את ידיו. לקחנו ממנו מעיל הפרווה ואת אקדוחו, דברים שהיו נחוצים לנו ביותר במצבנו. השכבנו אותו על הקרקע ונסינו לחלוץ את מגפיו בכוח, אולם לא נחלצו למרות מאמצינו.

באחד מטיולינו הליליים, כמעט שנתפסנו על ידי הגרמנים. האיכר לוצילה פרוקופוביץ, שגם אצלו היינו מבקרים לצרכי מזון, סיפר כנראה לגרמנים על המצאנו. בערב אחד כשהלכנו לפרוקופוביץ לקבל קצת מרק חם, וכשהתקרבנו לביתו, ראינו שחושך בבית. הדבר הזה נראה לנו חשוד במקצת. נעשינו זהירים יותר, ומחדדים את אזנינו לשמוע את הנעשה ברחוב. פתאום שומעים אנו רשרוש ותנועת אנשים, התכופפנו חיש מהר, ומיד, ירית רקטת־אור שהאירה את הסביבה, ולאחר־כך מטר יריות עלינו. השבנו אש ברובינו, שקניהם המקוטעים הגבירו את רעמי היריות שלנו, עד שאפשר היה לחשוב שאנו יורים בנשק בעל עצמת אש. הגרמנים לא העיזו להתקרב אלינו, ואנו נסוגונו תוך זהירות רבה.

באורוותו של שוויטלינסקי סדרנו לנו תנאי מגורים כל שהם. ברם, גם כאן נתגלינו על ידי בעל האורווה. הדבר כך היה. ביום מסוים חולבת אשתו של שוויטלינסקי את הפרה באורווה כשבעלה עומד לידו. אנו שומעים כשהיא אומרת לו: אדז'ו מה מסריח ככה באורווה?. נדמה לך! משיב בעלה. לאחר שאשתו יצאה מהאורווה נשאר שוויטלינסקי, ואנו שומעים אומר לעצמו: כן, ריח של צואת אדם באורווה. אנו רואים כי הוא מחפש את הסיבה ומגיע עד למקום שם עשינו את צרכינו. עלה לעלית האורווה וגילה אותנו. בקשנוהו שלא יקים רעש ושלא יספר עלינו. בקשנוהו שירשה לנו להמשיך להסתתר כאן.

למחרת עלה אלינו וספר לנו, כי חלם בלילה חלומות משונים ועצובים ודרש מאתנו להסתלק.

שוב עמדנו לפני בעית מחבוא. לא ידענו הפעם לאן ללכת, ואיפה לחפש מחבוא.

נכנסנו לבית הקברות הנוצרי, ונכנסנו לתוך מערת קבר של נסיכים לאחר שפרצנו את דלת המערה. הסטנו הצדה את שני ארונות המתים, ושכבנו שם. שני ימים בלבד היינו במערת הקבר. לא יכולנו להיות שם יותר, בגלל האויר המעופש והמזוהם במערה, לא יכולנו ולא רצינו לטעום מהמזון שהיה אתנו. יצאנו מהמערה, והלכנו למנהלת בית הכומר לבקש מחבוא. היא הציעה לנו להתחבא במרתף הכנסיה. ברם, גם שם לא יכולנו להיות, מאחר שבלילות היה מתרוצצים שרצים משונים עם עינים נוצצות שהבהילונו ביותר.

עזבנו את מרתף הכנסיה. נזכרנו בחורבה עזובה השייכת לאיכר קובלוחה, אשר אנשים לא באים לשם. הקיץ הגיע, הימים היו כבר חמים, ומצאנו כי החורבה תתאים למחבוא במשך הקיץ.

הסתתרנו בחורבה וחשבנו כי כאן לא יגלה אותנו איש. אולם, גם כאן נתגלינו בדרך מקרה מוזר: על ידי החורבה היה גר גולומבובסקי, ולהלה נעלמה תרנגולת. גולומבובסקי אמר לנכדתו של קובלוחה, שתעלה לעלית החורבה ולראות אולי ישנה התרנגולת. כשזו עלתה לעליה והרגישה בנו, נבהלה ביותר ופרצה בצעקה איומה וברחה חזרה בבהלה. קובלוחה עלה לבדוק את פשר פחדה. קפצתי אליו והרגעתי אותו. ספרתי לו, כי אין אנו אלא מתחבאים כאן ובקשנו שלא יקים רעש. הוא ירד בחזרה, ואמר לשכנים — שנתאספו לשמע צעקות הילדה —. כי שום דבר מיוחד לא קרה כאן. לאחר שהשכנים התפזרו, ניגש אלינו ולקח מאתנו מספר שערות משערות ראשינו, חרך אותן באש ואמר לנכדתו להריח מריחן (אמונה תפלה להפגת פחדו של אדם שנבעת).

בלילה עלה אלינו האיכר ואמר לנו, שאנו יכולים להתחבא באורוותו, ותמורת זאת דרש מאתנו להביא אליו דברים גנובים. בלילות שוטטנו וחפשנו אפשרויות של משיכת דברים לאיש מטיבנו, והיינו מביאים לו דברים שונים. קמח, תבואה, בגדים, ואף עגלת בקר. ואילו הוא היה מכין לנו מזון ומביאו למקום מחבואנו.

אשתו לא ידעה כלל עלינו. וגם קובלוחה נזהר מלספר לה על מחבואנו. אך תמהה על שפע המצרכים שבעלה מביא הביתה, ועל התעשרותו המהירה,

והחליטה כנראה למצוא את הסיבה. ביום אחד בקרה באורווה, דבר שמזמן לא עשתה זאת, וגילתה אותנו. בעלה, שבא גם הוא ומצא אותה באורווה, נתן לה כמה סטירות לחי. נבהלנו מפני הסכסוך המשפחתי שפרץ בגללנו, העלול להיות לנו לרועץ, ולא נתנו לאשה לצאת עד ששכנענו את בעלה לפייס אותה, ובנוכחותנו שתו י"ש (יין שרוף) ונתפייסו

באותם הטיולים הליליים כמעט שנתפסנו שוב על ידי הגרמנים. זה היה בזמן שהעזנו לבצע גנבה בקומנדנטורה הגרמנית.

לנו היה ידוע כי במחסני הקומנדנטורה ישנם דברים נחוצים: מזון, בגדים, ודברים דומים, והחלטנו לבצע גנבה במחסנים אלה. נסינו לפרוץ את שער המחסנים, אולם השער היה סגור במנעולים כבדים. לכן עלה פישל על כתפי, ונכנס דרך החלון הקטן של המחסן פנימה, והתחיל לזרוק החוצה מזון ובגדים. אך כשניסה פישל לעלות חזרה לחלון, עלה לו הדבר בקושי רב. בנשימה עצורה חכיתי לתוצאות מאמציו. לאחר מאמצים עלה סוף סוף על החלון וקפץ החוצה. אך לא ידענו כי השער מחובר לפעמון הזעקה. כנראה, שנגענו בחוט המפעיל את הפעמון, כי לאחר שעזבנו את המקום והתרחקנו כמה עשרות מטרים, נפתחה עלינו אש מכמה צדדים. שכבנו על הקרקע בשקט, וכשוך היריות חמקנו במהירות לעבר אורוות המחבוא, כששק המזון והלחם אתנו. כשחתכנו לחם לאכול, מצאנו בתוכו כדורי רובים. היו אלה כדורי הגרמנים שנורו אלינו ופגעו בלחם, ובדרך נס לא פגעו בנו.

יעקב גרובר

למחרת הביא אלינו קולוחה עתון גרמני, ובו היה כתוב על הפריצה שלנו למחסן, שתוארה, כנסיון של פרטיזנים לשדוד את מחסני הקומנדנטורה.

היה נדמה לנו, כי במחבוא הזה נבלה כבר עד גמר המלחמה. שמענו אז הרבה על התבוסה של הצבא הגרמני בשדות הקרב וידענו כי מפלת גרמניה קרובה היא. (הזמן: אפריל 1944).

ברם, לרגל מקרה מיוחד היינו מוכרחים לעזוב את אורוות קובלוחה. הדבר היה כך: שני גרמנים נחו עם סוסיהם על יד אורוות המחבוא שלנו ואחד מהם משך את אלומת הקש שהסתירה את הפרצה, דרכה נכנסנו ויצאנו. ובעקבות האלומה נשמט החוצה האקדוח עם החגורה שלנו. הם רצו מיד לקומנדנטורה לספר על המקרה. ברחנו מיד, ורצנו לשדות לכיוון משרפת הלבנים של מורציאק. הסתובבנו בשדות ולא ידענו מה לעשות. מרחוק ראינו איכר עם עגלה רתומה לשני סוסים מפזר זבל. נגשנו אליו, והכרנו את דומק מנדריך שבירך אותנו ואמר לנו: בחורים החזיקו מעמד, כי מפלת הגרמנים קרובה ביותר. הגוי סיפר לנו על הדשות המלחמה ועל התבוסות הרבות של הצבא הגרמני, חדשות שעודדו אותנו במקצת.

בשדה שהינו עד הערב. בלילה הלכנו לנסות למצוא מקלט אצל גוי בשם מיכלקה קושצ׳וק. אמרנו לו כי המלחמה תגמר בקרוב עם מפלת גרמניה. ואנו נדע כיצד לגמול תמורת הסכמתו להסתתר בעלית ביתו. שכנענו אותו והסכים לכך.

המחבוא הזה היה המחבוא האחרון שלנו, לאחר תקופה ארוכה של חיי סבל ועעויים, תקופת חיים שהיינו נרדפים על צוארינו כחיות השדה. לא עברו שבועות מספר והנה מבחינים אנו ממחבואנו בתנועת צבא יוצאת מגדר הרגיל, וצבא רב עם מדים בלתי ידועים לנו מגיע ממזרחו של הבוג. והנה מופיע הגוי במקום מחבואנו ומודיע לנו, כי הצבא הרוסי כבש את הורודלה והגרמנים נסוגו. יצאנו ממחבואנו. והפעם הראשונה — לאחר תקופה כה ארוכה ורבת סבל — יצאנו לרחוב לאור היום. בודדים ומסכנים היינו. הכל נראה משונה ומדכא. איפה אתם יהודי הורודלה?! שאלנו. ההצליחו עוד יהודים להתחמק מההשמדה?!

יצאנו לחפש יהודים, ובמשך היום התלקטו מספר שרידים שהצליחו לעבור את המבול כמונו.

ידענו, כי הורודלה לא יכולה להיות לנו לבית יותר. לאחר זמן מה, עזבנו את הורודלה והמשכנו את דרכנו מערבה למחנות הפליטים, במגמה להגיע לחוף מבטחים.

אביש ברגר באר־שבע

הכיבוש הגרמני וחיסול קהילת יהודי הורודלה.

בפרוץ מלחמת העולם השניה ואני אז נער בגיל שש עשרה. עוד לא הבינותי כראוי את משמעותה של המלחמה הנוראה, ולא ראיתי מראש את הגורל המר הצפוי לקהילת הורודלה וליהדות פולין בכלל.

א. יהודי הורודלה בתקופת הכבוש הגרמני ועד לגרושם מהעיר

הגרמנים כבשו את הורודלה ב־26 לספטמבר 1939. תיכף עם בואם השליטו את משטר האימים שלהם. התחילו בעבודות כפיה. מינו „מועצת יהודים": פתחי בלאט ז"ל, מנדיל לרנר ז"ל, שמואל ברגר ז"ל, שמואל גולדברג ז"ל, והטילו עליהם להמציא יהודים לעבודות כפיה. חברי המועצה השתמטו מלמלאות את התפקיד הכפוי עליהם. וכשלא הופיעו האנשים לעבודה הוכו חברי המועצה ועונו על ידי הגרמנים.

בדרך כלל העבידו את היהודים בעבודות קשות ובזויות, והשפילו אותם בדרכים שונות. רתמו את היהודים לעגלות עמוסות עפר במקום סוסים, והמריצו אותם לסחוב את העגלות עד לקומנדטורה הגרמנית שהיתה משוכנת בבית הספר הפולני, והכריחו אותם לשיר שירי לצון.

יום העבודה היה ע"פ רוב מסתיים במחזה אימים: כרגיל החזירו את היהודים מהעבודה בתהלוכה, בסך היו מביאים אותם עד למרכז שוק העיר, ופזרו אותם תוך יריות לכל צד. קשה לתאר את הבהלה והמבוכה שנוצרה, ואת מנוסתם של היהודים שברחו כל עוד נפשם בם.

לפעמים הופיעו אנשי ס. ס. מהמחוז, ודרשו מספר יהודים לעבודה. ואלה שהוכרחו ללכת ל„עבודה" אתם, לא חזרו יותר. לילה אחד הופיעו גרמנים בביתנו ודרשו מאבי שישלח את בניו לעבודה. שכבנו אז חבויים בעלית הגג, ויכולנו לשמוע איך אבא אומר שלא ידוע לו מקום המצאנו. חששנו שמא הגרמנים יערכו חיפוש, והסתלקנו חיש מעלית הבית לחשכת הלילה.

ב. הגירוש

ביום מר ונמהר הגיעה פקודה משלטונות הגרמנים במחוז — בהרובישוב, לגרש את יהודי הורודלה. זוכר אני, כיצד הופיע בביתנו גוי אוקריני והציע לאבא למכור לו את ביתנו, כי בין כך יפול הבית בידי אחרים לאחר גירוש היהודים. מצלצלת באזני — עדיין — תשובת אבי באמרו: מאמין אני כי היטלר ימ"ש לא יצליח להשמיד את כל היהודים, והנשארים בחיים ינקמו את הדם היהודי.

ביום הגירוש ריכזו את כל היהודים בשוק העיר והובילו אותנו לעיר אוחאן. באוחאן ריכזו אותנו במכלאה, ושהינו שם שבועיים. מובן, כי הגרמנים לא המציאו לנו אוכל או מצרכים אחרים, והחיינו את עצמנו במעט האוכל שהצלחנו להביא אתנו מהבית. באוחאן שהינו באפס מעשה, וצפינו לבאות תוך חרדה רבה.

ביום אחד הודיעו לנו הגרמנים כי עלינו להמשיך, והובילו אותנו למיונ־צ'ין. עיפים ורצוצים המשיך מחנה הגולים ללכת כשמסביבנו רוכבים הרוצחים הגרמניים על סוסיהם עד מיונצ'ין. כשהגענו למיונצ'ין נוכחנו שמכניסים אותנו למכלאה גדורת תיל. הכניסה למכלאה היתה מלווה עינויים. משני צדדי הכניסה עומדים חיילים גרמנים והכו את הנכנסים מכות רצח.

ג. למחנה השמדה

עוד באותו היום לפנות ערב, הוציאו הגרמנים בכח, תוך מכות אכזריות, את הנשים והילדים העלו אותם על קרונות משא של רכבת שהובילה אותם לבלוזדיץ — מחנה ההשמדה האיום, ומשם לא חזרו יותר. קשה לתאר את הזוועה האיומה ואת האכזריות של הרוצחים בעת ביצוע ההפרדה של המשפחות. יום מר וקודר היה אותו היום וכל המחנה זועזע כולו ונשבר רוחו.

רד הלילה. כל אחד מאתנו רבץ במקומו מלא חרדה ופחד שהפיגו את השינה מעינינו.

למחרת בבוקר הופיע קומיסר גרמני מעיר הרובישוב עם חבר מרצחים, ולאחר התיעצות קצרה עם הגרמנים שלוו אותנו למיונצ'ין, התישבו על יד שולחן בכניסה למכלאה שניה — שלא הרגשנו בה עד כה — והתחילו למיין את הנשארים (נשארו הגברים כי הנשים והילדים לא היו יותר). כל אחד מאתנו עבר מהמכלאה דרך שני טורי חיילים עד הגיעו ל„ועדה הממיינת". את האנשים

הצעירים העבירו ימינה, ואת הזקנים והחלשים העבירו שמאלה והכניסום למקום מגודר. לצד הצעירים העבירו גם את חברי „מועצת היהודים".

בגמר המיון, מצאנו את עצמנו כמה מאות צעירים. הגרמנים הודיעו לנו כי נחזור לאוחאן, וכי עלינו לציית להוראות „היודן־ראט". כן התרו בנו שלא

פעשי אייזן

רחל רויטר

ד. בארנהולץ

יעיז מישהו לברוח, ואם יחסר אחד מאתנו יהרגו את חברי היודן־ראט. לאחר ההתראות אמרו לנו לקום ולחזור לאוחאן, בהשאירנו במכלאה השניה את הורינו ויקירינו. בקשנו מהגרמנים לתת לנו לנשק את יקירינו ולהפרד מהם ולא נתנו לנו לעשות זאת. מלווים שומרים גרמנים שרך מחנה הצעירים את דרכו עד הגיעם לאוחאן ונשארנו שם שמונה ימים.

אלי׳ ברגר

שמשון פייל

ה מחנה עבודה

הגיעו בעלי אחוזות ומנהלי אחוזות גדולות, ובחרו להם אנשים לעבודה מאנשי המחנה הגיעו גם מנהלי אחוזות קשינובסקי אחוזת סטז׳ין, ואלה בחרו ביהודי הורודלה לעבודה באחוזותיהם. אני, שלושת אחי וגיסתי גניה (אשתו של אחי שמואל הגרים בחיפה), וכן אליהו רוזנפלד ובניו מוקל ואהרן, אליעזר, חנצ׳י בתה של שרה מינדיל׳ס, שפרה שק ליביל ברגר, פישל גרטל, זלמן רוזנפלד, גוטה רוזנפלד וצעירים אחרים מהורודלה נבחרנו ע״י מנהל אחוזה סטאז׳ין לעבודה.

עבדנו באחוזה הזאת כל הקיץ

ו הבריחה

בסוף עונת העבודה יום אחד הגיע מנהל האחוזה לשדה רכוב על סוסו, קרא אותי הצדה ואמר לי כי קבל פקודה מהגרמנים להציג מחר בקומנדנטורה הגרמנית את היהודים העובדים אצלו שאלתי אותו אם אני יכול לעזוב את העבודה באמצע היום, ועננו בחיוב. הלכתי לאחוזה במקום שהפועלים היהודים

התאספו לאכול את ארוחתם וספרתי להם את החדשות. אמרתי להם, כי לדעתי עלינו לברוח מכאן בלילה. דודי אלי׳ ובניו ענו לי, כי אין להם כוח לנוד יותר ויקרה מה שעלול לקרות. נדברתי עם אחי ועם גניה לברוח בלילה. הכינונו לנו לחם ומזון אחר, ובלילה הסתלקנו מהאחוזה.

יצאנו לשדות ושמנו פנינו לכפר יאנקי כ־3 ק״מ מהורודלה. הגענו לכפר והמשכנו לאיזור האורוות של הכפר. בחשכת הליל בלאט, חדרנו לאחת האורוות מלאת חציר שהיתה שייכת לאיכרה מוכרה לנו. התחפרנו בחציר ושכבנו בשקט. אמנם בלילות היינו יוצאים החוצה, אך ביום היינו שוכבים במקום מחבואנו באורוות החציר, ונזהרנו ביותר לא להתגלות.

כשהיינו יוצאים בלילה לחפש מים ואוכל, היינו מטשטשים את עקבותינו בחזרנו לאורווה. קוינו לדור כאן זמן רב מבלי להתגלות.

פעם הרגישה בת האיכרה בעקבות אנשים המובילים לעלית האורווה. היא הלכה עם העקבות לעלית האורווה וגילתה אותנו. לכתחילה נבהלה מאד, כי דרכה ברגלה על פני אחד הנחבאים ופרצה בצעקת פחד. הרגענו אותה ובקשנו לשתוק פן יגלו אותנו הגרמנים. בקשנו ממנה שתרשה לנו להתחבא כאן, כל עוד שנוכל לעשות זאת. לאחר יומיים אמרה לנו הגויה כי יודעים בכפר על מחבואנו ודרשה מאתנו לעזוב את המקום.

בלילה עזבנו את המקום והלכנו לכפר צ׳ולקי (7 ק״מ מהורודלה). נסינו את מזלנו אצל „גוי״ מכיר ודפקנו על דלתו ובקשנו ממנו שיסתיר אותנו. ברם, הוא נעל את הדלת בפנינו, ואמר לנו כי הוא מפחד לעשות זאת מעונש הגרמנים. הפצרנו בו בכל זאת, שיתן לנו לשהות אצלו יום יומיים ולהחליף כח, ולא נענינו. הוא הוציא לנו לחם ויעץ לנו להכין „בונקר״ בשדות, כי מנסיונו בצבא הרוסי ידע, כי בחפירה בתוך האדמה חם גם בחורף.

ז. „הבונקר״

חזרנו על עקבותינו והגענו עד לגבולות הורודלה. שוטטנו בסביבת משרפת הלבנים של מורצ׳יאק (הציגלניא) מבלי למצוא מחבוא. התיעצנו מה לעשות, והחלטנו לחפור „בונקר״ מכוסה בתוך האדמה. בחרנו לשם כך בגבעה צדדית שאנשים לא באים לשם. הבונקר שחפרנו התאים למחבוא של ארבעה אנשים, הצענוהו בבגדים וסחבות שהצלחנו להשיגם בלילות, והתחלנו לחיות את חיינו מתחת לפני האדמה. על פני השטח עלינו רק בלילות. בחסות חשכת הלילה היינו

נכנסים למשקי האיכרים, סוחבים תרנגולות ומבשלים אותן בבונקר בדלי על מדורת אש. היינו גם מעיזים לפעמים להכנס בלילה לבית של איזה איכר ודרשנו לחם ומזון, וככה רבצנו בבונקר כל החורף.

באחד הלילות הלכנו שוב לכפר יאנקי. נזכרנו, כי איכרה אחת נשארה חייבת כסף להורי, והחלטנו להכנס אליה ולתבוע תמורת החוב לחם ומזון. הגויה העמידה פנים של רצון לעזור לנו ואמרה שהיא הולכת להביא לנו לחם. אולם, זמן ארוך מדי עבר ולא חזרה. תמהנו והרהרנו על כך. אך חשבנו, אולי אין לה לחם מוכן והיא אופה עבורנו מאפה תנור. פתאום הופיעו לחרדתנו מספר קרובים של הגויה ודרשו מאתנו למסור את עצמנו לגרמנים. מבלי לחשוב הרבה זנקתי לעבר הדלת, פרצתיה, קפצתי החוצה, ואחרי שמואל אחי והתחלנו לברוח. אחי שמואל נתפס בקצה עטיפת הצואר, ולמזלנו השתחרר מהעטיפה שנשארה בידי הרודף. נמלטנו לחשכת הלילה וחדלו לרדוף אחרינו.

ח. בשדות בקיץ

האביב הגיע, האויר נעשה נוח יותר, והפשרת השלגים התחילה. אולם עונה נוחה ומרנינה זו יצרה לנו קושי שלא ראינוהו מראש: „הבונקר" שלנו, שנחפר בשפועה של הקרקע, התמלא מים מההפשרה. היינו נאלצים לשבת בתוך הבונקר במים הקרים כל היום, כי פחדנו לצאת על פני השטח, וסבלנו נוראות מרטיבות וקור. ברור היה לנו כי לא נוכל להבא להשתמש במחבוא זה.

ברדת הלילה קמנו והלכנו לכפר „ריבנה" (3 ק"מ מהורודלה). דפקנו על דלתו של איכר עני אחד, ולאחר הפצרות והבטחות, כי נגמול לו טובות ונביא לו בלילות דברים רבים, נתן לנו לעלות לעלית האורווה („סטודולה") ולהתחבא.

בלילות היינו יוצאים ממחבואנו, וסוחבים מאיכרי הסביבה תרנגולות, תפוחי אדמה, ואף זרעוני תבואה והבאנו את כל זה לאיכר שלנו. שהתחיל להחשיב אותנו יותר ויותר, ואף בישל לנו תבשילי מאכל. האיכר גילה זהירות יוצאת מהכלל, אף בני הבית שלו לא ידעו עלינו.

שהינו אצל האיכר הזה עד חודש מאי, ואז יצאנו לשדות לתור לנו מחבוא חדש. הלכנו לשדות „סטאזין" —, האחוזה בה עבדנו לראשונה. נתקלנו בשומר השדות והודענו לו, כי עליו להעלים עין מנוכחותינו וממעשינו, ואם לא יגלה תבונה נחסל אותו. ספרנו לו כי אנו שייכים לחבורת פרטיזנים המונה 500 איש.

ואמנם השומר התנהג כהלכה. סחבנו אוכל מהאחוזה, אף נכנסנו לרפתות וחלבנו את הפרות, ושוטטנו לנו בשדות הנרחבים.

שהינו במחבואי השדות במשך חדשיים.

נפגשנו אז עם „גוי" שאמר לנו, כי יהודי אחד מתחבא כמונו בקרבתנו והוא רוצה לראותנו. ואמנם, בלילה הופיע וולוולה מסטריזשוב כשברשותו רובה והצטרף אלינו. בטחוננו גבר במקצת. הפריצות שלנו למשקי האיכרים נעשו נועזות יותר, והאוכל שאגרנו הצטבר לכמות מספיקה.

ט. המחבוא החדש בחורף

לקראת החורף, יכולנו כבר להציע לאיכר הנזכר לעיל, תשלום תמורת מחבוא באורוות הסוסים שלו. מחבואנו היה כעת נוח למדי, ואילו נסיוננו כמסתתרים רב היה. ביום היינו רובצים במחבואנו ובלילות שוטטנו הרבה, והבאנו „לגוי" שלנו דברים טובים. במחבוא הזה בילינו כל החורף.

י. דמדומי שחר החופש

שוב הגיע הקיץ. עזבנו את מקום מחבואנו וחזרנו למחבואי הקיץ — לשדות. נוכחנו לראות כי הדרכים מלאות גרמנים נסוגים. הבינונו כי החזית מתקרבת, וצפינו בדריכות לשחרורנו ע"י הרוסים המתקדמים. הסתתרנו יפה בתוך הקמה, ונזהרנו לא לגלות את עצמנו לעיני הגרמנים השורצים בכל הסביבה.

בלילה יצאנו מתוך הקמה ושוטטנו לראות את הנעשה בסביבה. התקרבנו עד הכפר לושקאוו, שהיה קרוב מאד לחזית. בדרך ללושקאוו הבחנו במכונית גרמנית עומדת בצדי הדרך. בזהירות ניגשנו, וראינו כי הנהג ישן שעון על ההגה ורובהו על ידו. אחי דוד חתך את הברזנט והוציא את הרובה, וחיש הסתלקנו מהמקום וחזרנו למקום מחבואנו.

הספקנו לראות את גשר הבוג הגדול על ידי איסטילה בוער באש, והבינונו כי הגרמנים נסוגו כבר מאיסטילה.

אחי שמואל וגיסתי גניה הלכו אז לחפש אוכל ולשם כך הלכו לאחוזת „רוגל". כפי שספרו לי אחר המלחמה, — נכנסו אז לאיכר, והלה אמר להם שהם יכולים להשאר אצלו בלילה, כי החזית קרובה. בבוקר הראה להם כיצד לעבור לרוסים המתקדמים.

מאז נפרדנו ולא ראיתים יותר עד לאחר המלחמה.

אני, וולוול, ואחי דוד המשכנו להתחבא בשדות הקמה.

באותם הימים כמעט שנתפסנו על ידי הגרמנים: ברבצנו בתוך הקמה הגיע לאזנינו רשרוש בלתי רגיל של גבעולי התבואה. וולוול שהרים את ראשו לראות את הנעשה, מודיע כי שני קצינים גרמנים רוכבים בתבואה לעברנו. קמנו מהר והתחלנו לברוח. הגרמנים ירו אחרינו באקדוחיהם, ואילו וולוול הוציא מכיסו רימון, הפעיל אותו וזרקו לעבר שני הגרמנים. הרימון התפוצץ ברעש מחריש אזניים וכיסה את הגרמנים בענן אבק. אנו נמלטנו כל עוד נפשנו בנו ורצנו בשדות ללא הפסק, עד שהגענו למקום מחבואנו הראשון — „הבונקר" שעל יד משרפת הלבנים, ושם שכבנו עד הלילה.

בלילה בדקנו את הסביבה ונוכחנו כי שקט שורר. קמנו והלכנו עד האחוזה „רוגל". הבחנו, כי האחוזה נעזבה ואין בה איש. עלינו לעלית אחת האורוות לשינת לילה.

יא. השחרור

למחרת בבוקר הבחנו כי החזית רועמת מסביבנו, והאחוזה נמצאת בקו האש. ראינו דרך סדקי האורווה גרמנים מתרוצצים כמטורפים עם נשקם. ואילו הרוסים מפציצים את האחוזה ויורים בבזוקות. האורווה שלנו התחילה לבעור. קפצנו מהעליה לבנין סמוך, הבחנו במרתף הנמצא מתחת לבנין ונכנסנו בו. במרתף מצאנו עשרות איכרים ובני ביתם מתחבאים. הם קראו לנו להתקרב, ונתנו לנו לחם וחלב.

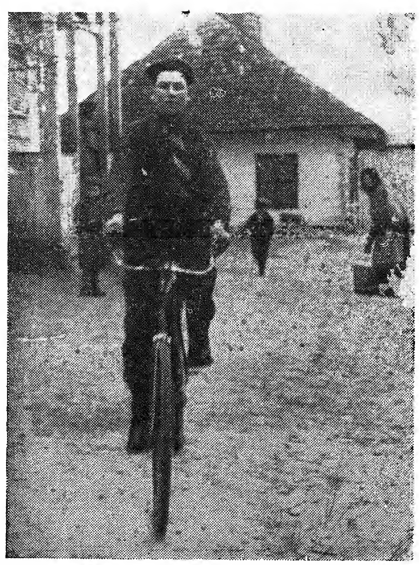
טובה צוקרמן
(קראוה: טובה מעכעל'ס)

מישהו מודיע פתאום כי גג הבנין בוער. כל המתחבאים ברחו בבהלה מהמרתף לשדות. כל היום שכבנו בשדות והקשבנו לרעמי היריות וההתפוצצויות.

בלילה החלטנו לחצות את קו החזית ולעבור לרוסים. שיערנו, כי הגרמנים נמצאים בכפר „יאנקי". ואילו הרוסים נמצאים בכפר „לושקאוו". בקושי רב ובזהירות מתוחה התחלנו לחתור לעבר חפירות הרוסים. בעמל רב הצלחנו לעבור את חוטי התיל שלפני חפירות הרוסים.

עצור! צעק מישהו ברוסית אלינו, וקנה רובה מולנו. הרימונו ידים. חיילים רוסיים מתקרבים יותר אלינו, ושואלים: מי אתם? ענינו, כי אנו יהודים שהסתתרנו מפני הגרמנים. שחררו אותנו, ואמרו לנו להתרחק מהחזית וללכת לאוסטילה. ואמנם כך עשינו, והגענו לאוסטילה. משם המשכנו ללכת ללודמיר. נוכחנו לראות בשני המקומות — שהיו מיושבים אוכלוסיה יהודית גדולה — חורבן ושממה. בלודמיר מצאנו מספר יהודים מדוכדכים. ראינו כי אין בעיר זו מקום עבורנו והחלטנו לכן לחזור לעיר מולדתנו הורודלו.

בהורודלה מצאנו שוב את אחי שמואל וגיסתי גניה, את לייביל ברגר, פישל

יצחק לינג

שמואל וולוונ׳ויס

גרטל, פראדיל פרלמוטר, צפורה ציגלר. פראדיל וצפורה הסתתרו במשך כל המלחמה אצל משפחות נוצריות, וכששמעו על בואנו הצטרפו אלינו. גרנו כולנו יחד בביתו של ברל (דב) גרוסבורד.

כשנה שהינו עוד בהורודלה, ובמשך השנה נסינו גם לסחור עם האיכרים שמעבר לבוג. היינו נוסעים ללודמיר, וקנינו מהאוקרינים סוסים ומכרנו אותם לאיכרים בהורודלה ולפעמים הבאנו אותם למכירה להרובישוב. אולם המסחר הזה עלה באסון גדול: אחי דוד ז"ל שהיה הרוח החיה ונועז ביותר במפעל המסחרי הזה, נתפס על ידי אנשי מחתרת פולניים אנטישמיים, בחזרו מאחד הנסיעות ללודמיר, והרגו אותו. רבות התאבלנו עליו. לאחר שעבר סבל כה רב עד הגיעו לשחרור, נפל שדוד.

הבינונו כי אין יותר מקום ליהודים בערי מולדתם, ונסענו להרובישוב במגמה לחכות לגמר המלחמה ולהצטרף לשארית הפליטה היהודית בנסעה למולדתם היהודית.

אהרן פוקס — ניו־יורק

עובדות שקרו בהורודלה בשנים 1942—1939

(זכרונות עד ראיה)

החיילים הגרמנים הראשונים שהובאו להורודלה לאחר כיבושה על ידי הצבא הגרמני, היו חיילי גבול. תפקידם העיקרי היה, לשמור על הגבול הרוסי — גרמני החדש שנקבע לאורך הנהר „בוג" בהסכם של שתי המדינות.

החיילים האלה שוכנו בבתיהם של היהודים, באותם הבתים שנראו בעיניהם של הגרמנים ואילו הדיירים היהודיים נשלכו לרחוב החרפי הקר של 1939. מספר ניכר של אנשים אלה מתו מרעב ומקור בחורף הראשון של הכיבוש הגרמני.

זוכר אני, כי בינואר 1940 התחילו הגרמנים במעשה האימה ובעינויים השיטתיים כלפי היהודים. יחד עם הגזרות האכזריות כלפי היהודים, פרסמו הגרמנים הודעות שאיימו במעשה תגמול ובענשים קשים כלפי כל מי שיושיט עזרה ליהודי באיזה אופן שהוא.

במשך התקופה שנמשכה עד ליוני 1941 —, זמן התקפת הגרמנים על רוסיה —, עדיין נשאו מעשה הרצח של הגרמנים אופי מצומצם ועוד לא בצעו רציחות המוניות. ביוני 1940, עזבו חיילי הגבול את הורודלה ובמקומם הגיעו חיילים אחרים שתפקידם היה להשליט משטר נאצי בעיר.

עם התקדמות הצבא הגרמני בעומקה של רוסיה, התחילו הגרמנים לדאוג לדרכים מתוקנות ולסלילת דרכים חדשות. בתקופה ההיא, אלצו את היהודים להוציא את מצבות האבן מבית הקברות היהודי וסללו בהן את הדרך מהורודלה לסטריזשוב. לאחר שהמצבות הוצאו, העלו איכרי הסביבה את הבהמות לרעות בבית הקברות שנשחת.

כן זוכר אני כיצד הפכו הגרמנים את בית הכנסת לאורוות סוסים. פעם כשמת סוס אלצו הנאצים את הרב לערוך לסוס הלויה ולקבור אותו עטוף טלית בבית הקברות היהודי.

התנאים בעיר הורעו מיום ליום לתושבים היהודים. נבחר אז ראש הקהל להיות אחראי כלפי הגרמנים ולהמציא להם פועלים לפי דרישתם. אך דרישות הגרמנים היו גבוהות ואכזריות ולא היה בכוחו וברצונו של ראש הקהל למלאותן. מכיון שכך, היו הגרמנים בעצמם מתנפלים על הבתים היהודים וחוטפים אותם לעבודה, ואגב כך, היו רוצחים יהודים חלשים וזקנים וכל מי שלא מצא חן בעיניהם.

באחת מהתנפלויות אלו (באפריל 1942), נחטף בשעות הבוקר אבי ז"ל בן ציון פוקס, יחד עם ארבעה יהודים אחרים ונרצחו על ידי הנאצים. לפני הרצח, אולצו האומללים לחפור לעצמם את קבריהם.

מצב זה של נגישות, גזרות ורציחות כלפי היהודים נמשך עד יוני 1942.

ביוני 1942 התחילו הגרמנים בחיסול כללי של יהודי הורודלה.

ביום אחד הוצאו כל יהודי הורודלה ויהודי הסביבה מבתיהם, אספו אותם במקום ריכוז והובלו כולם למיונצין. כשהגיעו האומללים למיונצין רוכזו כולם על יד תחנת הרכבת. נאמר לנו, כי משם ישלחו אותנו למקומות עבודה שונים.

והנה מה שקרה ליהודי הורודלה ויהודי הסביבה במיונצין:

הגענו למיונצין בשעות הצהרים המאוחרות, ומצאנו שם יהודים הרוגים רבים פזורים על פני השטח שמסביב לתחנת הרכבת. האנשים האלה נהרגו ביריות הגרמנים כי לא יכלו לעלות במהירות על קרונות הרכבת בעת מבצע ההשמדה שהגרמנים בצעו באותו היום.

יום לפני שהובאנו למיונצין, הובאו לשם יהודי הערים הסמוכות: אוחאן, גרבוביץ, וערים אחרות. ובבואנו שמה, עוד מצאנו כ־50 אלף יהודים, מצטופפים על יד תחנת הרכבת תוך צפיפות איומה. שכן, המקום היה צר מהכיל מספר גדול כזה. בתחנת הרכבת עמדו 12 קרנות משא בלבד.

הנאצים נתנו פקודה חדשה להמון הדוויים שיחלק את עצמו לשני מחנות. מחנה אחד ליהודים עד גיל 18 ומגיל 50 ומעלה, ומחנה שני לגילים בין 18 ל־50.

זה היה הרגע הטראגי והמחריד ביותר ליהודי הורודלה ויהודי הערים אחרות, בדרכם האחרונה למחנה ההשמדה.

המשפחות נפרדו באכזריות ונתפצלו לפי גילים. האנשים והילדים עד גיל 18 והאנשים והנשים למעלה מגיל 50, הועלו באכזריות ובמעשה אימים לקרונות משא של הרכבת שהפליגה לכוון סוביבור. האנשים במחנה השני בגילים 50—18, הועלו ברובם אף הם לקרונות משא אחרים, לאחר שהופרדו מאתנו הנשים באותו הגיל. אני הייתי אז למטה מגיל 18 ובכל זאת דחפתי את עצמי ונדחקתי לקבוצה המבוגרת (50—18). הרכבת שלנו, יצאה בלילה את מיונצין בכיוון חלם והגענו לחלם למחרת בבוקר. בחלם הוציאו אותנו מהקרונות והובילו אותנו רגלי לסטאוו. כשהגענו לסטאוו. מנה המחנה שלנו 500 איש בכלל. השומרים — הרוצחים הכניסו אותנו לתחנת קמח עזובה. ומיד הכניסו אותי לעבודה במטבח. התנאים במחנה

זה היו איומים והתמותה בין הגולים היתה גדולה. ידעתי כי לא אוכל להתקים כאן והחלטתי לברוח. לאחר מאמצים ברחתי מהמחנה והגעתי לחלם ונכנסתי ל„גטו" היהודי. ב„גטו" פגשתי את שתי בנותיו של פתחיה בלאט, שגרו בחלם בזמן האחרון. האחיות בלאט עזרו לי הרבה מבחינה כלכלית ולבסוף ברחתי מה„גטו"

לאחר בריחתי מה„גטו" בחלם, חייתי בשם בדוי עד גמר המלחמה.

* * *

עם גמר המלחמה, החלטתי לעזוב את פולין רווית הדמים ונסעתי לארצות הברית לניו־יורק. כאן גר אני עם אחי הבכור שמואל, ועם אחותי הבכירה שרה. הורי נספו בשואה יחד עם אחותי טובה הצעירה. ממשפחת דודי שמנתה שבע נפשות לא נשארו בחיים.

בראדיל (פרלמוטר) שיפפר
קנדה

„הדרך האחרונה"

השמש הגיחה והופיעה באופק השמים הכחולים האפורים, הנראים כרוגעים שלווים כלאחר שינה בליל אביב, ושוב שולחת את זהרה ואורה ליקום, כמימים ימימה, כאילו שום דבר מיוחד לא קרה, וכאילו שום דבר מיוחד לא עלול לקרות.

בשוק של הגטו באוחאן, עומדים אנו מחנה יהודים גדול, ומחכים מאז שעות הלילה המאוחרות. אחוזי אימה מביעים מבטי עיניהם פחד ושאלה, מה מחכה לנו? מה יהיה?

ואמנם ידעו האומללים מה מחכה להם. אפילו הילדים הפעוטים הרגישו בכך. הנה עומדים הם השתילים הרכים, אחוזי תנומה רועדים מקור ורעב וענודים תווי היכר על צוואריהם שלא ילכו לאיבוד בתוך צבור הגולים הגדול, ושותקים. מסביב, שתיקה כללית. פרט לאנחה הנשמעת אי פה אי שם, מלווה בשאלה של אדם חולני וחלש: „מה יהיה אתי, כשתבוא הפקודה לזוז ואני לא יכול ללכת". פה ושם מזילות האמהות דמעות שנבלעות בפיהן, ולוחצות אליהן את ילדיהם הרכים השואלים לחם.

השגת פרוסת לחם, היתה שאיפה יקרה ליהודי הגטו. האדם שהיה ברשותו פרוסת לחם, נחשב לאדם מבורך ומאושר, ולו גם לחם גס אפוי עם מוץ השבלים, ומקמח שנטחן באמצעות אבנים (כפי שנטחן בתקופות הקדומות). הבעיה, כיצד להשיג חתיכת לחם הטרידה את מחשבותיו של תושב ה„גטו", ולא נתנה מנוחה גם בעת שעמדנו בפעם האחרונה בשוק „הגטו", וחכינו לפקודה, לזוז לדרכנו האחרונה.

לחישה פתאומית הפסיקה את הדממה הכללית. „הנה הם באים"!, הודיע אחד לשני. ומיד ניתן היה להבחין במספר רוצחים גרמניים, רוכבים על סוסיהם עם מגלבים בידיהם. זיעה קרה כיסתנו, למראה פניהם הרצחניים.

אמי אספה את ילדיה, ולפתה אותם בזרועותיה. כאילו אמרה לסוכך ולהגן עליהם מפני הרעה הממשמשת ובאה. ואנו הילדים נלחצנו אל אמנו והסתתרנו אחד מאחורי השני ככבשים המקיפים את רועם הנאמן למראה זאבים טורפים.

„לעלות על העגלות" פולחת פקודה את דממת המחנה. בשקט ובהכנעה מחרידה, ממלאים כולם את הפקודה ועולים על העגלות. האיכרים העגלונים מצליפים בשוטיהם, והסוסים צועדים קדימה.

לאן?! כל אחד יודע את הכיוון, אך לא מעיזים לבטא את האמת ולגלות את הרעיון האכזרי.

זמן רב לא ניתן לנו לשבת על העגלות, כי בדרך ציוו לנו העגלונים לרדת מהעגלות, ולא לעייף את הסוסים. והמון הנדכאים רעבים וצמאים סוחבים את רגליהם לכיוון ההשמדה.

אני מעיף מבט על מחנה הגולים, שנראה בעיני כמחנה מתים שקמו זה עכשיו מקבריהם, שאליהם צריכים לשוב עוד מעט. ברם, גם ברגעי יאוש אחרונים אלה, מתעורר דחף החיים ומצית תקוות נעלמות. „אולי בכל זאת יתרחש משהו ונימלט" מתגנבת מחשבת תקוה, ודרך אגב מרימים את המבט לשמים ולחש של „שמע ישראל" פורץ תוך צפיה לנס.

והנה העולם מסתכל, כיצד מובילים לשחיטה המונים ללא כל חטא ופשע, ושותק.

גם השמש חשפה יותר ויותר את קרניה הלוהטות כלועגת, ומחממת את מחנה הצמאים, הפושטים בגד אחר בגד בכדי להקל על ענים ועל עיפותם.

הנה נפגשים אנו בקבוצות קטנות של יהודים עיפים ורצוצים, החוזרים ממסע דומה לשלנו. אנשים אלה, הם חלק קטן ממחנה יהודי שהובל להשמדה. ואילו הם נבחרו והושארו לניצולם הזמני לעבודה. המלטו! נוסו! אל תלכו לכיוון שמובילים אתכם! צועקים הם לעברנו. אבל איך לברוח ולאן לברוח, אם כל הדרכים חסומות והגוים שומרים על צעדי היהודים, ומסגירים את הבורחים לגרמנים. והמסע נמשך...

שעות הצהרים הגיעו, השמים מתכסים בעננים ורוח חזקה מגיחה כמעט פתאם, ומתחילה להסעיר ולנענע את העולם. נדמה היה, כי כוחות הטבע באו לעזרת הסובלים הצמאים בכוונה להקל על צמאונם. הרוח גוברת והופכת לסערה אדירה, מרימה ענני אבק וחול המכסים את עין השמים. אחד לא רואה את השני. נשמעות קריאות וצעקות. הסוסים מנסים להינתק ממוסרותיהם ואינם נשמעים לבעליהם. האמא ואני פורשים את זרועותינו מסביב לילדים, לבל תפריד בינינו הרוח.

הרהור תקוה חולף: אולי הסופה תפריד בינינו לבין הרוצחים הגרמנים!. אך, כשנתפזרה הסופה נוכחנו כי אנו ממשיכים להמצא בידי מענינו.

רד הלילה. אנו מגיעים לתחנה בשם מיונצין, אי שם ע"י זמושץ'. חושך ואפלה מסביב. רגלינו בוססות בבוץ העמוק. בגדינו רטובים ודבוקים לעורנו.

אחותי הקטנה מתחננת להפשיט את בגדיה הרטובים, כי קר לה ורטוב... ואמא מתלבטת וחוככת איך לעשות זאת. כיצד משיגים בגדים להחלפה.

ברם, לא השאירו לנו הרבה זמן למחשבות והרהורים. הרוצחים מעמידים אותנו שורות שורות. אגב כך, מנחיתים עלינו מכות אכזריות ועוברים אחר כך ליריות בתוך שורות האמללים.

מבולבלת, שואלת אני את האמא על שלום הילדים. לא שומעים צעקות או אנחות. ההמונים עומדים בשורות צפופות כל כך ואין מקום למתים ליפול.

הפקודה האחרונה: האמהות והילדים יעלו על הקרונות האפלים, והצעירים ישארו!.

שאלתי האחרונה לאמי: מה עלי לעשות, אמא?! מלטי את נפשך, ילדתי! השיבה, והוסיפה: אולי ישאר זכר למשפחתי. דבריה קוימו. נשארנו קומץ צעירים וצעירות לעבודה ולסבל. ברם, במשך כל שנות הסבל שעברתי אחר כך, הדהדו באזני דברי אמא.

עמדנו הנשארים, והסתכלנו בכאב וביגון, כיצד יקירינו נדחפים ומטפסים בכוחותיהם האחרונים לתוך הקרונות האפלים במהירות האפשרית להם, בכדי לברוח מיריות הגרמנים היורים לעברם.

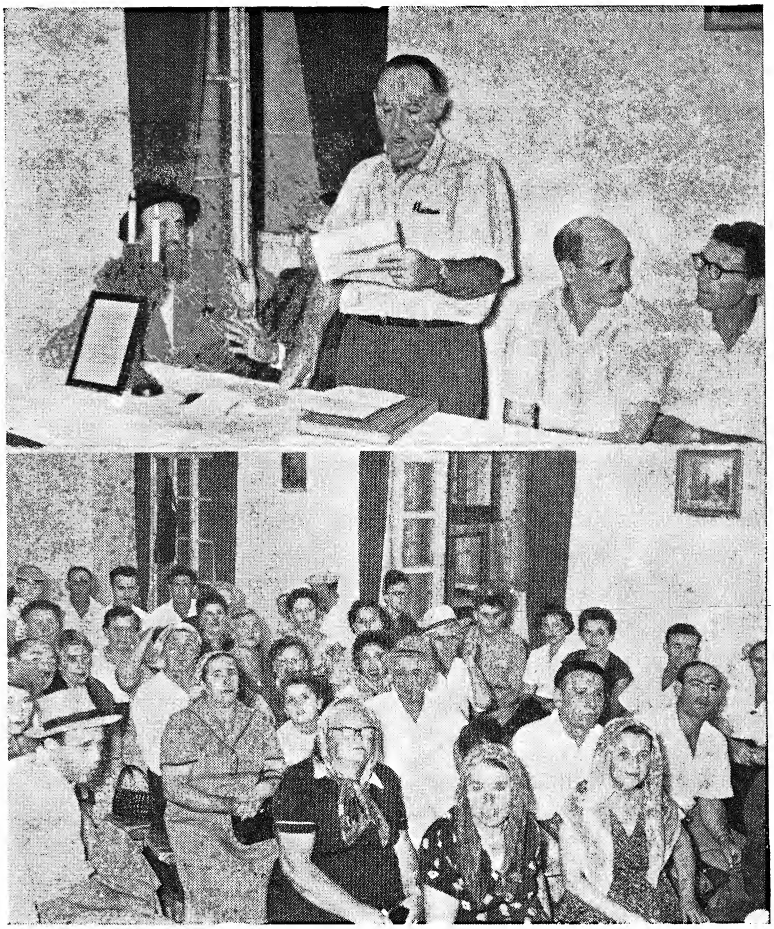
הקרונות נסגרו.

זו היתה הפעם האחרונה שראיתי את אמי אחי ואחותי היקרים.

הרכבת התחילה לזוז. ואנו הנשארים לווינו במבטי כאב את הרכבת המתרחקת והמובילה כל כך הרבה נפשות יקרות וטהורות למשרפות אדם בסוביבור אשר הוקמו בידי רוצחים איומים בני חלאת האדם.

היה זה, ביום כד׳ בסיון בשנת תש״ב (1942).

יזכרו אנשי הורודלה באשר הם שם. ויזכור עם ישראל, את הנפשות הזכות והטהורות שנשמדו בידי טמאים על לא עוול בכפם.

אספת זכרון לקדושי הורודלה בתל־אביב, ביום י״ח בסיון, תשי״ז.

הווי ודמויות

הווי ודמויות.

במדור הזה, נעשה נסיון על ידי מספר כותבים — בני הורודלה, לתאר שורת אנשים שחיו בהורודלה תיאור דמות ואופי, ולספר על כמה אירועים מהימים ההם, העלולים להמחיש את ההווי היהודי והחברתי בעיירה.

האנשים המתוארים להלן, לא היו אנשים בלתי רגילים בנופה של העיירה. להיפך, באופים ובתכונותיהם מיצגים הם את אנשי הורודלה לשכבותיהם ולמעמדותיהם. כל איש המתואר במדור הזה, מיצג למעשה את בני מעמדו.

בהורודלה לא היו אנשים אשר היו יכולים לתאר את העיירה ואת אנשיה תיאור אמנותי. גם הכותבים במדור הזה אינם סופרים מקצועיים. אלא, רצו לקיים את הנאמר בפרקי אבות: „במקום שאין אנשים השתדל להיות איש". נאמנים למאמר חז"ל זה, השתדלו הכותבים לתאר אנשים ולספר דברים לפי מדת יכלתם הספורית. ולהעלות בכתב את דמויותיהם של אנשים ונשים אשר מאפיינים את אנשי הורודלה היקרים.

התיאורים במדור הזה לא ללמד על עצמם בלבד נכתבו, אלא, ללמד על הכלל כולו נכתבו.

יוסף חיים זבידוביץ — ארץ ישראל

הנאהבים והנעימים

א) ר' ארי' (לייביל) זבידוביץ ז"ל ואשתו זיסלה ז"ל הי"ד:

ר' לייביל זבידוביץ ואשתו זיסלה, נחשבו בין הדמויות המענינות והמרכזיות בנופה של הורודלה. ר' לייביל, — עצם היותו חתנא דבי נשיאה, וכן זיסלה בתו של המרא דאתרא הזקן הרה"ג שלשלת היוחסין ר' יקותיאל גלרנטר, ענק בשלשלת זהב של רבנות במשך כ"ד דורות, קבע את מעמדם ומקומם המכובד בחיי הורודלה.

נוסף ליחוסם המשפחתי, הצטיין ר' לייביל זבידוביץ בהופעתו האישית רבת האצילות, פניו פני יהודי בר־אורין מעוטרים זקן מדות, מצוין בכמה תכונות נעלות: בנוי, בחכמה, בידיעות, בלב טוב ובעין טובה. ואילו אשתו הצדקת זיסלה היתה ידועה ביושרה ובצניעותה והצטינה בפקחות יוצאת מגדר הרגיל. היא היתה מקובלת כאשה אצילה ונדיבת רוח. אין להתפלא, איפוא, על שביתם שימש בית ועד לטובי העיר, ואנשים שונים שהיו זקוקים לעצה טובה והדרכה, מצאו למועיל להוועץ בעניניהם עם ר' לייביל וזיסלה.

ר׳ אריה זבידוביץ ואשתו זיסל

משפחת סבי וסבתי ז״ל היתה משפחה ענפה, שרשיה בעבר היו עמוקים ורבים, וענפיה היו מסועפים.

שמונה ילדים היו להם, חמשה בנים ושלוש בנות, וכולם בעלי כשרונות ובעלי תכונות ומדות נעלות. הבן הבכור היה ר׳ לוי יצחק — הוא אבי מורי ז״ל, שנשא לאשתו את פרל לבית בידרמן — היא אמי מורתי ז״ל. הבן השני היה ר׳ יוסף — שעבר לגור לעיר לודמיר לאחר נשואיו עם אשתו רחל לבית פישל משפחה מכובדת בעיר לודמיר — ואביה ישעי׳ פישל היה יהודי מכובד. הבן השלישי יקותיאל — שעבר לגור לוורשה לאחר נשואיו. הבן הרביעי פישל, שעבר אף הוא לגור לוורשה לאחר נשואיו. הבן החמישי מרדכי (קראוהו, מוטיל זבידוביץ) — שעבר לאחר נשואיו ללוצק ואחר כך ללבוב. הבנות: חיה, שנישאה לנטע פרלמוטר. מלכה, שנישאה לאבנר צוקר ועברה לגור ללודמיר. הבת השלישית חנה, שנישאה למשה טננבוים.

סבי ז״ל היה מומחה מובהק להערכת יערות ולסיוג עצים — מקצוע מכובד מאד בימים ההם — והיה עסוק בקביעות אצל האחים הללר בוורשה, שהיו בעלי יערות וסחר עצים. האחים הללר העריכו מאד את ידיעותיו ואת מקצועיותו של סבי והסכימו לשלם את משכורתו — שהיתה גבוהה למדי — במטבע חוץ (בדולרים).

לרגל עבודתו, היה סבי שוהה תקופות ארוכות בוורשה ובערים גדולות אחרות, והיה חוזר הביתה על פי רוב לחגים לחופש ממושך. בשהייתו בכרכים

גדולים ונסיעותיו המרובות לערים שונות רכש לעצמו נמוסים עירוניים ונסיון רב בהליכות העולם.

מובן הדבר, כי הופעתו של סבא בהורודלה לאחר שהייה ארוכה של חדשים בעולם הגדול, עשתה רושם בעיירה והיתה מעוררת התרגשות רבה בביתנו.

עודני זוכר את התכונה הרבה בבית סבי בביתנו ובבית הדודים לקראת בואו של סבא. ביום בואו, היתה האמא שלנו מלבישה אותנו הנכדים בגדי חג ורצנו לבית סבא לקבל את פניו. בקוצר רוח חכינו להופעת העגלה של הרשה'לי פריינד, שנסע במיוחד לתחנת הרכבת להביא את הסבא החוזר הביתה. לא בידים ריקות היה סבא חוזר הביתה. ואמנם אנו הנכדים, בחנו תוך סקרנות, את המזוודות הגדולות והכבדות שהורדו מהעגלה, ונסינו לנחש את זהות המתנות שהביא לנכדיו.

בכבוד רב ובלבביות קבלו את סבי אנשי בית החסידים (השטיבל). לאחר שאילת שלום, הושיבוהו במקום מכובד והצטופפו סביבו לשמוע את חדשות העולם ואת הנשמע בחצר הרבי מראדזין. בחגים נתכבד סבא בתפילות „טל" ו„גשם" כביטוי של כבוד ויקר.

הנימוסים המשפחתיים ששררו בבית סבא, היו נימוסים של בית יהודי חרדי רב אצילות ויחש. נחרת בזכרוני ההבנה ההדדית יחסי הכבוד והחיבה ההדדית של סבא וסבתא. חייהם המשפחתיים רוויי השקט והעדינות היו למופת ולדוגמא מחנכת במשפחתנו.

הסבא והסבתא היו הסמכות הקובעת במשפחתנו ודעתם נתקבלה ללא ערעור. כאמור לעיל, שהה סבא מחוץ לעירו חדשים רבים בשנה לרגל עבודתו. משום כך, ראינו את הסבתא — שהצטינה בפקחות יוצאת מגדר הרגיל ובחכמת חיים רבה — כמורה ומדריכה לכל המשפחה. בני המשפחה קבלו את דבריה ועצותיה — שתמיד נאמרו תוך שקול דעת ובטוב טעם — תוך אמון מלא וביתה היה לקן המשפחה כולה.

אף לאחר פטירת סבא ז"ל, נשאר יחס הכבוד לבית סבא וסבתא ללא שינוי. ראינו בסבתא כשומרת המורשת המשפחתית המפוארת וכאישיות מחוננת בתכונות נעלות ומוכתרת במדות אצילות.

אף הילדים והנכדים שעברו לגור לערים אחרות, ואף אלה שנסעו למרחקים, שמרו על קשר מכתבים עם סבתא ומצאו לנכון לכתוב לה על קורותיהם ולשמוע את דעתה בענינים שונים. ואילו הסבתא הספיקה לכתוב לכולם. לענות בפרוטרוט ולחוות את דעתה בענינים שדרשו הדרכה ועצה.

* * *

בפרוץ מלחמת העולם השניה, כשהגיעה כבר סבתא לזקנה מופלגת, נאלצה לעזוב את ביתה ואת עירה בה בילתה כל חייה ובנתה משפחה גדולה לתפארת, ועברה ללודמיר להיות על יד בנה ובתה ומשפחותיהם.

אבוי! שואת יהודי לודמיר לא פסח עליה וניספתה יחד עם בני משפחה רבים בידי הרוצחים הגרמנים ועוזריהם.

ב) הורי היקרים: אבי מורי ר' לוי יצחק זבידוביץ. אמי מורתי פרל זבידוביץ, זכרונם לברכה:

בעודני צעיר לימים, בטרם הגעתי לגיל בר־מצוה, נפטר עלינו אבי מורי ז"ל בהשאירו את אמי עם ילדים קטנים, שנאבד להם מורם ומדריכם.

כמעט ילד קטן הייתי בעת פטירתו. אף על פי כן ניצבת דמותו היקרה לנגד עיני. עודני זוכר את קומתו הגבוהה, חזותו המוצקה, פניו הרחבים מעוטרים זקן בצבע הזהב, מצח גבוה רב חשיבות, ופניו מפיקים טוב לב ונדיבות רוח.

פרל זבידוביץ, בניה: יקותיאל ויהושע זבידוביץ,
חיה זיסברג, בנו של משה טננבוים

אבי מורי ז״ל הצטיין במסירות ללא גבול לביתו, לאשתו (היא אמי) ולילדיו. אהבתו אלינו היתה אהבת אב נאמנה רצופה תקיפות של מורה ומדריך. ואנו ילדיו התרפקנו עליו כהתרפק גוזלים על נשרם ורחשנו לו הערצה ואהבה. בעינינו היה נחשב אבינו כגבור והרגשנו את עצמנו בטוחים בחסותו.

אהוב ומכובד היה אבי מורי ז״ל על יהודי הורודלה, נמנה היה על אנשי ה„שטיבל״ — חסידי ראדזין, והיה הבעל—קורא הקבוע בבית החסידים. את ילדיו חינך אבי מורי ז״ל לתורה וליראת שמים. גם בזמנים הקשים ביותר של חוסר פרנסה בביתנו, עת אבי מורי ז״ל עמל קשות לפרנס את אשתו וחמשת ילדיו, סירב לשתף את אחי משה הבכור ז״ל הי״ד בעול הפרנסה. „על הילדים ללמוד ולהיות לבני תורה״ טען אבי. ובהתאם לרצונו זה ראה את התשלום לרבי עבור שכר לימוד כאחד מחובות הפרנסה החשובים ביותר. אף בימים קשים של חוסר פרנסה דאג לכך כי שכר הלימוד ישולם לרבי בזמנו.

בעל בטחון גדול היה אבינו ולא פנה לעזרת בני אדם. הוא החשיב את היזמה ואת העמל, ובדרך זו רצה לחנך את ילדיו. אבינו ז״ל רצה לראות בנו בני תורה ובקיאים במילי דעלמא. את מאמר חכמינו ז״ל „טוב תורה עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון״, ראה כדרך הטובה והבדוקה ביותר לאדם מישראל. אולם גם את הלימודים הכלליים, טען, יש ללמוד בסביבה ובתנאים כאלה, שלא ישפיעו לרעה על החינוך הדתי. מטעם זה שלל את האפשרות של לימוד בבית ספר פולני.

בימות החול, היה אבי מורי ז״ל טרוד ועסוק בעניני פרנסה, ואילו אנו הילדים היינו כל היום ב„חדר״ תחת חינוכו ופקוחו של ה„רבי״. ברם, כשהגיע יום השבת, הקדיש לנו אבא הרבה תשומת לב. ביום שבת בחן את ידיעותינו ואת הישגינו בלמוד תורה. בכבוד רב ובדרך ארץ עמדנו לפני אבא ומקשיבים לשאלותיו, מהן, שאלות לא קלות שדרשו מאתנו מאמץ רב לענות עליהן.

כשאבי מורי ז״ל נפטר, היה נדמה לנו כי נשתנו עלינו סדרי העולם. בעית הפרנסה והקיום הכלכלי נעמדה לפני אמי בכל כובדה. כיצד אוכל לפרנס ולכלכל את ילדי? שאלה את עצמה. אנו הילדים אע״פ שקטנים היינו, מאד רצינו לעזור לאמנו ז״ל בעול פרנסתה. פרנסת ביתנו היתה על חנות לגלנטריה ורצינו בשטח זה לעזור לאמא. אולם, האמא סרבה בתוקף להפריע לנו בלימודינו בחדר. אלא, נטתה את שכמה לעול הפרנסה, עמלה בחנותה משעות הבוקר המוקדמות עד שעות הלילה המאוחרות, נסעה בעצמה לערים השכנות להביא סחורה והמשיכה בחינוכנו בהתאם

לרצון אבא. וכששמעה מפי הרבי על התקדמותנו בלימודים היה זה בשבילה אושר רב. שאיפתה הטובה ביותר היתה כי ילדיה יגדלו ויהיו בני תורה.

בבקרו של שבת קודש היתה אמי מקדימה לבית המדרש לתפילה. ברם, השעה היתה מוקדמת, ואנו בחורי בית המדרש רגילים היינו להשכים וללמוד שעות מספר עד התחלת תפילת שחרית. אמי ז"ל היתה מקשיבה בעזרת הנשים — תוך אמירת פרקי תהילים — לניגון הגמרא של בניה ברגשי אושר. בשבילה היה זה הגמול הנעלה לסבלה ולעמלה הקשה.

התקדמנו מבחינה שכלית והתבגרנו גם בגיל. שכנענו את אמנו, כי הגיע הזמן שגם אנו נרתם בעול הפרנסה. אך היא עמדה על דעתה כי עלינו להמשיך בלימודים, והסכימה לשתף בעול הפרנסה את אחינו הבכור משה ז"ל בלבד שהיה מבוגר למדי וגמר את לימודיו בחדר. עם כניסתו של אחינו משה לחנות, הוקל בהרבה העול מאמי. הוא החליף אותה בנסיעות מסחריות מיגעות, והוכיח גם כושר מסחרי ורווח לנו מבחינת הפרנסה.

עם התבגרותי אני, החלפתי את אחי משה ז"ל, שרצה כבר להיות עצמאי, והשתדלתי לחסוך מאמי מאמצים ועמל. צעיר לימים ורב מרץ הייתי, ובענין רב זנקתי לעולם המסחר. אולם, אמי עמדה על כך, שאקדיש כמה שעות ביום ללמוד תורה. ובשעות קבועות היתה מופיעה בחנות ומזכירה לי כי עלי ללכת לבית המדרש.

נפש זכה ועדינה היתה אמי ז"ל. היא היתה בעינינו ובעיני הרבה אנשים,

משה זבידוביץ ובתו

דוגמא לצניעות וליושר. אשה צדקנית היתה והיתה חוסכת מכספה ומפרנסתה לצדקה ולעזרה לדל ולאביון, הסתפקה במועט וחינכה את ילדיה ליושר ולפשטות.

* * *

שנת תרצ"ד—תרצ"ה. מצב היהודים בפולין הולך ורע מבחינה לאומית וכלכלית. האנטישמיות גוברת ותנאי הקיום ליהודים נעשים מוגבלים מיום ליום. החלטתי לעזוב את המסחר ולנסוע להכשרה חלוצית באחד מקבוצי ההכשרה של החלוץ המזרחי, ולעלות לארץ ישראל. התיעצתי עם אמי על כך ושאלתי את פיה על צעדי החדש. ראיתי שהיא מצדיקה את דרכי אף על פי שלא אמרה דבר. מצד אחד תפסה גם היא את המצב חסר הסיכויים בפולין, והבינה כי עלי — כמו על כל בני הנוער — לחשוב על חוף מבטחים, אך מאידך, קשה היתה לה פרידתי.

* * *

ב־1939 מתקיף היטלר הצורר את פולין וצבאותיו שוטפים ומגיעים תוך שלושה שבועות להורודלה. מפי שרידים נודע לי, כי אמי העמיסה, בעזרת אחי יקותיאל ומשה, את סחורות חנותה על עגלת סוסים ששכרה, ונמלטה יחד עם בניה ללודמיר שהיתה בידי הרוסים, והצטרפה לקרובי משפחתנו. כמו לרבים מפליטי היהודים, כן היה נראה גם לה ולאחי, כי הצורר לא יתקדם יותר ויוכלו בלודמיר לנוח מעמל המלחמה.

אבוי! הרוצח האיום לא נעצר במסע כיבושיו ורציחותיו. ביוני 1941 התקיף את הרוסים ותוך שעות מעטות הגיע ללודמיר — עיר שבה קהילה יהודית מפוארת שהיתה מלאה פליטים יהודים. הרוצחים הגרמנים וגרוריהם רצחו והשמידו את יהודי לודמיר בצורה אכזרית ומחרידה, ובתוכם, אמי, אחי, סבתי הזקנה וקרובי משפחתי הגדולה והמסועפת על לא חטא ועוול.

ג) ר' שמואל בידרמן דודי (אח אמי) ז"ל:

ר' שמואל בידרמן היה אחד מאנשי הורודלה המכובדים, שהיה חשוב בעיני העיר כולה, ואין ספק שהיה נמנה עם שבעה טובי העיר.

כמה תכונות וסגולות הקנו לו מעמד זה. בראש וראשונה, חזותו החסידית, פניו פני יהודי בר־אורין וחסיד מעוטרים זקן מדות, מעמדו הכלכלי היה מעמד של יהודי בעל פרנסה (דבר חשוב בעירה קשת פרנסה), בנותיו בנות מכובדות וחשובות, וחתניו נמנו על בני תורה מובהקים, וכמוהם חינך את בנו יחידו משה

בידרמן (היום בארה״ב) לתורה ויראת ד׳. אף הוא בעצמו למד תורה שעות רבות בכל יום, בביתו, ב„שטיבל״ ובבית המדרש על אף טרדותיו הרבות.

עודני זוכר עד היום את קול למודו, את נגונו התלמודי הערב בשעות הבוקר המוקדמות. דרך קיר דירתנו שהיה משותף לדירתו, חדר נגון תלמודו הערב בלילות ובשעות הבוקר המוקדמות בעוד שאנו הילדים ישנו שנת ישרים. מלבב ומלטף היה נגונו ומעורר בטחון והנאה. מנין היתה לו הסגולה הזאת של שינה מעטה לאחר טרדותיו ועבודתו הרבה? שאלנו תמיד.

ר׳ שמואל דודי היה בעל בית מרזח. ביום היה לו עסק עם גויים שכורים מבוסמים מסתאבים בשכרותם ומנבלים את פיהם תוך שכרות, ואילו הוא בעצמו עמד מעל לחיי החולין, ומוצא מפלט לרוחו הזכה בלמוד תורה ובהוויות דאביי ורבא בכל שעה פנויה ובשעות הערב והלילה.

ר׳ שמואל היה נחשב בין חשובי חסידי ראדזין ומכובד היה על אנשי העיר. על מעמדו בעיר תעיד אולי עובדה זו: כשלמדתי עוד ב„חדר״ והיינו מגיעים בלימודינו לדברים מותרים שאדם חשוב חייב להחמיר על עצמו: „אדם חשוב שאני״ (בבא מציעא דף ע״ג — ברכות י״ט פסחים ק״ו), וכאשר הרבי רצה להדגים את זהותו של אדם חשוב, היה אומר „למשל אדם כמו ר׳ שמואל בידרמן״, והדוגמא היתה משכנעת ומובנת לתלמידים.

קפדן היה ר׳ שמואל ודרש הרבה ממשפחתו ומאתנו הנוער בשטח הדתי והחנוכי. שכן אף הוא בעצמו הקפיד על קלה כבחמורה. כשאבינו ז״ל נפטר בעודנו ילדים קטנים וכל עול הפרנסה נפל על שכמי אמי ז״ל, דאב דודי מאד על המצב הקשה שנוצר בביתנו ועל עמלה הקשה של אמי, וחיפש דרכים כיצד להקל על פרנסת ביתנו.

למרות קפדנותו כבדנוהו ואהבנוהו. כבדנוהו בשל יושרו הרב והתנהגותו העקבית כיהודי חרד, התנהגות שהיתה למופת ולדוגמא.

ה) ר׳ יוסף ברגמן (יוסיל׳י ברגמן) ז״ל:

רחב גרם ובעל קומה נמוכה, פנים מחייכות עגולות עטורות זקן מדות בצבע הזהב, עיניים פקחיות חייכניות, מבט חודר מעורב בטוב לב, בדמות זו הצטייר ר׳ יוסף ברגמן בנופה של הורודלה. יהודי חרד היה, חסיד ראדזין היה ר׳ יוסילי ויחד עם זה זריז וממולח היה, פעלתני ומלא רעיונות מקוריים על שיקומה הכלכלי של הורודלה. חזונו היה לעשות את הורדלה לעיר גדולה עם אפשרות כלכליות.

ר׳ יוסף ברגמן היה מלא תכניות כלכליות שהיה מציע אותן למוסדות העיר, אף שכמה מהן היו בבחינת „מגדלים פורחים באויר”, לא פסק מלהאמין באפשרות ביצוען. היה יוזם ימי שוק („ירידים”) ומשכנע את מועצת העיר לקבל עליה את ארגון ביצועם, שכן, בארגון ימי שוק קבועים ראה סיכויים גדולים להגדלת אפשרויות הפרנסה להורודלה העיר.

עסקן היה מטבעו והיה דואג לעניני הכלל. ואילו ר׳ יוסף ברגמן בעצמו, חסר היה אמצעי כלכלה והתלבט קשות בהשגת פרנסה וקיום כלכלי למשפחתו הגדולה.

על אף טרדת הפרנסה שלו עצמו, היה ר׳ יוסילי אץ לעזרתו של השני. שכן, בעל השפעה היה במוסדות העיר ובמשטרה הפולנית. כן הכיר את פקידי השלטון במהוז, ובתור שכזה יכול ועשה רבות בשטח העזרה לזולת. רבים מבני העיר פנו אליו בצר להם, והוא הושיט עזרה בהתאם ליכולתו. על כן אהבוהו כולם וחביב היה על בני עירו. רבים שאלו לעצתו, ולא היה כמוהו למצוא תחבולה ועצה במקרים מסובכים. הוא היה בהורודלה כעין „מוסד” בלתי רשמי, אך מוכר ומקובל על כולם.

3) ר׳ אהרן חיים פדר ז״ל:

בעל חזות חסידית בעל־ביתית, תלמיד חכם גדול, פיקח וישר־שכל, חריף וחד מבט, היה ר׳ אהרן חיים פדר.

בבית החסידים היה מאנשי המזרח, ובעיר היה נמנה על האנשים המכובדים ביותר. חריפותו ובקיאותו בתלמוד הקנו לו כבוד ודרך ארץ מצד הלומדים הצעירים ב„שטיבל”, וקשה היה להתחרות בחריפותו ובהגיונו הישר.

ר׳ אהרן חיים היה מבני העליה ב„שטיבל”. לאחר פטירתו של ר׳ לוי יצחק זבידוביץ ז״ל — בעל הקורא הקבוע בשטיבל —, שימש ר׳ אהרן חיים בתפקיד מכובד זה. הוא אהב להתרועע עם לומדים מסוגו. חברו וידידו הקרוב ביותר היה ר׳ מנדיל לרנר — חריף ובקי כמוהו ובעל הבנה דקה, סגולות שר׳ אהרן חיים החשיב אותן ביותר.

זמן רב שימש ר׳ אהרן חיים ז״ל כראש הקהל בהורודלה, ועטרה זו היתה נאה לו והולמת אותו. שכן, בכמה תכונות נדירות הצטיין ר׳ אהרן חיים: בפקחות, בדעת שקולה ומתונה, ותקיפה בעת הצורך, ובתפיסה מעשית. את תפקידו הצבורי מלא ביושר ובאמונה. והודות לתכונותיו המגוונות היה מכובד בעיני אנשי העיר שהטו אוזן לדעתו ולדבריו.

ו) ר׳ מנדיל לרנר ז״ל:

תלמיד חכם מובהק, בקי בש״ס ובפוסקים, מהיר תפיסה וחד תבונה, חסיד נלהב של האדמו״ר מראדזין ומאנשי המזרח ב„שטיבל״, קנאי בדעותיו, פולמוסן ועומד על דעתו, בעל ידיעות רבות בשטחים כלליים, היה ר׳ מנדיל לרנר ז״ל.

קשה היה להתווכח עם ר׳ מנדיל לרנר ולנצחו בוויכוח. כי קשה היה להתחרות בחריפות שכלו ובהגיונו רב הנמוקים.

בימים ההם, פרצו רעיונות חדשים לרחוב היהודי, ובראשם, הרעיון על שיבת ציון, רעיון התקומה של העם היהודי, שכבש את רובו של הנוער היהודי. ואילו ר׳ מנדיל — כיתר חסידי ראדזין —, לחם בעוז נגד הרעיון הציוני, שראה בו סטיה, מהדרך היהודית המקובלת. מלחמתו היתה מלחמת דברים. דבריו, דברי פולמוס חריפים רבי נימוקים. לכן קשה היה לעמוד אתו בוויכוח ובפולמוס.

שיטת לימודו היתה שיטה של תנופה ועומק. כשאנו הצעירים לומדי השטיבל — פנינו אליו בדבר הסבר בעיה מסובכת או סוגיה מורכבת בגמרא, לא הסתפק בתשובה ישירה על השאלה, אלא, ניסה לעזור לנו במציאת הפתרון, על ידי בירור וליבון הבעיה עצמה. עד מהרה מצאנו את עצמנו בשקלא וטריא אתו, ודרך אגב הביא השוואות ממקורות שונים, אסמכתא ומראה מקומות והפתרון מתברר ומופיע מובן ומוסבר.

כאמור לעיל, היה ר׳ מנדיל בין המתנגדים לרעיון הציוני, והאמין באפשרות של קיום לעם היהודי בתפוצות, ובמיוחד בפולניה. נראה היה לנו כי ר׳ מנדיל לא ישנה את דעתו.

לפני עליתי לארץ ישראל, חיפש ר׳ מנדיל הזדמנות לשוחח אתי. מה רבה היתה הפתעתי לאפיה של השיחה ולשמוע דבריו מלאי הרהורים חדשים.

הימים ימי מדיניות השנאה היהודית. אנשי השלטון הפולני התחילו לנהל מדיניות מלאת נגישות וגזרות כלפי היהודים. נשמעו דבורים, כי היהודים הם אלימנט זר בכלכלה הפולנית. ר׳ מנדיל התחיל לתהות על מצב היהודים בפולין ועל עתידם הבלתי ברור. לנוכח המצב ששרר בפולניה ניסה לברר אתי את האפשרות לעליה לארץ ישראל לבנו דוד.

ר׳ מנדיל לא היה אמיד ביותר. ולכן, יכלתי ליעץ לו שינסה לברר את אפשרות העליה לבנו, במסגרת העליה החלוצית—דתית, דרך זולה אבל קשה וארוכה יותר. דרכים אחרות לא היו נהירות לי ולא יכולתי להצביע עליהן.

אהה!, באה השואה הטרגית ושמה קץ ליהודי הורודלה ומשפחת ר׳ מנדיל בתוכם.

ז) ר׳ אייזיק אורנשטין (אייזיק החיט) ז״ל:

יהודי פשוט היה ר׳ אייזיק, יהודי דתי ירא ד׳. ברם, עם כל פשטותו היה יהודי פיקח, יהודי עם חכמה טבעית ומעשית.

חיט היה ר׳ אייזיק והתפרנס על מקצועו. ככל החיטים בימים ההם שימשה דירתו של אייזיק החיט גם כבית מלאכתו. ר׳ אייזיק מוכר היה כחיט מעולה בכל הסביבה. רצה אדם קפוטה, מעיל, או חליפה בתפירה טובה, לר׳ אייזיק היה הולך, ומתוך שהיה עמוס הזמנות רבות, קשה היה לקבוע אתו תאריך מדויק לקבלת הבגד. היינו מבלים — איפוא — ימים רבים בביתו במטרה להאיץ את גמר ההזמנה, ואגב אורחא, שומעים את בדיחותיו וספוריו ומסתכלים תוך התפלאות לעבודתו המקצועית ולזריזותו. עם כל עבודתו הרבה היה חי חיים צנועים חסרי בוחיות ומותרות. „תמיד יש לי עבודה רבה ופרנסה מעטה״, היה ר׳ אייזיק אומר

דור חייטים הקים ר׳ אייזיק. על ידו עזרו בניו כשהיו עוד רווקים, ובמשך הזמן נעשו חייטים מקצועיים אף הם. כשנשאו להם נשים ועברו לרשות עצמם, המשיכו להטות אוזן להדרכתו של האבא, ואייזיק אץ רץ מבן אחד למשנהו ומושיט עזרתו האבהית.

שתי משמרות ביום עבד ר׳ אייזיק שנחשבו אצלו כיום עבודה רגיל. היה רגיל לקום בבוקר השכם, רץ לבית המדרש ומתפלל בהשכמה ולאחר תפילתו חוזר הביתה, מתישב על יד מכונת התפירה ועובד ללא הפסקה, פרט להפסקות האוכל בעת שאשתו רוזה מכינה לו את ארוחת הבוקר והצהרים, וממשיך לעבוד עבודה באמנה עד לשעת מנחה. בשעת מנחה, היה מפסיק ר׳ אייזיק את עבודתו ורץ לבית המדרש לתפילת מנחה ומעריב.

בבית המדרש, היה ר׳ אייזיק מקשיב ללימודם של יהודים שלמדו בצוותא: תלמוד, עין יעקב, משניות, מקשיב ונהנה. במיוחד היה מתחמם ונהנה לשמע האגדות היפות. וכשנזדמן מאמר חז״ל בשבח האומנות והמלאכה, ובשבחם של הנהנים מיגיעת כפיהם, היו פני ר׳ אייזיק מפיקים ספוק ואושר.

לאחר שובו הביתה מבית המדרש, התחיל ר׳ אייזיק את עבודתו הלילית במשנה מרץ. לאחר ארוחת הערב היה ממלא את עששית הנפט, מנקה במתינות את הזכוכית, מדליק את העששית וממשיך בעבודתו עד שעה מאוחרת בלילה.

למנוחה גמורה הגיע ר׳ אייזיק ערב שבת לאחר חצות. „בשבת אין דומה לי״ היה ר׳ אייזיק אומר. „מי יכול להרגיש טעם שבת כאדם עובד״. בשבת היה ר׳ אייזיק מבלה שעות רבות בבית המדרש, מקשיב ללמודים תוך שלות נפש

ורוממות רוח. פניו של אייזיק עם עיניו השחורות הפקחות וזקנו השחור שזור שיער מכסיף, הפיקו בשבת רוך וחסד.

ח) ר' יוסף הכט הנגר ז"ל:

בעל קומה ורחב גרם, פנים מפיקות טוב לב ואצילות מעוטרים זקנקן צהבהב, עינים תמימות ומחייכות, ידי נגר מגוידות וחזקות, בחזות זו ייצג ר' יוסף את בני מעמדו הנגרים. בעינינו הנערים, היה כל נגר נחשב לגבור שידיו חזקות ושריריו שרירי ברזל. ואילו ר' יוסף במבנהו האטליטי סימל בעינינו גבורת ידים מפליאה.

ר' יוסף הכט

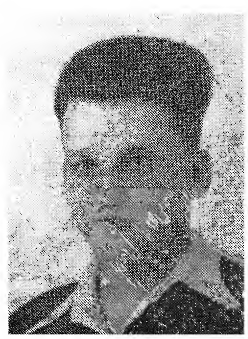
בימים ההם, טרם ידעה הורודלה ממכונות נגרות ממונעות, וכל עבודות הנגרות הקשות נעשתה בידים, תוך מאמץ ועמל רב. אהבנו לכן, להתבונן לעבודתו של ר' יוסף ולידיו החזקות המחזיקות מקצועה שארכה למעלה ממטר, ור' יוסף מסיעה הלוך ושוב, הלוך ושוב, בתנופה רבת מרץ, — על פני לוח עץ האלון הקשה, פסי עץ מקורזלים ורחבים נפלטים דרך חור המקצועה, והעץ הקשה

והמחוספס מקבל לאט לאט צורה של תוצר חדש. זריזותו ותנועותיו המהירות של ר׳ יוסף הכט הפליאו אותנו. מהיכן הכוח?, מהיכן תכונת העמל, שר׳ יוסף ניחן בהם?!

בעוד שבימות החול סימל ר׳ יוסף הכט ובני מעמדו, את היהודי העמל הנהנה מיגיעת כפיו, הרי כשהגיע ערב שבת ניער מעצמו את היגע והתכונן לשבת קודש. בשבת היה ר׳ יוסף מתנער מעמלו ומטרדותיו וכולו כבן מלך. הנה הוא מיסב בבית המדרש ליד אחד השולחנות מקשיב ללמוד רוגע, לאגדה טובה ונהנה. כמה מענין היה, לראות את האיש שייצג בכל ימות השבוע את העבודה והעמל, במנוחתו השלמה והשלוה ביום שבת קודש.

שלא כשאר הנגרים, היה לר׳ יוסף הכט מקצוע ותפקיד נוסף שעסק בו תקופה מסוימת וקבועה בשנה, ובתקופה זו נעשה ביתו לבית מרכזי בהורודלה הודות למקצועו זה. ר׳ יוסף הכט היה אחד משני האופים שאפו את המצות לפסח עבור יהודי הורודלה. בעונה זו, היה ר׳ יוסף מסלק את מכשירי הנגרות, מפרק את הסדנא, מכשיר ביתו לחג הפסח, והבית הפך להיות מאפית מצות.

ליד שולחנות ארוכים עומדים נשי ישראל ונערות העיירה, המעוניינות לעזור לפרנסת הבית, וכן בני ביתו של יוסף הכט ועובדים בשתי משמרות באפיות מצות. ואילו ר׳ יוסף בעצמו ממלא את התפקיד החשוב ביותר. כקברניט על הספינה, כן עומד הוא על יד התנור הלוהט עם משוטי רדייה ארוכים ובזריזות מפליאה ממלא הוא צד אחד של התנור מצות בצק שטוחות, ותוך הוצאת המשוט, מוציא את המצות המוכנות שנאפו בצד השני של התנור ומטילן לסל נצרים גדול המוכן למטרה זו.

לייביל הכט

להורובישוב וללודמיר נשארה בידיהם המאומנות והמנוסות של הרשלה פריינד ונטע׳לי.

כמעט כל יום הפליגו שתי העגלות לשני הכיוונים; להרובישוב וללודמיר, משוכות על ידי סוסים רבי כח ומודרכים בידיהם המנוסים של העגלונים, מסיעים כארבעה עד ששה חנוונים וחוזרים משם עמוסי סחורה. הפלגתם ונסיעתם של העגלונים היתה מלאת סבלנות ואיטיות.

כבר באפלולית השחר המבקיע מחשכת הליל, היו מופיעות העגלות במרכזו של השוק, מוכנות לדרך. העגלונים מכריזים בקולי קולות לעבר החנוונים על נסיעתם ה„מידית״, וכמעט אף פעם לא זזה העגלה ממקומה לפני השעה העשירית או למעלה מזה, ולא חזרה מנסיעתה לפני עשר שתים עשרה בלילה. ובתקופת הגריד והחורף אף אחרה לחזור בשתיים או בשעה שלוש בלילה. מובן, איפוא, כי כל נסיעה כזאת נהפכה להרפתקה על אף המרחק הקצר.

כבישים טרם היו בימים ההם, הדרכים דרכי עפר והעגלה שורכת את דרכה להרובישוב במשך 3 שעות וללודמיר יותר מזה. ואם נסעת בימים שאחרי גשם או בחורף ביום שלג, היה נדמה לך כי הדרך היא אין סופית ולעולם לא תגיע למגמתך. בנסיעה קשה כזאת, נעצת את מבטך בעגלון ושאבת עידוד ובטחון מנסיונו ומבטחונו.

בעלי אופי שונה היו העגלונים. וכשם ששונים היו באופים כך מובדלים היו בהתנהגותם ובנמוסיהם. כשנזדמן לך לנסוע עם נטע׳לי, מיד התחיל לספר לך את בדיחותיו ואת קורותיו בדרכים, ומיד נסחפת למצב רוח קל ושכחת את הבוץ ואת הדרך הקשה. אגב, נטע׳לי היה מלמד לנוסעיו את תורת ההליכה אגב נסיעתו. שכן, בכל קטע דרך קשה, בכל מעלה דרך, ריחם על סוסיו והיה קופץ מעגלתו, מטה שכם לסולם העגלה ודוחף את העגלה על נוסעיה. במצב כזה, כלום תעיז לשבת בעגלה ולא ילבינו פניך?!. מיד קפצו כל הנוסעים מהעגלה, וכמוהו מטים כולם שכם לדחיפת העגלה.

שונה ממנו במזגו ובאפיו היה הרשלה. ממעט בדבורים ומרבה חשוב היה. כשנוסעיו עלו על העגלה וסוסיו החלו לזוז לדרך, התכנס הרשלה לתוך עצמו, עיניו נתונות לדרך ותרות את המרחקים ושפתיו מלחשות פרקי תהילים שידעם בע״פ. ידוע היה הרשילה בצניעותו ובישרו, וסוחר שמסר לו להביא את סחורתו היה בטוח כי עמלו מופקד בידים נאמנות. שכן, עמל הרבה לסדר את הסחורה בעגלה בתנאים כאלה שמונעים רטיבות בימי גשם או פגיעה אחרת.

כשהעגלה עם נוסעיה הגיעה למחוז חפצה — לעיר הגדולה, מיד פונה העגלון לפונדק הקבוע שלו, הסוחרים — הנוסעים מתפזרים לעבר החנויות הגדולות לקנית סחורותיהם, ואילו העגלון בעצמו, מתחיל מיד לטפל בעגלה ובסוסיו ומכינם לנסיעה חזרה הביתה. מתיר את סוסיו ומעמידם על יד האבוס המלא שעורה וחציר, ובעוד שהסוסים מפטמים את עצמם, נותן העגלון את דעתו למצב העגלה לאחר טלטוליה בדרך. מוריד את האופנים ומורח אותם בשומן סמיך. כן, משמן הוא את צירי האופן, בודק את סולמות העגלה ואת היצול ואביזריו, ולאחר שעה ארוכה של טפול והכנות, נכנס הוא לפונדק לאכול ארוחה חמה.

לעת ערב, חוזרים הסוחרים עמוסים חבילות סחורות ומלווים סבלים נושאי חבילות יותר גדולות, מוסרים את החבילות לעגלון, והלה, מסדר אותן בעגלה תוך שמירה והבטחה מפני נזק ופגיעה. הסוחרים מתפללים בינתיים תפילת ערבית, אוכלים את ארוחתם. העגלון רותם בינתיים את סוסיו, בודק שוב את מצב העגלה. מאיץ בסוחרים לעלות על העגלה, כי הגיעה השעה לחזור, מתישב במקומו, מושך את המשוכות בשתי ידיו והסוסים זזים קדימה.

העגלה העמוסה נוסעת לאט, השעה שעת לילה. אפלה מסביב. העגלה עוברת מספר כפרים בדרכה, וכלבי הכפר עזי הפנים, מקבלים אותה בנביחות עזות מפחידות, ומלוים את העגלה ואת נוסעיה מרחק רב אף ביציאתם מהכפר. אי פה אי שם, משמיע גוי שיכור זמר שיכורים בקול ניחר, הנוסעים מכונסים בתוך עצמם ומעדיפים לא לשוחח אפילו בינם לבין עצמם. ואילו העגלון, אינו מפסיק לזרז את סוסיו בקריאותיו המובנות להם. בשעות נסיעה אלו, יודעים הנוסעים שאיפה אחת, להיות כבר בבית.

לאחר שלוש או ארבע שעות נסיעה, נראים בתיה הראשונים של הורודלה. הנוסעים מתעוררים מנמנומם, ומצב רוחם עולה. אור במספר בתים. אלה הם בתיהם של הנוסעים אשר קרוביהם ובני משפחתם מחכים לשובם. קריאת, דיו! עליזה, בוקעת את דממת הליל בשוקה הגדול של הורודלה, ומבשר על שובם בשלום. במהירות נפרקת הסחורה, והעגלון ממהר הביתה לחטוף שינה של כמה שעות, כי עליו להופיע שוב בבוקר השכם בשוק עם סוסיו ולנסוע עם חנוונים אחרים לעיר הגדולה, ואינו רשאי לאכזבם

למנוחתו החלקית מגיע העגלון ביום שישי, שאז לא נוסעים מרחקים ארוכים מפני חשש של חילול שבת. ביום שישי, עוסק העגלון בשפוץ העגלה ובאיסוף הזמנות נסיעה מהסוחרים לשבוע הבא, וגם עוזר לביתו בהכנת השבת.

למנוחה שלמה מגיע העגלון ביום השבת. בשבת קודש, נח העגלון מעמלו הקשה ומטלטולי הדרך הרבים שעברו עליו במשך השבוע, מרוצה משירותו הנאמן, ומודה לד' ששמר עליו ועל נוסעיו מכל נזק ופגע, בנסעם ובשובם הביתה.

י) ר' ברוך שמיד ז"ל:

מוצק גוו, בעל קומה ממוצעת, פנים רחבים שחומים עטורים זקן מדות שחור יורד על מדותיו, מצח רחב גבוה המעיד על רצינות ולומדות, עיניים שחורות ומחייכות תדיר, אוהב את הבריות ומרבה שיחה אתם — כזה היה ר' ברוך שמיד.

מיהודי בית המדרש היה ר' ברוך, וכל שעה פנויה היה שוהה בבית המדרש ולומד תורה וחוטף מכל סוגי לימוד: גמרא, משניות, עין יעקב, מדרש וכו'. אין דבר יותר טוב מאשר למוד תורה — היה רגיל לומר, ובעצמו היה נאה דורש ונאה מקיים.

ביתו של ר' ברוך עמד רחוק ממרכז העירה, בדרך לדובינקו, כמעט בקצה העיר. בכל זאת לא התעצל לעבור מרחק רב — דרך רחוב הגויים — ולבוא לבית המדרש וחוזר הביתה על פי רוב לבדו. ר' ברוך היה מכובד בעיירה ואף הגויים כבדוהו. אף השקצים הפרועים ביותר לא העיזו לפגוע בו בלכתו ברחוב הגויים או בשובו הביתה בלילה לאחר למוד.

היהודים שהיו צריכים לעבור ברגל את רחוב הגויים הארוך לרגל פרנסתם, ראו את שני הבתים היהודיים הבודדים והמרוחקים זה מזה בתוך רחוב הגויים — בית ר' משה בבס וביתו של ר' ברוך שמיד — כתחנות ביניים משיבות נפש תמיד סר אליהם ההלך היהודי, לשתות מים או ללגום כוס תה ולשאוב אומץ לב להמשך ההליכה.

ר' ברוך שמיד שימש פעם גם כמלמד תורה לנערי ישראל, ונבדל היה בשיטת למודו בכך שלא ראה בלמדנותו ענין של פרנסה בלבד, אלא ראה בכך תפקיד ולימד תורה לשמה. לא ידוע כיצד נתגלגל הדבר שדוקא אצלו למדו בחורים קשיי תפיסה, וגם לאלה היה מרביץ תורה בסבלנות ובאורך רוח. היחס לתלמידיו היה יחס הוגן ושבה, ולא נשא פנים לתלמיד שסרח אף אם הוא היה בן עשירים. כדאי לדעת כי בדרך כלל, התרשמו יהודי הורודלה לאו דוקא מבעלי הממון, אלא מלומדי תורה ויודעי תורה.

בשום פנים לא רצה ר' ברוך להבין את קוצר סבלנותו של הנוער ואת ריצונו לעזוב את פולין. אף לא רצה לקבל כנמוק את הגזרות ואת האפליות כלפי

היהודים. „אף פעם לא יוכלו הגויים להתחרות אתנו בעליונותנו, כי העם היהודי הוא כעם ד׳ וכוחנו ברוחניות״, — הסביר ר׳ ברוך. „יהודי צריך להקיף את עצמו בשריון רוחני ולא ירגיש בפגיעות הגויים״, היה אומר ר׳ ברוך. ובעצמו היה נותן דוגמא מעשית להשקפתו. השקפה זו היתה משותפת לרוב יהודי הורודלה.

יא) ר׳ דוד יוסף זוברמן ז״ל:

משפחת הזוברמנים היתה משפחת מסועפת ומגוונת ביותר. בני המשפחה הזאת, שברובה ישבו בהורודלה וחלק מהם עבר לאחר הנשואין לערים אחרות, היו אנשים מענינים ותפסו מקום חשוב בחייה החברתיים והצבוריים בהורודלה.

אבות המשפחה תפסו מקומות בולטים בין לומדי הורודלה והיו מאנשי המזרח בבית המדרש וב„שטיבל״.

בדרך דומה צעדו גם הבנים — הדור השני של האחים זוברמן. בתקופה בה נחשבו בין חובשי ספסל בית המדרש, נמנו עם המצויינים בין הלומדים. ולאחר שעזבו את ספסל הלמודים והתחילו להתעניין בהוויות העולם, עמדו בראש הפעולה הצבורית והחברתית בהורודלה, ונשאו בעול הפעולה הציונית בעיירה.

חמשה אחים היו אבות המשפחה: ר׳ דוד יוסף זוברמן, ר׳ יעקב זוברמן, ר׳ צבי זוברמן, ר׳ משה זוברמן, ר׳ אהרן זוברמן, וכל אחד מהם קבע מקום לעצמו בנופה של הורודלה. הצד השוה שבהם שכולם היו תלמידי חכמים, אנשי יושר, ובעלי ידיעות כלליות. את מטענם הרוחני רכשו לעצמם בכוח שקידתם וחיבתם לתורה ודעת.

בראש חמשת האחים צעד ר׳ דוד יוסף בדמותו ובאישיותו הטהורה. תלמיד חכם גדול היה ר׳ דוד יוסף. מתעניין בדברים רבים ובקי בהרבה שטחים ולא ידוע היה כיצד ומתי רכש לעצמו את בקיאותו ואת ידיעותיו. מצניע לכת היה האיש ופשטותו וענוותו חיפו על ידיעותיו ובקיאותו.

תדיר היה בבית המדרש, ושעות רבות היה לומד במקומו הקבוע. הוא היה הבעל הקורא הקבוע בבית המדרש ותפילתו היתה תפילת זקן ורגיל.

גם בשעות שבתו בחנותו לא בזבז את זמנו הפנוי. בכל עת שלא נמצאו קונים בחנות (ובכלכלתה של הורודלה היתה זאת תופעה שכיחה) היה מיד פותח את אחד מספריו שתמיד החזיקם על ידו: גמרא, חומש, משניות, וכו׳, ומשקיע את עצמו בעולם הרוחני.

ר׳ דוד יוסף אהב את השפה העברית ואת אוצרותיה, ונטה לעיין בדברי

הגות ובספרי מחקר ודעת. ובהתחדש הופעתו של עתון „הצפירה" בעריכתו של יוסף הפטמן ז"ל, קרא ר' דוד יוסף את מאמריו החשובים ועמוקי המחשבה של העתון תוך הנאה וענין רב.

עם אהבתו לספר אהב גם את העבודה הגופנית. הוא אהב לעסוק בעבודות שדרשו עמל כפיים, והוא יזם עבודות כאלו בחצרו ועל יד ביתו.

פשטות ויושר היו ציוני דרך חייו. במדות אלו שנעשו אצלו תכונות אישיות, ראה בהן השקפת עולם, והטיף להן גם ביחסיו עם הבריות.

אין פלא איפוא, כי האיש היה אהוב על הבריות וחסר יריבים. מכבד היה כל אדם והיה מכובד בעצמו.

אהרן פלך (וולאך) — חיפה

דמויות בלתי נשכחות:

א) ר׳ מתתי׳ המלמד (ר׳ מאטיס מלמד) ז״ל.

ר׳ מאטיס היה המלמד הראשון שלי שהתחיל ללמדני תורה ובחדר שלו בליתי חלק חשוב משנות הילדות שלי. תקופה זו נחרתה עמוק בזכרוני. הרבי, התלמידים הקטנים, החצר, הפכו להיות חוויה בלתי נשכחת, ושעורי התורה שלמדני הרבי ר׳ מאטיס, נקלטו יפה בזכרוני והפכו לגירסא דינקותא דלא משתכחא.

עד היום מצלצלת באזני הנעימה, בה למדנו את הפרשה: „ואני בבואי מפדן ארם" עם ההסבר היפה של ר׳ מאטיס מסביב לפרשה זו. נזכר אני, כי הצטיינתי מיתר התלמידים בידיעת הפרשה ובמסירת הסברו של הרבי. ומשום כך זכיתי לצביטת חיבה בלחיי מידו של הרבי. התרגשותי היתה גדולה ביותר. ספרתי על המאורע לאחיותי ולחברי תוך התפארות, וגאותי על בטוי חיבה זה נמשכה זמן רב.

ב) ר׳ יצחק חתנו של הענוך שטיין ז״ל.

אחרי שלמדתי ב„חדרים" השונים בהתאם להישגי בלמודים, ולאחר שגמרתי את למודי אצל המלמדים השונים, נכנסתי ללמוד בבית המדרש — לימוד עצמאי. דעתו של אבי ז״ל היתה, כי זקוק אני עדיין להשגחתו של יהודי למדן מבוגר ממני, וזימן אותי עם ר׳ יצחק, שהיה למדן מופלג וחסיד קוצק.

במשך החורף למדנו יחד והספקנו הרבה. מלאתי את כרסי ביורה דעה, וחושן משפט. כשאבי ז״ל חזר הביתה לפני חג הפסח ובחן את ידיעותי התל־מודיות, הבחנתי בהפתעתו הגדולה לנוכח התקדמותי בלימודי.

ברם, שביעת רצונו של אבי ז״ל לא נמשכה זמן רב, והיא פגה לאחר שיחתו עם ר׳ יצחק ולאחר שמסר לו, כי לדעתו „יצאתי לתרבות רעה", ואינו יכול להמשיך וללמוד אתי.

החטא הגדול שמצא אצלי, התבטא בציטטות משירי ח. נ. ביאליק ופיאר־ברג, שני משוררים אהובים עלי, שנרשמו על ידי על דפי העטיפה של ספרים שונים בבית המדרש.

ג) ר׳ מנדל לרנר — חתנו של הרשיל נוויז׳נץ ז״ל.

מבית המדרש עברתי ללמוד לבית התפילה (השטיבל) של חסידי ראדזין. ב„שטיבל״ התקרבתי ליתר החברים שלמדו שם. לא בנקל נתקבלתי לחוג החברים הלומדים. שכן, אחדים מהם חשבו אותי ל„חפשי״, ולא גילו רצון רב לקרב אותי.

היחידי שתמך בי היה ר׳ מנדיל לרנר שבהשפעתו, נשארתי ללמוד ב„שטיבל״. וכבטוי על אהדתו אלי הטלתי פתילי תכלת בציציותי כדרך חסידי ראדזין, מבלי לחזות מראש את העוול שגרמתי בכך לאבי ז״ל, שהיה חסיד לאדמו״ר מגור, ואשר ראה במעשה זה מצדי, עזיבת חסידות גור והצטרפות לחסידי ראדזין. ברם, גם ב„שטיבל״ לא התאזרחתי כראוי. שאפתי כבר אז לרכוש לי השכלה כללית שבהורודלה לא יכולתי להשיגה, ונסעתי ללמוד ללידא שעל יד ווילנה.

ד) זיסל׳ה ז״ל — (קראוה, זיסלה די רביצנ׳ס).

זיסל׳ה, שהיתה בת דורה וחברתה הטובה ביותר של אמי ז״ל, היתה אחת הדמויות המענינות בהורודלה. היא היתה אשה צדקנית ורבת מעשים טובים, פקחית ביותר ובעלת הופעה אצילית, והצטינה בטוב לב וברוח נדיבה. את עצתה יעזרתה הושיטה לכל נדכה וכושל.

הגם שנשים לא תפסו מעמד רב בחיים הצבוריים בימים ההם, בכל זאת רחשתי כבוד רב לנשים הנעלות והכבודות שמרת זיסל׳ה יצגה אותן.

בימים קשים בביתנו, היתה זיסל׳ה מופיעה בזמן הנכון, והושיטה את עזרתה בעצה טובה ובמעשה טוב. היא היתה ידועה בחכמתה וכולם העריכו את עצותיה.

יהיה זכרה ברוך!

ה) ר׳ שמואל בידרמן ז״ל.

ר׳ שמואל בידרמן, היה מוכר בהורודלה כאיש חשוב ונשוא פנים. בהיותו גם איש דתי ביותר שאדיקותו גבלה עם קנאות, אפשר להבין, כי לא נטה אלי חיבה יתרה. אף על פי כן, רצה הגורל שדוקא ר׳ שמואל ירכוש את אהדתי אליו.

ומעשה שהיה כך היה:

בתקופת הכבוש האוסטרי שלאחר מלחמת העולם הראשונה, היה רגיל ר׳ שמואל בידרמן, — שהיה חסיד ראדזיני —, להתפלל בימי חול בבית המדרש. היה בא לבית המדרש בבוקר, ולאחר תפילתו היה ממשיך ללמוד עד שעות

הצהרים המאוחרות. אני הייתי אז כמעט היחידי בין הנוער שלמדתי בבית המדרש עד שעות הצהרים המאוחרות. ועל פי רוב היינו אני ור׳ שמואל, הלומדים היחידים בשעות אלו. ישבנו ולמדנו וכמעט שלא שוחחנו איש אל רעהו.

באחד הימים, תפסו השוטרים האוסטריים אנשים ברחוב, לעבודות כפיה. כשקרבו השוטרים לבית המדרש, היה זה ר׳ שמואל בידרמן שהכניס אותי במהירות לעזרת נשים, והסתיר אותי בכך מעיני השוטרים. כשהופיעו השוטרים על סף בית המדרש, הודיע להם ר׳ שמואל כי אין איש מלבדו בבית המדרש. התנהגות זו סכנה אותו במדה רבה, אילו השוטרים היו עורכים חיפוש והיו מגלים אותי.

הפתעתי היתה גדולה, לנוכח גלוי כזה של מסירות נפש ודאגה לשלומי, מצד ר׳ שמואל.

ו) המרא דאתרא, הרב ר׳ משה לייב הלוי ברמאן זצ״ל זי״ע:

המרא דאתרא הרב דהורודלה, הצטיין במעלות גדולות ובמדות תרומיות היוצאות מגדר הרגיל. הוא היה תלמיד חכם גדול וירא שמים, והיה ידוע ומפורסם בבקיאותו בש״ס ופוסקים, חיבר מספר ספרים תורניים חשובים, ויחד עם זה היה צנוע בהליכותיו.

אמרותיו ודרשותיו בבית הכנסת בראש השנה לפני תקיעת שופר ודבריו שנאמרו בהזדמנויות אחרות, השאירו עלי רושם עמוק ועוררו בי רגשי כבוד ודרך ארץ כלפיו, במדה הגדולה ביותר.

הרב ז״ל ואבי ז״ל עמדו בחליפת מכתבים בקביעות בהם דנו והתנצחו על נושאים הלכתיים ותלמודיים. חושב אני עד היום כזכות גדולה לעצמי, ששימשתי כשליח להעברת המכתבים האלה. היו אלה מכתבים של שני תלמידי חכמים המנצחים זה את זה בהלכה, אך יחד עם זה היו חדורים רגשי כבוד הדדיים. רחשי ידידות וריעות שררו בין שניהם כל הזמן.

עיר קטנה היתה הורודלה, וגאוותה על רבה הגדול היתה גדולה מאד. השפעתו הרוחנית של הרב זצ״ל על עדתו היתה רבה ובולטת ובגדלותו בתורה השתבחה העיר כולה. נערץ היה על כל אנשי העיר וכולו הטו אוזן ללקחו ולתורתו.

ז) אבי ז"ל — ר' משה מנדיל וולאך:

בעירה, היה נקרא בפשטות: ר' משה מנדיל. אף על פי שמוכר היה כלמדן מופלג, התרועע עם אנשים פשוטים ישרי דרך, ובחייו היום־יומיים נהג בפשטות ובענווה. הוא היה איש־משפחה מצוין, ואהב את ביתו אהבה אצילית. יחסו לאמי היה מלא כבוד והערצה. כנהוג אצל יהודים דתיים בימים ההם — לא קרא את אמי בשמה, אולם יחד עם זה, רווחה ביניהם הבנה מלאה והערצה הדדית. אינני זוכר על מקרה של הרמת קול והטלת מרות מצד אבא בביתנו. יחסו אל בנותיו — אחיותי היה יחס אבהי מלא נדיבות רוח.

לעומת זאת, אלי התיחס יחס תקיף בעל תוקף משמעתי. שכן, ממני דרש הרבה, וציפה ממני רבות בשטח החנוכי ובלימוד תורה.

ברם, לפיצוי ולפיוס זכיתי גם אני. זה היה בשעת רצוי ורצון בערב יום הכפורים, לפני לכתנו לבית הכנסת לתפילת כל נדרי. בשעות רוויות רטט ורגש אלו, בלי לעורר תשומת לב היה קורא לי ברמיזה לחדרו, שם את ידיו על ראשי

ר' משה מנדיל וולאך ובתו אסתר ז"ל

ומברך אותי בלחש. דמעותיו שירדו על ראשי באותו שעה השפיעו עלי כטל על נשמתי. וכל אימת שאני נזכר בחוויה זו, אני מתרגש עד לדמעות.

הפעם האחרונה ראיתיו באחד מימי נובמבר 1939. זה היה בעיר חלם, בעת שהתכוננתי לעבור את הגבול בכיוון לרוסיה. אז כבר שמעו על מעשה הרצח ביהודים ע״י צבא היטלר ימ״ש, והחרדה לקראת הבאות גרמה מבוכה ברחוב היהודי. ואילו אבי ז״ל המשיך בסדר חייו מלאי משמעת, עסק בתורה כל הזמן והתעניין בעניני צבור, בהשליכו את יהבו על ד׳ ובהפקידו את גורלו בידיו.

הורודלה עירתי

לאחר שנות העדרות הגעתי שוב להורודלה. הפעם זה היה במסיבות קודרות ביותר, והתנאים שהורודלה היתה נתונה בהם הפעם, היו לגמרי אחרים מאלה שהיו שוררים בעיר בעת עזבי אותה לפני שנים.

חלפו שנות השלוה והיציבות, והעיירה — ואתה פולין כולה — נמצאה הפעם במשטר מלחמתי חמור ובתנאי חרדה לצבור היהודי.

הגעתי להורודלה ביום שישי אחד בשעות שאחר הצהרים, בחודש נובמבר 1939, במגמה לעבור את ה„בוג״ שהיה אז הגבול הגרמני רוסי. העגלון — אתו נסעתי להורודלה — נעצר במבוא העיר על יד בית הספר הפולני, כי פחד להכנס אתי העירה, ואני עזבתי אותו, בנסותי להגיע לעיר דרך רחובות צדדיים, ובנקטי כל כללי הזהירות לא להתקל בגרמנים.

מלא פחד וחסר־כוח הגעתי לביתה של גיטל רוזה. מספר ידידים וקרובים באו לראותני עם הוודע להם דבר בואי, והללו יעצו לי לעזוב את העיר מיד ולחזור על עקבותי, על אף העובדה שירד כבר היום. היהודים היקרים האלה כפרו על המשטר החמור השורר בעיר, וטענו כי עלול אני להמיט שואה עלי ועל יהודי העיירה, אם יוודע דבר בואי לגרמנים. האנשים היו מלאי פחד וחרדה, ומועקה היה פרושה על העיר. היהודים פחדו ללכת לבית הכנסת לקבלת שבת, והסתגרו בבתיהם לתפילת שבת לאור נרות שבת הצנועות.

לנוגה נרות השבת, שנראו בבתים היהודיים דרך החלונות פה ושם, רווי געגועים לימים השקטים והרחוקים, מלא פחד וכאב, חמקתי בלאט מעירתי — קן מולדתי. ברגשי בדידות ועזובה וללא לווי על ידי ידידים וקרובים המשכתי לחפש מפלט לנפשי העיפה.

ישראל ברג (תל־אביב)

ר׳ מתתיהו (מאטיס) מלמד הדרדקי

(ציון לזכרו הקדוש)

לא ככל המלמדים היה מלמד הדרדקי שלנו. כי הלא כל חסרי פרנסה הפכו להיות מלמדים. וההורים מסרו את ילדיהם כדי שאלה ירביצו למוחותיהם הקטנים את תורתם. בצורות שונות היו המלמדים ממלאים את תפקידם, מי „בקאנטשיק" (מקל שבקצהו רצועות מספר), ומי במקל חובלים פשוט. וכך היו הילדים סופגים תורה ומכות גם יחד.

הרבי שלנו גם הוא כיתר המלמדים, לא חשך את שבטו מאתנו. אך שיטת למודו היתה שונה לגמרי. כי את מקצועו רכש לו תוך נסיון של עבודה ומלמדות והיה בקי מאוד במקצועו.

הרבי שלנו התחיל בעבודתו כעוזר (העלפער) למלמדים בערי גליציה, ושם קבל את ההכשרה למלמדות, כמו המורים בימינו. היו לו תעודות, המלצות והצטינויות בשטח ההוראה שלו. מאד אהבנו את הלמוד עם ההסבר מלשון הקודש לאידיש. הרבי ידע כיצד להנעים עלינו את השעור, הבין ללבנו וקרב אותנו אל תורתו. וכך זכה להעמיד תלמידי תלמידים אשר היו מתברכים בו ואומרים לבניהם: לך בני, לך לרבי מתיס! גם אני אביך, למדתי אצלו, ובאהבה זו היה כל גודלו.

בכללו היה אדם שמח, נבון וחכם. טוב מטבעו ושמח בחלקו. הוא ידע לרכוש את אהבת כל השכבות מבני עירנו: המלומדים וההמון הפשוט כאחד, והתאים את שיחתו עם כל אחד ואחד לאישיותו וידיעותיו של איש השיחה.

זכורני, כשלמדנו בפרשת „אמור" אודות דין הכהן אשר אסור לו להתקרב אל מת או להתעסק בו „פרט למת מצווה". היינו, אם כהן מהלך בדרך ומוצא אדם מת, עליו לעשות הכל כדי להביאו לקבורה כדין. פתאום, הושלך הס בכיתתנו הקטנה וקול הרבי נשמע: בבקשה ילדים יקרים, שאלה לי אליכם: מה הוא הדין, אם כהן מהלך בדרך ורואה מת רץ, האם מותר לו להתעסק בו או לא? דממה השתררה בכתה, לא ידענו מה לענות. והדבר קרה דוקא בנוכחות אורח, כשהרבי רצה להתגאות בנו בתלמידיו הטובים. שקט, המשכנו לשבת. כל אחד מאתנו יושב וחושב, מביט לחברו, וזה לשלישי וכו׳. לבסוף, פנינו במבטינו אל הרבי, בבקשה שיפתור הוא את חידתו בצורה יפה, ובלי לביישנו לפני האורח. לא טעינו. הרבי מהר ובא לעזרתנו. וכך פתח ואמר: „זהו טבעכם, כשנכנס

מישהו ל„חדר" אינכם מקשיבים כלל אל אשר אני מלמדכם. כי אילו הקשבתם כראוי, הייתם מיד שואלים: רבי כלום מה יודע לרוץ? וכך נצלנו מצרה שלא ידענו כיצד להחלץ ממנה.

כשקם האורח ועזב את החדר, התחלנו כולנו לרעוד מפחד וחכינו למתנת ידו, שהגיע לנו, ובצדק. אך הפעם טעינו. לא מכות חלק לנו, אלא מנת מוסר: „התבישו לכם גוים! חבל על כל פרוטה אשר הוריכם משלמים עבורכם בכספם היקר, שלא בנקל הם מרויחים אותו. וחבל גם על כוחותי ונסיוני הרב בלמוד, אשר אני משקיע בכם. איך לא ידעתם לענות על שאלה פשוטה כל כך?. בושי לכם!, סגרו את חומשי התורה ולכו לרעות בהמות. ישבנו כולנו מאובנים. הכרנו באשמתנו והצדקנו את הטפת המוסר. רצינו לפול לפניו ולבקש סליחתו. רצינו לחבקו ולנשקו מתוך הערצה. אך פחדנו לזוז ממקומותינו, ולכן נשארנו יושבים כשעינינו מושפלות. התבישנו. ושוב הוא בא לעזרתנו. „די! מספיק! לכו לאכול ולנוח. עוד פעם אחת אנסה ואם לא תשתנו, אעזוב אתכם ואברח לאשר תשאנה אותי רגלי". ואנחנו לא אכזבנו. התמסרנו ללמודים הקשבנו וידענו. והרבי שהרגיש בדבר אמר לנו: „רואים אתם לא טעיתי בכם, דעתי היתה נכונה שאם תרצו תצליחו והכל יבוא על מקומו בשלום. שמח מאוד היה על הצלחותינו ועל מומחיותו הרבה בהלכות המלמדות.

סדר הלמוד היה: שלשת הימים הראשונים בשבוע למדנו כלנו יחדיו, ושלשה הימים הבאים היה כל אחד לומד לחוד.

זוכר אני, את אשר ספר לי בזמן היותי כבר מחוץ לרשותו. בליל חורף אחד עמד הרבי בבית המדרש לפני העמוד והתפלל מנחה ומעריב. שנים מתלמידיו עמדו במרחק ממנו ודברו ביניהם; „הערב כבר צריכים אנו ללמוד לחוד. איננו יודעים את החומש כהלכה והרבי בודאי יכה אותנו. לו היה סכין בידי הייתי תוקע אותו בגבו", והשני אמר: „לו עמד ע"י הנהר הייתי דוחפו כדי שיטבול מעט במי הנהר הצוננים". בבוא אותם השניים אל „החדר" לעת ערב ספגו כפי שניבא להם לבם מכות נאמנות גם בגלל אי ידיעת החומש וגם בגלל הסכין והטבילה בנהר. לסיום הספור הוציא הרבי מוסר השכל: „על אף המכות לומדים גם ילדיהם אצלי. אני כאברהם אבינו בשעתו המגייר גויים, ומהילדים והבורים אני עושה „יהודים קטנים". והמלמדים הבאים אחרי מקבלים פרי בשל".

בחייו המשפחתיים לא ראה נחת. אשתו ביילה ילדה לו ששה עשר ולדות שמהם נשארו רק שלש בנות. זוכר אני כיצד מתה אחת מבנותיו ואשתו יצאה

כמעט מדעתה מרוב צער. וכיצד מת בנו הקטן שאותו אהב הרבי מאד והוא היה לו ילד שעשועיו. נער זה צריך היה לומר קדיש אחרי מות אביו. מותו של ילד זה השפיע קשות על מצב רוחו של הרבי. אז בא השו"ב רבי יעקב ז"ל וכדי לנחמו ספר לו ספור זה: שני בניו של רבי מאיר מתו שניהם ביום אחד. אשתו, שלא רצתה להביא עליו את הידיעה כחטף פגשה אותו בפתח הבית, עם חזרו מבית המדרש ושאלתהו: לפני שנים מספר בא אלי אדם ומסר לי משכון יקר מאוד לשמרו. ואני שמחתי כי החפץ המשכון הוא אצלי וחשבתיו לרכושי הפרטי. והנה היום בא אלי אותו אדם ובקשני שאחזיר לו את משכונו, מה עלי לעשות לדעתך? מהר רבי מאיר וענה ודאי שעליך להחזירו". לקחתהו אחריה אל חדר הילדים וראה שני ילדיו היקרים כשרוח חיים אין באפם. הרים ידיו ואמר: ה' נתן וה' לקח. עצם בקורו וספורו של השו"ב השפיעו על הרבי לטובה והוא התנחם והחל לחזור לחייו הרגילים.

גם כבקשת יעקב אבינו מה': לחם לאכול ובגד ללבוש, קבל זאת הרבי בעמל רב ובצורות שונות, ולא מהמלמדות אכל את לחמו. ביתו בא לו בירושה והשכיר חדרים מספר לאחרים. תקן גם ערדלים ובפרט לנוצרים שבסביבה. אח עשיר היה לו בלודמיר, אחות באמריקה ואח אחד באנגליה. ואלה לא שכחו שיש להם אח „מלמד". תמיד היה מספר על חלום אשר חלם, שבא אליו אביו ומסר לו ארון ספרים בשבילו ותרמיל כסף לאחיו בלודמיר. לכן נשאר הוא מלמד עני ואחיו עשיר גדול. לפעמים היה מתלונן על קיומו הקשה, למרות העזרה שקבל מהמקורות השונים שהוזכרו לעיל. היה משוה את מצבו למצם של יהודים אחרים אשר רמתם בכל לא היתה יותר מרמתו ובכל זאת מצאו את לחמם בצורה יפה. גם אני, היה אומר, „רוצה להכנס לבית המדרש וללמוד תורה בפני עצמי ולא לעשות קרדום לחפור בו". כתוצאה ממחשבה זו נסה פעם את מזלו במסחר.

ומעשה שהיה כך היה.

בתקופה שפולניה היתה תחת הכיבוש האוסטרי, נתנה הרשות לגדל טבק בלי רשיון מיוחד. גם הרבי עסק בגידול הטבק לצרכיו הפרטיים וכן למכירה לאנשים יחידים. באותו זמן ,החלו אנשים לסחור בטבק ולמוכרו בעיר למרג ויהודים עסקו במסחר הטבק בהצלחה רבה ועשו כסף רב. סוחרי העירה זכרו את הרבי והשפיעו עליו לנסות גם הוא את מזלו במסחר הטבק. תחת מטר של השפעות נכנע הרבי. חיפש ומצא שותף למסחרו, את משה החרש (נגר במקצועו), ואחר חג הסוכות (בין הזמנים לפני התחלת הלמודים) לוה כסף מכל בעלי הבתים שלו,

אשר רצו באמת ובתמים כי הרבי יצליח ויטעם גם הוא טעם סוחר, צרף לכך את מעט הכסף שלו עצמו, גם שותפו הוסיף לכסף זה מכספו הוא. שניהם, הרבי ושותפו עמלו יחד בקנית הטבק, שכרו עגלה רתומה לשני סוסים ויצאו לדרך לכיוון קרקוב ולמברג, כשאיחולי מכיריהם מלווים אותם.

באמצע הדרך החל מבול גשם יורד ומרטיב את האדמה וכל אשר עליה, והעגלה התהפכה והגשם הרטיב וקלקל את הכל. כמובן שהרבי לא יכול היה להמשיך בדרכו. כי מאין יקח קופצים על סחורה מקולקלת זו, ובבושת פנים שבו השנים לעירה. בלילה באו לעיר, כדי שלא ירגישו בהם אנשי העירה. בהיכנסם לבית הרבי, פתח ואמר: „הוי משה משה הפסדת מכספך ומזמנך והכל באשמתי. שכחתי לספר לך קודם נסיעתנו את החלום אשר חלמתי אודות ארון הספרים שקבלתי. עלי להמשיך ולהיות מלמד, להמשיך ולהפוך את בנינו ליהודים טובים וכשרים. לעולם לעולם לא אצליח לתפקיד סוחר, כי המלמדות הוא יעודי בעולם. ואתה סלח לי משה על ההפסד אשר גרמתי לך".

וכך חזר הרבי למלמדות, והמשיך בה במשך כל ימי חייו ונפטר מן העולם בתור מלמד דרדקי בעירנו הקטנה בפולניה.

יהיה זכרו ברוך.

תלמידו ברג בישראל

ר' מתתי' המלמד (ר' מאטיס מלמד) בתו מינדיל

אברהם קוליש — ארץ ישראל

הורודלה עיר מולדתי

קצת קשה — לאחר שלושים שנות העדרות —, לכתוב זכרונות על הורודלה ועל יהודיה. יתכן גם שלא הייתי כותב כלל זכרונות כאלה, אילו היתה קימת עוד הורודלה היהודית. ברם, השואה האיומה שעברה על יהדות אירופה ועל יהודי פולין, שבה נרצחו על ידי הצורר היטלר ורוצחיו ימ"ש ששה מליון יהודים, בתוכם יהודי הורודלה: הורינו, אחינו, אחיותינו, מחייבת אותנו לכתוב זכרונות על העירה ועל יהודיה היקרים.

ישמשו התאורים הבאים דברי זכרון לקהילת הורודלה וליהודיה היקרים שהיו ואינם עוד.

יהודי הורודלה בחודש אלול.

ככל שחודש אב הלך והתקרב לסיומו, אפשר היה להרגיש באוירה רווית קדושה של חודש אלול הממשמש ובאה. כשהגיע חודש אלול, יהודי הורודלה מתפשטים מחיי החולין ומקדשים את עצמם בעבודת הבורא. משקימים קום לבית הכנסת ולבית המדרש לתורה ולתפילה, לפנות ערב מזדרזים לעזוב את חנויותיהם ואת מסחרם וממהרים לבית התפילה, שם עוסקים בתורה ובתפילה עד שעות הלילה המאוחרות.

בהתקרב יום הסליחות התכונה הקדושה גוברת, ואוירת הסליחות נעשית מוחשית יותר ומשתלטת על העירה.

נזכר אני ב־לייבל'ה „מנקה הארובות" אשר תפקיד חשוב וקדוש נועד לו בימי הסליחות. תפקיד, שהיה רחוק מרחק רב מעבודתו הרגילה והשחורה בה עסק כל השנה. לייבל'ה היה זה, שהיה מעורר בשעות הלילה המאוחרות את עם ה' לסליחות.

מי מאנשי הורודלה אינו זוכר, כיצד לייבל'ה היה צועד ברחובות העירה האפלים, פנס גדול בידו האחת ופטיש העץ בידו השניה, בו דופק שלוש דפיקות חזקות שהדיהן מתערבים בקולו היבש והרם המכריז: יהודים!, קומו נא!, עמדו נא!, התיצבו נא לעבודת הבורא!. וקולו המעורר נענה בהד חוזר ממרחקים בלילה האפל.

נצנוצי מנורות הנפט הנדלקים בבתי היהודים המתעוררים בוקעים דרך

החלונות. בני הבית המבוגרים מתעוררים ומתלבשים בזריזות בכדי להספיק להתחלת הסליחות. תוך זמן קצר בתי התפילה מתמלאים יהודים מלאי יראה ויחד עם זה חדורי בטחון ותקוה, לקראת השנה החדשה הבאה לטובה.

* * *

ר' דוד יוסף זוברמן, — הבעל קורא הקבוע בבית המדרש, ר' דוד יוסף זה היהודי העממי בעל הלב הטוב וישר הדרך, אשר בכל ימות השבוע רגילים לראותו בחנותו כשספר החומש בידו משנן את פרשת השבוע ומתכונן לקריאה בשבת, הנהו שליח צבור הגון ונאמן בימי הרחמים והסליחות. מקדש את עצמו, מתעטף בטליתו וקולו מהדהד בחשכת הליל: „צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך"...

לקראת הימים הנוראים ויום הכפורים, מתח הקדושה עולה וגובר בעירה. יהודי הורודלה עושים את חשבון נפשם ועוסקים ברוב זמנם במילי דשמיא, מטהרים ומזכים את עצמם לפני אביהם שבשמים, ובטוחים כי השומע תפילה יקבל תפילת עמו ישראל.

ר' קלמן נימן ומשפחתו.

החזן ר׳ קלמן נימן ז״ל

תפקיד חשוב ביותר, מלא בימי הסליחות ובימים הנוראים ר׳ קלמן נימן, או כפי שקראוהו בהורודלה, ר׳ קלמן משה באבעס. חזן קבוע בבית הכנסת הגדול היה ר׳ קלמן, ובתפילתו רבת הרגש ובקולו הלירי החזק הרטיט לב שומעיו. כמנצח עמד לפני התבה מוקף מקהלת הנערים, ובשעה שקולו האדיר הרעים: אשרי העם יודעי תרועה... נפעם העם בבית הכנסת וידע, כי שליחו שליח צבור נאמן הוא.

עומד לו ר׳ קלמן לפני התבה נרגש ונלהב, וקולו החזק והנעים משתפך בחלל בית הכנסת, מסנגר על צבור שולחיו ומתחנן: „באתי לעמוד לפניך ולהתחנן על עמך ישראל אשר שלחוני.. ותקבל את תפילתי כתפילת זקן ורגיל״, והקהל מתרגש ומצטרף להתלהבותו ולדבקותו של ר׳ קלמן. בהסתיים תפילת המוסף, אפשר היה להבחין בהבעת פני הקהל עונג רוחני והערצה לבן־עירם החזן.

אורחים מגיעים

פניו של הרשל׳ה העגלון מאירות היום שבעתיים. בחשיבות מיוחדת מטפל הוא היום בסוסיו ובעגלה ומכין אותה לקראת הנסיעה, תוך הקפדה על כל פרט ופרט. רותם את סוסיו ודוהר בשמחה לתחנת הרכבת. כי אורחים חשובים עומדים להגיע היום העירה.

דיו!, מהדהד קולו של הרשלה, המזרז את סוסיו. מהדהד ונשמע למרחקים. סוסיו נשמעים לו והוא יודע כי יגיע לרכבת בזמן הדרוש. ואמנם, כעבור שעה, חוזר הוא עם האורחים החשובים אשר נעדרו מהעירה במשך הקיץ, ושהו בוורשה ובלודז לרגל עסקיהם, ועכשיו חוזרים הביתה לחגים. וכשמופיעה העגלה עם האורחים במבוא השוק מופיעים בפתחי חנויותיהם ובפתחי הבתים אנשי הורודלה להזין את מבטיהם בפני האורחים.

הנה, ר׳ לייביל זבידוביץ עם חזותו רבת הרושם והופעתו האצילה, מצוייד במזוודות כבדות מכילות מתנות חג לבני ביתו ולמשפחתו הענפה. הנה אשתו זיסלה יוצאת לקראתו ומקבלת את פניו ברוב כבוד ושמחה.

הנה ר׳ משה מנדיל וולאך, היהודי הבר־אורין הגדול עם פניו האציליים, הנה אליעזר צונג המהודר, ולייביל קוליש הידען והמשכיל, ועוד, ועוד.

הופעתם של האורחים החשובים בעירה ושובם הביתה, לאחר תקופת העדרות, עושה רושם של בשורה טובה, מוציאה את העירה משגרתה ומוסיפה לעירה הדרת חן.

ערב ראש השנה. התכונה לקראת החג גוברת והיא מורגשת בכל העירה. הנשים עסוקות באפית החלות והעוגות הטובות, ובבישול תבשילי החג, שריחם הטוב והמגרה נישא באויר השוק. הגברים מנקים את בגדי החג, מצחצחים את נעליהם, ומושיטים את עזרתם לנשותיהם העסוקות, לפני לכתם למרחץ העירוני לטהר ולטבול את עצמם במקוה טהרה.

משה הבלן

טרוד במיוחד בערב חג הנהו משה הבלן. בשעות הבוקר המוקדמות של ערב החג מתחיל הוא למלא את המקוה מים חיים נקיים, לאחר שהוריק לפני כן את המים הקודמים. עומד הוא משה הבלן — בדמדומי הבוקר — על מעמד מעקה העץ שע״י הבאר, מעלה את מי הבאר בדלי העץ שלו הקשור למנוף הגמלוני, ומוריקם לתוך מרזב העץ המוליכם למקוה־טהרה. שעות ארוכות עסוק הוא בשאיבת המים, וללא הרף מעלה את הדלי ומוריקו, מעלהו ומוריקו, עד שהמקוה מתמלא מים. גמר למלאות, מסיק הוא דוד הקיטור, מלבן את האבנים — אבני ההזעה הצבורים על התנור הגדול. ובשעות הבוקר המאוחרות, מתחילים להגיע יהודי העיר הראשונים להתרחץ ולטהר את עצמם לכבוד החג.

זליג הגבאי.

אחד האנשים העסוקים ביותר בערבי החגים הוא זליג הגבאי, אשר בזקנו האצילי והשחור שהיה יורד על מדותיו, היה מעורר יראת כבוד. חלק בלתי נפרד מנוף העירה היה ר׳ זליג, ומכובד היה על כולם.

תפקיד צבורי חשוב נשא על כתפיו מאז. שכן, אחראי היה ר׳ זליג לסדרי בית הכנסת הגדול ולנקיונו. את תפקידו מלא ר׳ זליג באמונה והיה עוזר במו ידיו בניקוי ובשפשוף נברשות הנחושת הגדולות והכבדות ובמירוקן, בניקוי כיור המים ובמלויו. ולא הרפה ממלאכתו עד שבית הכנסת הבהיק כולו באורו ובנקיונו, ואף לא שכח להכין משקה וכיבוד לקידושא רבא לאחר התפילה.

התכבדו ושתו יהודים!, היה ר׳ זליג אומר בניחותא. לחיים יהודים!, לחיים!, ופניו מאירות ומפיקות שביעת רצון.

* * *

וי! וי! על הקהלה הקדושה, על כל אלה היקרים שנשמדו על לא חטא ועוול, על ידי הרוצחים הגרמניים ימ״ש.

יעמוד זכרם הקדוש לעד.

מלך שכטר (ארץ ישראל)

לזכר אחי הנרצחים ומשפחותיהם
דוד ומנדל שכטר

גבורתו של יצחק סאלר

הבה אספר לכם כאן, את ספור חייו ופועלו של יצחק סאלער ז"ל. ודאי תתמהו לדעת, מה מצאתי לספר ולתאר את קורותיו של יצחק זה יותר מעל כל תושב אחר של עיירתנו? ובכן אשיב לכם, עושה אני זאת מפני שהוא היה שכני הקרוב ביותר, אותו הכרתי בעיירה טוב יותר מכל השאר, ראיתיו לעתים תכופות ביותר, וידעתי על עמלו ועל קשייו במציאת הפרנסה. יכול אני לציין כי גרתי בשכנותו למעלה מעשרים וחמש שנה.

הוא היה אדם בגיל העמידה, גבוה ורזה, בעל זקן תייש צהוב. יהודי ככל היהודים, איש תם וישר בעל נשמה טהורה וכשרה. ימים שלמים היה סובב בכפרים בסביבת הורודלה בחיפושיו אחר הפרנסה לכלכלת בני ביתו. היה מוצא מחיה לנפש ולנפש ילדיו על ידי קנית כור חטים או שעורים מאיכרי הסביבה, מעט שערות חזיר, עור של עגל שחוט, ומכירתם לאחרים. כמו כן היתה לו בבית עז הנותנת חלב וכן היה סוחר בטבק. בקיצור הוא היה יהודי אביון כרוב היהודים של העיירה.

מתהלך היה מבוקר עד ערב בקיץ כשהקפוטה שלו פתוחה וחזהו בולט מתוכה, מזמר לעצמו ניגון חסידי ולבסוף היה מכעכע בגרונו בקול רם ואומר: „אוי אלוהים אלוהי!, ומה נעשה?, הרי צריך להכין לשבת, והרי גם עד שבת צריך לחיות. בבית אין פרוטה לפורטה ועם כל הצרות הללו מתקרבים ובאים החגים הקדושים. ואחר כך הרי מתקרב גם החורף הארוך והקר, והילדים הרי הם קרועים ובלויים; אך! מה אעשה? מי יבין רצון אלוהים „אשר יאהב יוכיח". —

כך היה שח לעצמו.

לעתים רחוקות היה מדבר אל מאן דהו. רק שניים היו שהבינו ללבו ועמם היה נוהג לשוחח ולשפוך לפניהם את מר לבו. אלה הם, מנדל לרנר ונטע זיסה'ליס. הוא היה משוחח עמם על עניני תורה ומתווכח על סוגיא קשה. כמו כן היו מודיעים האחד למשנהו את מצב הענינים בשוק: עלית מחירי החטה, ירידת מחיר השעורה ועל מחסור קרוב בטבק, ועוד ענינים דומים.

יהודי זה הכרתי היטב. ודי היה לי בהצצה חטופה בפניו כדי לוודא, אם

אמנם הרויח היום כדי פרנסת בני משפחתו או לאו. אם השם עזר לו והיה מרויח משהו, היה הולך ומחייך ושואלני אגב אורחה:

— „נו מלך׳ל, ההתרחצת היום בנהר?, ומה נשמע אצלך—״ ואז הייתי אומר לו בחיוך: — „נו ר׳ יצחק, מה החיוך שעל פניך, ומה השמחה?״

והוא היה עונה לי: — „לך לך, אתה עודך צעיר, אם בעזרת השם יהודי מרויח משהו לכדי קיום נפשו, הרי שעליו לשמוח. ואחר היה מסלסל זמר כלשהו תחת לאפו. אך שמחת אמת היה שמח כשבאה השבת ובביתו היה מכל הדרוש אז לבש את קפוטת השבת שלו וכובע הקטיפה השחור, סורק בטעם את זקנו האדמוני והולך לבית הכנסת — „ראדזינער שטיבל״ — להתפלל.

היתה לו אשה בשם האשע ושלושה ילדים: משה׳לי (אילם, לא עלינו), בנו השני היה „שמואליק״ — גם זה היה בו דופי — עיניו היו חולות ומוגלה נזל מהם, האב ידו קצרה להושיע לבנו, יען כי לא היתה הפרוטה מצויה בכיסו לשלם שכר טרחת הרופאים. גם בת קטנה שהיתה בריאה ושלימה היתה לו, זוהי רחל׳ה.

עתה רצוני לתאר מספר מקרים עצובים שארעו ליצחק סאלר זה.

זכורני מקרה מעציב שארעה לו באמצע ימי הקיץ הלוהטים. עזו היחידה גועה, עיני היהודי מלאו דמעות; — „אוי מה נעשה עתה! מחצית פרנסת הבית אבדה לנו. כך היה לפחות לילדינו מעט חלב. כמו כן יכולתי עוד למכור חלק ממנו״.

ראיתי בבהירות, איך פני יצחק הפכו אפורות וכאילו החל גם שערו מכסיף.

והנה מקרה אחר אשר השאיר בי רושם עז. היה זה אחרי החגים. כבר החלו להופיע סימנים ראשונים של החורף המתקרב. גשמים החלו לרדת. השמים האפירו. וכך עם שחר, כשכל העיירה עדיין נמה את שנתה שמענו צעקה מרה הבאה מכיוון הנהר. התעוררתי ורצתי לשם חסר נשימה. כשהגעתי לנהר נגלה לנגד עיני מחזה מחריד: יצחק סלער וגוי עומדים שניהם במי הנהר עד צואר, מחזיקים בשק מלא וכל אחד מושך את השק בכדי להוציאו מידיו של השני. משהבחין בי, החל צועק, בכל כחו: — מלך׳ל הצילני!.

משהתחלתי לצעוק „גיוואלט״! ומבקש עזרת המשטרה, הוא בקשני:

— „על תצעק, אלא, עזור להוציא את השק מידי הערל הזה. הרי יודע הנך, שאסור לדעת את הנמצא בשק. כאן נמצאת כל פרנסתי לשדי ודמי״. —

אומר את האמת, אף כי ידעתי כי זהו שק מלא טבק, וכי יצחק מוצא בזה את פרנסתו, לא היה לי כל רצון להכניס את עצמי לתוך הנהר, על כן תפסתי אבן גדולה והתחלתי לאיים על הגוי וצועק לעבדו:

— „הנך עוזב את השק, או שאני רוצחך כאן נפש"! —. כשראה הערל באיומי כי הסכנה קרובה וכי לא יכול להמלט. ולשמע הצעקות התאספו בינתיים עוד מספר שכנים יהודיים לעזרתו, עזב את השק והחל בורח בדוגיתו אל הגדה השניה של הנהר. אנו תפסנו מיד את השק שהיה מלא טבק וכבד, כי הוא ספג כמות הגונה של מים, ומשכנו אותו לכיוון ביתו של יצחק. בדרך, בקש ממני כי אקח את השק למחסננו ולא לביתו, מפני היותו בטוח כי המשטרה תחפש בביתו בעוד שעה קלה, ואם ימצאוהו אצלו את הטבק הרי שיקחו ממנו את מקור פרנסתו ונוסף לזאת ידונו אותו למספר שנות מאסר.

הכנסנו את השק למחסננו והחבאנו אותו היטב וכסינו אותו סמרטוטים וגזרי עץ. לאחר זאת שאלתיו:

— „איך הגעת למצב ביש זה"? —

והוא השיב:

—„בא אלי איכר מכפר קרוב „מיסיה", ואמר, כי ברצונו לקנות ממני כשלושים קילוגרם טבק. לאחר מו"מ כשהגענו לידי הסכם בנוגע למחיר, אמר לי הגוי לעזור לו להוריד את השק לסירתו שבנהר ושם הוא ישלם לי את הכסף. מכיון שהגוי היה בטוח כי לא אצעק לעזרה מפני שהסחורה היתה אסורה במסחר, הוא רצה לגזלני".—

— „אומר לך את האמת" המשיך:

— „אילו היה הדבר תלוי רק בכספי שלי לא הייתי מסכן את חיי בנסיון להציל את השק. אך היות שאני סוחר בכסף אשר אני מקבל בכל מיני מקומות כהלוואות, הרי שבראשי צצה רק מחשבה אחת, ריבונו של עולם! מאין אקח להחזיר את חובי?, והרי אין לי בבית פרוטה לפורטה". —

* * *

כך קרה שאברך משי זה יצחק סאלר אשר מעולם לא עשה אף פעם רעה לאיש. אדם חלוש שלא נגע לרעה אפלו בזבוב על הקיר. אשר במצוקה סבל חרפת רעב ושתק, כדי שלא ידעו בעיירה מה רבה המצוקה. אשר לא רצה לקבל אף פעם גמילות חסד מאיש. אשר כולם כינוהו בשם כינוי „יצחק הואן" (תרנגול).

איש שלא התערב בין הבריות ולא התענין בפוליטיקה ובשאר דברים המתרחשים סביבו, איש זה יכול היה להוכיח בשעתו האחרונה גבורה ואומץ לב עילאי, אשר לא נשמע כמוהו.

עם פרוץ המלחמה בשנת 1939, כשהמגף הנאצי דרך על פולין והגיע גם לעיירתנו הורודלה, היה מצבו של יצחק שלנו בכל רע. הוא היה מיואש וחסר תקוה לחלוטין. דבר זה פגע בו כחושך בצהרים. הרי הפרוטה לא היתה מצויה בכיסו, ולעסוק במסחר כלשהו הנאצים לא הרשו. בימים אלה היה סובב מכונס בתוך עצמו ואומר:

— „ומה יהיה עלינו עתה?. כיצד נצא מצרה זו?. לסחור, כמובן שהגרמנים לא ירשו, ולהרויח למחיה ודאי לא יהיה מאין. ומאין אקח מזון לפעוטים" —

עדיין לא יכול היה לתאר לעצמו שהנאצים לא ידרשו רק את הונו של היהודי אלא הדבר היקר ביותר לאדם את חייו.

וכך שואל היה את אשתו בראותו שעדיין יש אנשים העוזבים את העיירה „נו חאשע! מה עושים עכשיו?, לאן בורחים?. נכון, אמנם יש לנו עוד כמאתיים קילו שעורה ומעט טבק, אך עד מתי נוכל להתפרנס מזאת?, — ומה נעשה לכשזה יגמר? —, הרי שגם אנו נכלה ונגווה מרעב. אולי מוטב כי נעבור לאיזו עיר שבה רב יותר מספר היהודים". — ואשתו היתה עונה לו:

— „נו מה אומר ומה אדבר, הרי אתה גבר, ומאין יודעת אני מה עלינו לעשות. לדעתי, אין עלינו לעזוב את ביתנו. מה נעשה בדרך, הרי קשה לנו להטלטל ממקום למקום ולסחוב את ילדינו. כה קשה עבדנו עד שהשגנו בית זה ועתה נפקירו? — והרי אתה בקי כבר בעניני הגויים שסביבינו. הם כבר מכירים אותנו וגם יודעים שאין לנו ממון. אין צורך לברוח. זהו דבר חסר טעם שלא יביא תועלת.

ואז היה הוא מכווץ גביני עיניו ואומר:

„כלום אני יודע, יתכן שאת צודקת. לאן נברח? — הרי החורף קרב ובא אולי יעזרנו האלוהים וישכון שלום בעולם. אולי?. באם יורע המצב נברח מפה בקיץ" —

אולם העתיד הראה, שלא בריחה, ואף לא להשאר במקום יכלו להציל את היהודים. סופם המר היה בלתי נמנע ונחרץ. כפי שידוע לנו כעת לשארית פליטת הורודלה.

* כשפרצו הנאצים להורודלה מצאו הם בגויים את עושי דבריהם וידידיהם הנאמנים ביותר. וכפי שקרה בכל מקום אחר בפולין קרה גם בעיירתנו.

בין השפלים והאכזריים ביותר בין הגויים היו שלושת האחים מרצ׳יניאק — ימח שמם, שלושת האחים סאראבקביץ בל יזכר שמם, ביאנוק דאנצ׳עק וביחוד הנבל חסר הלב זיגמונד שימניצקי. אלה ואחרים מצאו מאוויים על ידי שדידת היהודים העלובים של העיירה. הם היו עוברים בבתי היהודים ואומרים:

— „שמעני, יכול אני לעשות שלא תצטרך היום לעבוד למען הגרמנים. נו, כמובן תמורת מחיר מסוים״ —.

פעם אחרת היו אומרים:

— „היום מוציאים את היהודים מכאן, תן סכום נקוב ולא אראה להם היכן מחבואך״.

או שהיו אומרים תוך כדי איום:

— „תן כך וכך, ולא, אספר להם היכן הסתרת את סחורתך״ —.

כך הם היו בהדרגה ובשיטתיות מוצצים כעלוקות את כספי היהודים ודמם.

ואמנם, באותו זמן נכנס זיגמונד מארצ׳ניאק ליצחק סלער ופנה אליו במלים אלה:

—„יצחק!, תן טבק!״ —.

ענה יצחק תחילה בחיוך:

— „אתה רוצה טבק, וכי מנין אקח לך טבק?—. הרי אתה יודע כי מזמן כניסת הגרמנים לעיירה אין לי טבק״—. אך הגוי עמד על שלו ואמר, כשברק השוד נוצץ בעיניו:

— „שמע יצחק, יודע אני היכן החבאת את כספך וזהבך וכן היכן נמצא הטבק שלך. אתה עשיר״ —.

„מה אתה שח זיגמונד יקירי! מנין לי הכסף והזהב, הרי יודע אתה כי יהודי מרוד אני ותמיד עבדתי קשה למצוא את לחמי וביחוד עתה״ —.

אמר לו זיגמונד, כששיניו נוקשות מזעם:

„אם כך הריני מביא מיד את המשטרה הנאצית. הם כבר יגלו את זאת. ואז כבר לא תראה יותר את אור השמש. תלך לאן שרבים מאחיך היהודים הלכו, ישר לגן עדן״.

הערה לקוראים: חלק זה של הסיפור סופר לי ע״י זיגמונד שמיצקי שבא אלי לדריכנבאך ב־1947 לבקרני.

הרהר יצחק שעה קלה כשהוא חושש מן האיום ואמר:

— „טוב זיגמונד יש לי עוד משהו מן התקופה ההיא, כמאה גרם. הרי אתה יודע גם אני זקוק לזה. קח מעט והשאיר גם לי. אין מה לאכול. לפחות לעשן תן לי." —

אשתו ישבה בפינה כשראשי ילדיה נתונים בסינורה ובכתה מרה. בשמעה את הדו־שיח הזה, אמרה לבעלה תוך כדי בכיה:

יצחק אל תתן לו, כי להתחלה זו לא יהיה סוף" —

כדאי להזכיר, כי דברים כאלה היו מקרים של יום יום, כל גוי מצא לו את יהודונו שעליו היה רוכב כטפיל ומוצץ את לשדו.

וכך היה הסוף. יום אחד בחודש ניסן נכנס זיגמונד עם שוטר נאצי לביתו של יצחק סלר והודיע לו:

—„יצחק!, קיבלנו פקודה לערוך אצלך חיפוש, לאחר שנודע שאתה מחביא זהב וכסף. תן לנו אותו בטוב, ולא , יהיה מותך קרוב." —.

מובן שבבית פרצה מהומה רבה. בכיות קורעות לב מפי הפעוטים שהתקבצו סביב אמם. יצחק ניסה להוכיח שאין לו כסף וזהב, וכי הנהו חי ממתת השכנים והגויים. זיגמונד ימח שמו, החל לעשות את החיפוש לפי השיטה האיומה ביותר. קרע את כלי המטה, שבר את הרהיטים, אפילו הרס את התנור שהיה בדירה. לבסוף לאחר שהתיאש כנראה מן החיפוש בחדרים הוא פנה לשוטר:

— „השאר בחדר ושמור שהאשה והילדים לא יוציאו משהו" —.

אחר פנה ליצחק ואמר לו בתקיפות, כשחיוך שטני על פניו שהיו אדומים מזעם:

— „אתה הוביל אותי למחסן"!.

משנכנסו למחסן, החל זיגמונד מנפץ והורס בזעם ובטירוף כל אשר בא תחת ידו, אך גם אז לא מצא מאומה. אז, החל זיגמונד להרוס את הרצפה.

ברגע זה הפך יצחק העלוב להיות חיוור כסיד. כנראה, כי אמנם במקום שהערל פרץ את הרצפה נמצאו הטבק והשעורים שאותם שמר לעת צרה. וכך כשהגוי היה גחון על הרצפה ופורץ את הקרשים, הבין יצחק כי שעתו האחרונה באה וכי אין מנוס מצר. הוא ובני ביתו הגיעה שעתם האחרונה.

ללא כל מחשבה ושיקול דעת תפס יצחק אבני משקל כבדים מן המאזניים שעמדו שם, והכה בנבל מכת אמונים עד כי נופץ ראשו ודם רב החל קולח ממנו. נראה כי הגוי מת בו במקום. ויצחק, כלביא פצוע, שלמראה הדם נראה כי איבד

את עשתונותיו, בקפיצות נמר וקל כנשר פרץ לביתו. ומבלי שהנאצי הספיק לזוז הוא חטף ממנו את רובהו והלם בו בקת. הגרמני נע לרגע ואחר נפל מלוא אפיים ארצה כשפיו זב דם. מיד, במהירות הברק, התנפל עליו יצחק ודקר אותו בלהב הרובה. ובאותו מהירות מתוך אכסטזת הנקם צעק לעבר אשתו וילדיו צעקת פרא:

— בואו! —

וברוצו לעבר הנהר, כנראה מתוך מחשבה לצלוח אותו וכך להנצל הוא ובני ביתו, לא הסתכל לאחור אפילו פעם אחת. אך משפחתו רצה יחד עמו. בהגיעו לנהר מתוך אותה התלהבות וחוסר הגיון הוא תפס את ילדיו ואשתו וזרקם לנהר. הוא ידע שאין הם יודעים לשחות, אך נראה כי חשב זוהי הדרך היחידה להצילם. אחר השליך לנהר גם את עצמו.

כך אבדה משפחת יצחק סאלר.

יהי זכרם ברוך!

מרדכי הרבסט — ארגנטינה

דמויות בנוף העיירה

(רשימות מפי אנשי הורודלה)

התאספה קבוצת יהודים יוצאי הורודלה בשעות הערב של יום ראשון סגריר וגשום, בביתם של יעקב ורבקה מדרדרוט, ספרו על יהודי הורודלה, ותארו בפני שורה של דמויות אופייניות ונזכרו במספר אירועים מחיי הורודלה.

בחוץ גשם שוטף, ואילו כאן בבית אורה וחמימות ששפעו מדמות העיירה שנכחדה, כפי שהועלתה ותאורה על ידי שרידיה — בניה ובנותיה הנושאים את זכר העיירה ואת יהודיה עמוק בלבם, מעולף ביגון ובגעגועים.

כל אחד מהנאספים נזכר בדמות מטיפוסי הורודלה או באיזה אירוע שהוא, ומקטעי הספורים והתיאורים נתקבלה תמונה מחיי הורודלה — עיירה מלאת תורה ומעשים טובים, עד כי מלאתי גאוה על שנולדתי בעיירה זו.

הרהרתי רבות אחר כך על האקלים החברתי רווי צניעות ומעשים טובים והתחלתי להבין, כיצד עיירות קטנות בפולין, אונגריה, ליטה וארצות אחרות, הוציאו מתוכן גאונים וגדולי תורה שהאירו בתורתם ובחכמתם את הרחוב היהודי, עד שגם אנו יונקים היום את הלשד הרוחני מאותן העיירות הקטנות, שחייהם היו רוויי יושר ומדות נעלות המציינות את האומה העברית.

מתוך השיחה, עלתה שורה שלמה ומגוונת של יהודים שחיו בהורודלה, אשר כל אחד מהם יכול לשמש דמות מרכזית לספר שיעסוק בתיאור יהודי פולין.

* * *

ברצוני לתאר בכמה קווים אנשים מספר והקורא יוכל לתאר לעצמו תמונה מאותם האנשים היקרים:

א) ר' חיים הירש ויינטרוב המוכתר (סולטיס)

תפקיד רשמי היה לר' חיים הירש. הוא היה המוכתר המוכר של העיירה ושל הקהילה היהודית. רצו שלטונות העיירה (מועצת העיירה, המשטרה), או פרנסי הקהילה להביא לידיעת הצבור היהודי איזה ענין, איזו תקנה או צו, על ידי ר' חיים הירש היו עושים זאת, והוא ידע גם להפר גזרות לא נעימות ולבטלן.

איש צדקה וחסד היה ר' חיים הרש. ממשקימי קום לבית המדרש איפה

שהיה מבלה שעות רבות בתפילה, באמירת מעמדות ותהילים. ובהזדמן אורח לעיירה, שד"ר, משולח מטעם הישיבות, על שולחנו של ר' חיים הרש היה סועד. בבריות גופא הצטיין ר' חיים הרש. הליכותיו הליכה איתנה וישרה וצעדיו צעדי איש חזק. לפני ארוחתו, היה רגיל ללגום לגימה הגונה של יין שרף חזק צורב שפתיים והיה מחיה בזה את נפשו. כן היה מכבד בלגימה כזאת את האורח שסעד על שולחנו, והלה היה נתקף בשעול חסר נשימה על ידי הנוזל החריף הזה, לתמהונו הגדול של ר' חיים הרש.

כמעט כל יום עסק ר' חיים הרש במעשה צדקה וחסד. אפשר היה לראות אותו סובב בבתי היהודים כששק על שכמו ואוסף לחם ונדבות כסף למען הישיבות — שראו בו נציגם הנאמן. את האישורים והקבלות שקבל מהישיבות תמורת הכסף והלחם שאסף, היה שומר בשקית קבועה שנועדה לשים אותה למראשותיו אחר מאה ועשרים, בהתאם לצוואתו.

כשנזדמן לעיירה משולח שדרש את דרשתו בבית המדרש או סתם דרשן, היה זה מתפקידו של ר' חיים הרש לומר „קדיש" בקול רם וחזק, שנענה בקריאת „אמן" על ידי מקהלת ילדים, שאימן אותם במיוחד לענות „ברוך הוא וברוך שמו" ו„אמן" בברכות הש"ץ.

יהודי בריא וחזק היה ר' חיים הרש אף בזקנותו. במשך כל ימיו עמד על משמרתו בעיר ובבית המדרש ועל משמרת הצדקה והחסד בהורודלה.

איסר פרץ מדרדרוט

ב) ר׳ יעקב בומאייל

יהודי ישר ירא ד׳ בעל מעשים טובים היה ר׳ יעקב בוימאייל. יהודי פשוט ותמים היה והתפרנס מעמל כפיים. מלאכתו היתה מלאכת פיתול הבלים והייו חיים ישרים וצנועים. בכוחות עצמו יסד בביתו „לינת הצדק" לעני ולאורח אשר נטה ללון. ואלה מצאו אצלו תמיד קורת גג בלילות גשם וחורף. בתמימותו ובישרו הרב שמר כל ימיו על המצוה הגדולה — מצות הכנסת אורחים.

ג) גיטל מדרדרוט (גיטל איסר׳ס)

אשה יראת ד׳ ורבת מעשים טובים. אשה רודפת צדקה וחסד. שמרה על כמה מצוות צדקה בקביעות. בכל יום שישי ובערבי חגים היתה סובבת את בתי היהודים ואוספת נרות להדלקה בבתי התפילה, וכן מקבצת צדקה למתן בסתר והיתה נענית בעין יפה בכל בית יהודי. כולם העריכו את צדקתה ואף העניים ביותר נתנו לה את נדבתם.

על נדבנותם וטוב לבם של יהודי הורודלה מספרת רבקה מדרדרוט: כי כאשר היתה מסובבת את בתי היהודים לאסוף חלות ולחם עבור עניי העיירה, היתה — משתדלת — כמובן לעקוף את בתי העניים, שהיו ידועים לה כאנשים אביונים ודלים.

ר׳ יצחק הירש פייל ואשתו אלקה מרים, הנכדה גיטל פייל

היו אלה מופיעים בביתה אחר כך, עם חלה ביד בטענם לעומתה: „משום מה את עוקפת את ביתי, רבקה! גם ביתי בית יהודי וגם אני רוצה לתת צדקה" ומשאירים אצלה את נדבתם.

כלום התנהגות ישרה וצנועה כזאת לא מרטיטה את הנפש!.

כמה נוגעת ללב ומרנינה את נימי הנפש נדבת לבם של יהודי הורודלה.

ד) ר' יוסף שמואל המלמד

תלמיד חכם מופלג, חריף ובקי בש"ס ובפוסקים היה ר' יוסף שמואל המלמד. הוא לימד על פי רוב לבחורים מבוגרים בעלי ידיעות מספיקות בגמרא ומסוגלים ללמוד בעמקות. בחורים שעברו ללמוד לר' יוסף שמואל, נחשבו כבר לידועים ללמוד למוד רגיל דף גמרא, ונכנסים לר' יוסף שמואל ללמוד למוד גבוה, למוד של חריפות ופלפול.

ר' שמואל יוסף היה בעל היתר הוראה. ובמקרה ורב העיר היה מחוץ לעיירה היו פונים לר' שמואל יוסף בשאלות איסור והיתר. ברשותו היו כתבי יד רבים בחידושי תורה שכתב אותם בעט נוצת אווז.

בזקנותו, ראו מספר מתלמידיו המעולים לחובתם להחזיק ולכלכל אותו.

תלמידים ויודעי תורת רבים הקים ר' שמואל יוסף, שכל ימיו היו קודש לתורה ולעבודת ד'.

ה) ר' יעקב שו"ב (ר' יעקב טשסנר):

ר' יעקב שו"ב היה למדן גדול וירא שמים אמיתי שהיה תוכו כברו, והקפיד על מצוה קלה כבחמורה. זהיר ונזהר היה האיש ומחמיר על עצמו אף בדברים מותרים. וכשם שזהיר היה במצוות שבין אדם למקום כך שמר על מצוות שבין אדם לחברו. ברוב עיתותיו עסק בתורה ועבודה וגמילות חסדים. ברוב שעות היום והלילה אפשר היה למצוא אותו בבית החסידים ועוסק בתורה. וכשעברת בלילות החורף הארוכים בשעות המאוחרות על יד בית החסידים והצצת פנימה, מצאת את ר' יעקב רכון על הגמרא. לא פעם המשיך ללמוד ללא הפסק כל הלילה. וכשהיה מתעטף בבוקר השכם בטליתו ובתפילין ועומד בתפילה וראית לפניך איש קדוש.

תמימותו, ישרו וצניעותו היו למופת. ובצדק נחשב היה לחסידא ופרישא

ומוכתר בתורה וביראה. במדות הענוה והיראה ובעבודת ד׳ היה מיחד מקום לעצמו אף בין החסידים וכל אנשי העירה רחשו לו יראת כבוד ויקר.

ו׳ ר׳ יואל יצחק זובדמן (ר׳ יואל איטשה)

יהודי ירא שמים היה ר׳ יואל. בעל תפילה שקולו היה נעים וכן גם היה מוהל מומחה. ובעבודת קודש זו עסק על פי רוב ללא תמורה כספית. היהודים בכפרי הסביבה היו מזמינים אותו למול את ילדיהם, ור׳ יואל היה הולך לקיים מצוה גדולה זו בזריזות ובשמחה של מצוה.

תפילתו היתה תפילה חמה ורבת התלהבות. וכשהיה עובר לפני התבה בראש השנה וביום הכפורים היה מרעיד בתפילתו את לבות המתפללים.

ז) ר׳ שמואל הרבסט

ר׳ שמואל הרבסט היה מוכר כבעל תפילה מעורר ומשפיע על קהל המתפללים וחסיד ראדזיני מובהק. נעים ביותר היה לשמוע את תפילתו של ר׳ שמואל בחגים. במיוחד זכור לי שירתו באמירת ה„אקדמות" בחג השבועות, שנאמרו בניגון ובנעימת קודש על ידי ר׳ שמואל.

כשרב העיר — הגאון ר׳ משה לייב הלוי ברמן זצ"ל היה מכשיר את בית החרושת לסוכר (בכפר סטריז׳וב) לחג הפסח, היה ממנה כנאמנים ומשגיחים את ר׳ שמואל הרבסט, ר׳ יוסף ברגמן, ור׳ יהודה ביטרמן. עם השגחתם, היה הרב בטוח כי הכשרות בבית החרושת נמצאת בידים נאמנות.

ח) באשע יענקיל׳ס, וחיה טובה

כדאי להזכיר את שתי הנשים הצדקניות שראו את עצמן כידעניות ובקיאות ברפואה, ורבים מאנשי הורודלה החשיבו את ידיעותיהן וקבלו את עצו־תיהן הרפואיות. במיוחד היו בקיאות במחלות ילדים ובהצטננויות. במקרים אלה היו מדריכות לאמהות ברפואות ביתיות, והדרכתן הרפואית היתה זוכה ליחס של אמון.

ט) הנוער בהורודלה:

הנוער היהודי בהודודלה הצטיין ברצינותו, בידענותו ובהשכלתו שרכש לעצמו תוך עמל, שקידה ולמוד עצמי. בני הנוער הללו היו מפורסמים וחשובים

גם בעיירות הסמוכות. היה זה נוער פעלתני ער ורב מעשים ומפורסם בחריצותו. ויחד עם זה הצטיין בישרו ועמד בדבורו ובנאמנותו בכל השטחים: במסחר, בחברה, בעבודתו הצבורית וביחסים בין אדם לחברו. הנוער בהורודלה היה ברובו נוער אידיאליסטי, נוער שנטה אזנו ולבו לחזון ולרעיונות טובים, ההגינות האישית והציבורית עמדה אצלו מעל לכל חישובים חמרניים, ורגשי אחוה והעזרה ההדדית היו מסימני האופי המובהקים של הנוער בהורודלה.

רצונו החזק לרכישת בקיאות בתורה וידיעות כלליות, היה בלתי רגיל. הבקיאות והידע של בני הנוער בהורודלה שנרכש תוך תנאי מצוקה וחוסר אמצעים כספיים, מעוררים התפעלות וכבוד, והעיירה היתה מתברכת בנוער שלה.

* * *

בהקשיבי לספוריהם של אנשי הורודלה ובתאורי האנשים שחיו בהורודלה, וברשמי את הספורים האלה, נדמה לי, כי אני חורז במחרוזת הזכרונות פנינים נפלאות מהעבר הלא רחוק. הורודלה נראית לי כפנינת חן נפלאה שראויה לשבץ אותה בכתר הזהב של תולדות יהדות פולין.

מימין לשמאל: חנה שטורם, צבי זוברמן, יקותיאל זבידוביץ, פייגה גרובר, צבי זלצמן, פישל גרטל, טובה גולדברג, משה גרובר, רחל בלום

מימין לשמאל: **רחל דטלגלד, יוסף זבידוביץ, צ׳רני הלפרין, אליעזר לרנר, פרדיל זבידוביץ, יוסף רוזנבלום, ציפה פייל, פיגה גרובר.**

מימין לשמאל: **צ׳רני הלפרין, רחל דטלגלד צ׳יפה פייל, חיה זיסברג.**

מרדכי הערבסט (ארגנטינה)

תפילת שבת

(תאור קבלת–השבת אצל יהודי הורודלה)

כל הרוצה לדעת מה הוא יום־השבת, טיבו וערכו, ידפדף ב„סידור" ויעיין בתפילותיו, כי בהן ימצא את נשמת־העם ונשמת־השבת.

מתוך השירה הנעלה הזאת, המזהירה מתוך האש השחורה של אותיותיו, יספג את רוח־העם, ישמע את דופק־לבו, ירגיש את עומק־נפשו.

יוכח, שבשבת רק הגוף נח, אבל לא הרוח הנשמה והלב. הם „עובדים" בשבת, מעוררים שאיפות, געגועים, אהבה, זכרונות, ברכות, וכל זה מתוך התרוממות־נפש, נשמה יתרה, שמחה, מנוחה, קדושה...

היהודי מקבל את השבת באהבה ובשירה. שירה הנובעת מתוך אהבה ואהבה השוטפת מתוך שירה. ולכן פתיחת־דבריו בערב־שבת ב„מנחה" היא „שיר־השירים", שיר האהבה בין כנסת־ישראל וה׳. והאהבה היא כל כך עזה בלב היהודי עד שעובר ל„ידיד־נפש" ופה היא מתלקחת עד כדי ש„נפשו חולה־אהבתו" ונכסף לראות בתפארת־עזו. אחרי „פרוזדור" — האהבה נכנס היהודי ל„טרקלין" — התפילה: „לכו נרננה". השתפכות־נפשו של „נעים זמירות ישראל" בפרקים אחדים של „תהילים" זורמת מפיו, עד שקופצת עליו שמחה גדולה, שמחת־חתן המקבל את פני־הכלה, ובהתלהבות קורא אליה: „בואי כלה". והכלה מלאת־חן כמו מלכה („שבת מלכתא").

מתוך ההתרוממות הזאת יוצא מפיו „מזמור שיר ליום השבת, טוב להודות לה'". כן, הוא מלא תודה, היהודי, בעד הרגעים הנעלים האלה. והנה הוא נזכר בדברה הרביעית של „עשרת הדברות" „ושמרו בני־ישראל את השבת" ומרגיש את קדושת־השבת („אתה קדשת את יום השביעי") ואת גודל היום הזה שנברא ונצטווה להשמר, ונתקדש עוד משֵשת ימי־בראשית, כי „ויברך אלקים את יום השביעי ויקדש אותו כי בו שבת מכל מלאכתו אשר ברא אלקים לעשות". ולכן הוא שמח ומענג בו ככתוב: „ישמחו במלכותך שומרי־שבת וקוראי ענג" ומבקש בכוונה „אלקינו ואלקי־אבותינו רצה נא במנוחתנו", ומספר על גדולת ה' ש„מגן אבות בדברו" ושהוא „האל שאין כמהו המניח לעמו ביום שבת קדשו" ולכן „לפניו נעבוד ביראה ופחד ונודה לשמו"...

בעליזות הולך הוא הביתה, אחרי שפך־תפילתו בבית־הכנסת. וכאן הוא נפגש באורחים נכבדים ונעימים, במלאכי־ה׳, ונותן להם „שלום עליכם" חם ולבבי. יודע הוא שגם רבונו של עולם אוהב אותו, כמו שהוא אוהב את רבונו של עולם, ולכן שלח לו מלאכים לברכו („ברכוני לשלום") ולשמור אותו („כי מלאכיו יצוה לך לשמרך בכל דרכך"). מלוה הוא את אורחיו בשלום ומתכונן לסעודת שבת.

אור ונקיון בבית, וריח נעים של מטעמים נודף. והנה נזכר הוא שזאת היא עבודת רעיתו ושיר־תהילה יוצא מפיו: „אשת חיל מי ימצא".

מברך על היין ומרגיש את ידידות — ה׳: „כי בנו בחרת ואותנו קדשת מכל העמים ושבת קדשך באהבה וברצון הנחלתנו" ולכן „ברוך אתה ה׳ מקדש השבת".

הוא מקיים מצוות סעודת־שבת, ומטוב לב שר „כל מקדש שביעי" ויודע ש„כל שומר שבת כדת מחללו שכרו הרבה מאד".

שבע מזון ושבע רצון הוא מסיים את „קבלת־שבת" בברכת המזון, ומביע את תשוקתו ל„יום שכלו שבת ומנוחה לחיי־העולמים".

בשבת בבוקר מתעורר היהודי, נוטל את ידיו, רוחץ את פניו, לובש בגדי השבת, עובר על פרשת השבוע „שנים מקרא ואחד תרגום" וצועד מתונות לבית הכנסת.

תוך שלוות נפש מתעטף הוא בטליתו ועומד בתפילה. בתפילתו נזכר הוא בציון הרחוקה. נפשו מתמוגגת עליו והוא מתחנן ושואל „מתי תמלוך בציון" ומתוך תקוה בטוח הוא ש„בקרוב בימינו לעולם ועד תשכון".

בזכרו את ציון מתעורר בו המצפון הלאומי שלו, והוא גאה שהשבת לא נתנה „לגויי הארצות כי לישראל עמך נתת". נפשו קשורה ברגע הזה בכלל היהודי. מזכיר הוא את „קהילות־הקודש ואת „כל העוסקים בצרכי־צבור באמונה", מעלה על זכרונו — מתוך געגועים — את העבר המזהיר של עמו: „תכנת שבת רצית קרבנותיה" ומשאלה אחת בלבו: „שתעלנו בשמחה לארצנו ותטענו בגבולנו" בכדי ש„נעשה ונקריב לפניך באהבה".

מסיים את תפילת „מוסף" ב„שיר־הכבוד" המספר על גדולת ה׳ ופעלו ומשתדל „שיערב נא שיחי עליך, כי נפשי תערוג אליך".

בסעודה שוב מברך ומהלל את ה׳ בזמירות „ברוך אל עליון אשר נתן מנוחה".

ב„מנוחה", אחרי יום של עתג רוחני, לפני צאת־השבת, רוצה הוא לסכם את כל רשמיו על השבת במלים אלו: „מנוחת־אהבה ונדבה, מנוחת אמת ואמונה, מנוחת שלום ושלוה, והשקט ובטח, מנוחה שלמה שאתה רוצה בה".

השמש שוקעת, האפילה שוררת, השבת נסתלקה...

החול שוב דוחק, הצרות שבות. שוב „מורגשת הגלות". ואז, נשמתו של היהודי מתמוגגת בזמר זה: „אלהו הנביא... במהרה יבא אלינו עם משיח בן דוד"..

ישראל ברג (תל־אביב)

ההצגה התיאטרונית הראשונה בעירנו.

כשהנוער המבוגר בהורודלה, החליט לערוך הצגה תיאטרונית לתושבי העיר ובפרט לנוער עצמו, לא היה זה מן הדברים הקלים. הדבר היחידי אשר היה לו, הוא הרצון של יחידים אשר בקשו לתת לנו מזון תרבותי, אשר החסר בו הורגש בכל פנה ופנה.

כנאמר, אין דבר העומד בפני הרצון, והוחלט לפעול בכיוון הכנת ההצגה. הוזמן במאי מהחוץ והשחקנים היו הנוער עצמו. כמובן, שהכל נעשה בסודיות גמורה, מפני ההורים, חס ושלום הס מלהזכיר למי מהם.

וכך התחילו החזרות בביתו העזוב של הכמר הרוסי. הרגשתם של אלה שידעו את הנעשה בבית זה היתה יראת כבוד. ובעברם ע"י הבית ידעו כי פה באחד החדרים נמצאת התרבות, סוד החיים אשר עדיין לא נכנסנו בחבו.

ערב ההצגה התקרב. ובליל ששי, היינו, לילה אחד לפני הצגת המחזה, והסוד יצא ברבים. הוכרז חרם על כל השחקנים. האחראים להצלחת ההצגה הטילו מצב חירום על משתתפיה והלינו אותם בבית ההצגה. הזעקה היתה גדולה. הורי הילדים דפקו על דלתות הבית צעקו וקראו: „השיבו לנו את ילדינו! חדלו לכם מהשמד!". בעירה הורגש מאבק מתקרב בין אנשי הקידמה ובין הדור השמרני אשר שמר על ירושת האבות ועל המסורת בלי כל שנוי. הצד הנגדי, אלה שרצו להדמות לאנשים בעלי תרבות ידעו, שיום זה והצגה זו יהיו המבחן בין שני הכוחות. באם הצגה זו לא תצא לפועל, הוה אומר, מפלה כללית לכל השאיפות אשר שאפנו לצאת מהגבולות אשר הציבו לנו אבותינו. ונוער זה בלי כל נסיון של מלחמת תרבות, החליט להתיצב וללחום למען חופש הדעות ובעיקר למען התרבות. הרב זכרונו לברכה, הכריז כמשה רבינו בשעתו „מי לה' אלי:" ומיד התיצבו כל היהודים הדתיים ובתוכם הקצבים ו„ראש הגדוד" אליהו יידל'ס. ובצד השני הנוער, ובתוכו בעלי המלאכה ו„ראש הגדוד" יחיאל שערר. שני „מפקדים" אלה ידעו לחלוק מנה אחת אפים בשעת הצורך.

יום השבת עבר במתיחות רבה. שליחים משני הצדדים ריגלו את מבואות הבית בו צריכה היתה ההצגה להתקיים. כל אחד משני המחנות השתדל לחקור מה מצב הרוח השורר במחנה המתנגד. במצב כזה נמצאנו עד לאחרי תפילת מעריב וברכת הבדלה. סוף היינו גם אנו יוצאי הדור המתנגד לנו, ומסורת וקדושת השבת זרמו בעורקינו.

בצאת השבת, החלו שני מחנות הגברים, כאלו לפי פקודה, לצעוד לעבר הבית הידוע, ואחריהם צעדו שני מחנות הנשים אשר בלבן מחשבה אחת, להפריע, ברגעים של רתיחת הדם, ולמנוע הרמת יד איש על רעהו. בפגישת שני המחנות פנים אל פנים התפתחה מלחמת דברים חריפה. אולם, הודות לנשים אשר עמדו על המשמר פוזר „אבק השריפה". הדבר נעשה באופן פתאומי ובסודיות גמורה כזו עד שהגברים משני הצדדים לא עמדו במבחן וכמו התבישו בפני עצמם. השתררה דומיה. כלם נשארו עומדים תקועים במקומם כשידיהם תלויות באויר כמאובנות.

האנשים שכרטיסים בידם הוכנסו מיד ע"י המארגנים אל תוך התיאטרון פנימה, הדלתות נסגרו וההצגה החלה בשעה טובה ומוצלחת. ראש גדודנו יחיאל שערר בא על שכרו. הוא בלוית גיטל פייל ענדו לקהל המסתכלים סרטים לטובת הקרן הקימת. והיהודים היקרים שנשארו בחוץ ולא הבינו את המתרחש החלו להתפזר אט אט איש לביתו. סוף סוף אוהב כל אחד את השני ורוצה בטובת רעהו.

רק אחד ויחידי נשאר לבדו בחוץ, פניו למזרח והוא עומד ומתפלל בשקט ובכונה לה', ובודאי בקש רחמים גם בעד הנערים והנערות הסוררים. זה היה הרב זצ"ל, אשר חשב, כי בעזרתו ובעזרת חסידיו תכשל ההצגה. ומי יודע כמה זמן היה ממשיך לעמוד ולהתפלל, אלמלא הנוצרי בוסקי נכה המלחמה הפולנית, שפנה אל הרב ואמר: „אדוני הרב, הלא אין איש, הכל התפזר, הצלחתם לגרש את כלם מפה לשם מה תעמוד בקור חנם"? — „תודה, תודה, אדון בוסקי, אינני יודע את הנעשה אתי. כן, כן, הלכו כלם הביתה, סוף סוף ילדים טובים הם, רק שובבים במקצת..."

וכך נגמרה ההצגה בהצלחה רבה. רק למחרת בבקר נודעה האמת כולה ופה ושם רבו זה עם זה, אולם ללא הועיל. המעשה נעשה. הצצנו לראשונה אל העולם התרבותי ולא נפגענו.

ישראל ברג — תל אביב

סדרי למוד בחדר והשפעתן

יהודי עטור זקן קצר, בעל לאשה רגזנית וקצרת הראיה, היה מורנו „מוטיל פישל׳ס״. מכל בניו הרבים נשאר לו בן אחד, אחרי שהשאר הלכו לעולמם בהיותם קטנים עדיין. החדר בעצמו היה צר וקטן, הרעש והמהומה לא פסקו שם כל היום.

המלמד שלנו כרוב המלמדים בימים ההם, לא היה מומחה במקצועו כלל. וכללי הפדגוגיה היו ממנו והלאה. הלא, כל קשי־יום ומחוסר פרנסה היה פונה למלמדות.

הנני זוכר אותו גם היום, צועד לארכו של החדר הקטן ובזרועותיו ילדו הקטן הערום למחצה. עלי להודות, כי צורת הלמוד ושיטתו לא נתחבבו עלי ביותר, וכמוני, גם על שאר התלמידים. הימים ימי חורף והלמודים נמשכים עד שעה מאוחרת בלילה. והם היו כה חד־גוניים ומשעממים.

באחד הערבים, נדברנו כלנו לחרוג מהסדר המקובל ולנסות לבלות את לילות החורף הארוכים במשהו מעניין... אותו יום כבר לא הופענו אחרי תפילת מעריב, כדרכנו תמיד, למשמרת הלילה. במקום זה העדפנו להתחלק על הנהר הקפוא.

תלמיד אחד בשם גרשון הנוך, שהיה חשוד במסירת דברים עלינו, הוזהר כדבעי, ובהסכמת כלנו יצאנו להתחלק. והאמת ניתנה להאמר שבדיעבד, היה גם מורנו שבע רצון שנתנה לו שעת מנוחה.

הענין היה נמשך זמן רב, לולא שכננו מאטיס שמצא אותנו בקלקלתנו והלך ומסר את הענין לאמי ז״ל. עכשיו תארו לעצמכם את קבלת הפנים שלי שחזרתי באותו ערב הביתה. הצעקות והתפרצויות הבכי עלו עד לב השמים. את מי היא מגדלת, ומה התמורה שהיא מקבלת תמורת כספה היקר שלא היה לה בשפע.

אנוכי, שמעודי לא יכולתי שאת את דמעות אמי ז״ל, נכנעתי תיכף ומיד. נשבעתי לה, שמעתה לא תדרוך רגלי על מגרש הקרח ואת הבטחתי זאת קימתי במלואה.

למחרת בערב הלכתי ל„חדר״, אבל ללמוד לא למדתי. נשארתי נאמן לחברי שהמשיכו לא לבוא ושמרתי על הסולידריות.

נשארתי יחידי ב„חדר״ בלילה. והרבי מוטיל פישל׳ס היה נאלץ בכבודו ובעצמו ללוותני הביתה מדי ערב בערב.

מצבת זכרון

לקהלת הורודלה, בירושלים עיה"ק.

מצבת הורודלה בהר ציון בירושלים עיה"ק

מצבת זכרון לקהילת הורודלה, בהר ציון בירושלים, עיה״ק

בחודש אייר תשי״ז, הגיעה לארץ ישראל משלחת של עסקנים ציונים מארצות הברית, ובתוכה, הנוך ברמאן בנו של הרב מהורודלה — הרה״ג ר׳ משה לייב הלוי זצ״ל. המשלחת הזאת סיירה במקומות היסטוריים רבים ועלתה גם להר ציון בירושלים עיה״ק.

לאחר שהמשלחת סיירה במרחבי ההר העטוף זכרונות קדומים מהעבר המפואר של העם היהודי, והתבשמה מיפה המקום ומאווירו הצח, הרווי רזי תפארת מלכות בית דוד וגבורת גבורי ישראל בימי קדם, ורצוף מעללי הגבורה של חיילי ישראל במלחמת השחרור, נכנסה למרתף השואה והתבוננה בכאב וביגון בשרידי עדויות השואה הגדולה של השמדת מליוני היהודים בפולין ובארצות אירופה. שרידים, שנאספו במחנות המות בפולין ובגרמניה והובאו להר ציון.

בר״טט וברעדה התבוננו חברי המשלחת באוסף המזעזע של העדויות, ובמצבות האבן הקבועות בקירות המרתף המספרות על קהילות קדושות שנשמדו בידי עם המרצחים הגרמני ושותפיהם, והמתנות את ענות יהדות אירופה שנפלה בידי צר.

עלה אז בדעתו של הנוך ברמאן, לציין את זכרה של קהלת הורודלה במקום הקדוש הזה עליו התהלכו בעבר נביאי ישראל וחוזיו, עליו התהלכו בימי קדם מלכי יהודה ודוד מלך ישראל בראשם, עליו הגנו גבורי ישראל בהגינם על ירושלים בעבר ובמלחמת הקוממיות האחרונה.

כשחזר הניך ברמאן מטיולו בארץ, סיפר לי על מחשבתו לקבוע מצבת זכרון לקהילת הורודלה במרתף השואה. עלינו שנינו לירושלים והתקשרנו עם נציגי משרד הדתות הממונים על ההר וקבלנו את הסכמתם לקביעת מצבת הזכרון.

עוד באותו יום הבאנו להר ציון אומן חורט־אבן, ולאחר שהממונים על ההר ועל המרתף קבעו את מקום האבן ומסרו לנו הוראות ביצוע, הכתבנו לאומן את דברי הציון והזכרון לקהילת הורודלה לחריטתם במצבת האבן.

לאחר שהאומן גמר את חריטת האבן וקבע אותה בקיר מרתף השואה על יד מצבות קהילות אחרות, עלינו, קבוצת אנשים יוצאי הורודלה יחד עם הנוך ברמאן לירושלים עיה״ק ביום ז׳ בסיון תשי״ז ועלינו להר ציון להתיחד עם זכר קדושי יהדות הורודלה, וקדושי יהדות אירופה — במרתף השואה.

בחרדת קודש שלחנו את מבטינו לעבר עיר דוד העתיקה הנתונה בידי

אויב, לעבר הר הבית מקום מקדשנו בעבר, ולעבר הר הצופים, והסתכלנו בחומת ציון המזכירה את מבצרי ישראל וגבוריו. נפעמים מקדושת המקום, מזכרונות העבר הגדול שלנו — זכרונות על תקופת מלכי יהודה, זכרונות על גדולתו של ישראל בעבר על נביאי עמנו וחוזיו. המשכנו את דרכנו למרתף השואה. עטופי יגון וצער התבוננו בעדויות השואה האיומה, באוסף שרידי ההרג והענות: גווילי ספרי תורה קדושים ספוגי דם קרבנות קדושים, יריעות ספרי תורה מחוללים בידי צר ואויב, ספרי קודש ספוגי דמעות, וצנצנות אפר הקרבנות הקדושים שנשרפו בכבשני אש על ידי הרוצחים הטמאים.

בדומיה וברטט עמדנו וקראנו את הדברים החרוטים במצבת הזכרון לקהילת הורידלה והתיחדנו עם זכרם הקדוש של קדושי הורודלה וקדושי ישראל בכלל.

* * *

בשעה שחזן ההר התפלל את תפילת האזכרה לקדושי הורודלה על יד מקום מנוחתו של דוד מלך ישראל. בשעה שכתח בקולו הרם את תפילת: אל מלא רחמים, והזכיר את הקדושים והטהורים של קהילת הורודלה, היתה לנו ההרגשה כי תפילתו מתמזגת עם תפילותיהם של קדושי ישראל וגבוריו במשך כל התקופות המרחפות מעל למקומות הקדושים אפופי מסתורין בירושלים עיר הנצח.

הנוך ברמאן מתקבל אצל נשיא מדינת ישראל — יצחק בן צבי.

מצבת הורודלה ומצבות קהלות ישראל בפולין במרתף השואה
אשר בהר ציון בירושלים עיה״ק.
בתמונה נראים שרידי החורבן והשואה.

דברי חרוז

אליעזר שמידט
תל־אביב — א״י

מוקדש לנשמותיהם של קדושי קהילת הורודלה, שהיו אנשים אדיבים ונדיבים ובעלי נימוסים יפים. ולהם רצון טוב לפעולות ציבוריות ולמעשים כלליים בעלי ערך, טובי לב היו וצנועים, ויבורכו אחרי העדרם מזה העולם החולף, בברכת הנצחיות של נשמות יקרות. במקור החיים יהיו קשורות, ובצל כנפי השכינה תהיינה נפשותיהם צרורות, בצרור הטוב והיפה אָמן.

מַה הִיא הַפְּלִיאָה הֲכִי גְדוֹלָה?
עַל כָּל הַפְּלִיאוֹת הִיא עוֹלָה?
הַלֵּב! — בּוֹ הַתְּנוּעָה
סְגוּרָה — וּכְלוּאָה
וּבוֹ הַנְּשָׁמָה — בְּרִגְשׁוֹתֶיהָ מִתְנוֹעַעַת.
וּלְהַשִּׂיג סוֹד הַתְּנוּעָה — הַנֶּפֶשׁ מִתְגַּעְגַּעַת.
וּבַמָּוֶת — זוֹ הַפְּלִיאָה נֶעֱלָמָה.
נִפְרָד הַגּוּף מִן הַנְּשָׁמָה.
הַלֵּב אֵינֶנּוּ דוֹפֵק עוֹד
וְיֶחְדַּל מִמֶּנּוּ כָּל הַהוֹד.

אִם יָמוּת אָדָם זָקֵן — טִבְעִית מִיתָתוֹ,
כָּבָה בּוֹ הַשַּׁלְהֶבֶת בִּפְתִילָתוֹ;
אַךְ כַּמָּה נוֹרָא — אִם יָמוּת אָדָם צָעִיר,
כָּבָה הַנֵּר — עוֹדֶנּוּ בּוֹעֵר,
יִדּוֹם הַלֵּב — וְהוּא עוֹדֶנּוּ סוֹעֵר,
עַל זֶה הַלֵּב דוֹאֵב
הוֹמֶה וּבוֹכֶה וְכוֹאֵב!

בְּצֵאת הַנְּשָׁמָה מֵאִתָּנוּ,
לְאָן הִיא נָדָה
בְּרַחֲבֵי הַתּוֹלָדָה?
וְזוֹ הַנְּדִידָה מַה טִּיבָהּ?
הִיא חִידָה!

וּלְפָתְרָהּ — אֲנַחְנוּ חִדְלֵי אוֹנִים,
וְרַק לֵאלֹקִים פִּתְרוֹנִים!

* * *

שְׁתֵּי נְדִידוֹת הַנְּשָׁמָה נוֹדֶדֶת,
הָרִאשׁוֹנָה — עֵת הִיא יוֹרֶדֶת
מִמְּרוֹם יוֹצְרָהּ — מִמְּקוֹר נֶעְלָם וָסֵתֶר
עִם שִׁירַת הַחַיִּים לָהּ עֲטָרָה וָכֶתֶר.
וְהַנְּדִידָה הַשְּׁנִיָּה — עֵת הִיא עוֹזֶבֶת
אֶת גּוּפָהּ — וְתֵבֵל זוֹ הַכּוֹזֶבֶת,
לִמְקוֹר הָאֲצִילוּת וְהַטֹּהַר.

* * *

הַנְּדִידָה הָרִאשׁוֹנָה — לַמְּרוֹת רְצוֹנָהּ,
הִיא הֶכְרֵחִית — כֹּה רְצוֹן קוֹנֶהָ;
וְהַנְּדִידָה הַשְּׁנִיָּה — אִם הִיא טְהוֹרָה,
זַכָּה וְיָפָה וּמְלֵאָה אוֹרָה —
בְּרָצוֹן טוֹב הִיא עוֹזֶבֶת אֶת מְעוֹנָהּ הָעַכְשָׁוִי,
וְתָעוּף לָהּ לְעוֹלָם נֶאְדָּר וְעִלָּאִי,
לַנֶּצַח הָאֵין סוֹפִי.

וְזֶה הַטִּיּוּל — מִגֶּשֶׁר לְגֶשֶׁר,
וְקַלָּה הִיא לָעוּף כְּקַלּוּת הַנֶּשֶׁר
אַךְ אוֹיָה־לָהּ — אִם הַכֹּבֶד שֶׁל גּוּפָהּ
מְעַכֵּב אֶת מְעוּפָהּ
כִּי יָנְקָה מִיסוֹדוֹת הַחֹמֶר — יְנִיקָה
אָז הִיא מַרְגִּישָׁה
כִּי בְּגָרוֹן עוֹמֶדֶת עֶצֶם — לַחֲנִיקָה.

* * *

צָרָתִי הַפְּרָטִית אֵינֶנָּה עָלַי מְעִיקָה,
אַךְ צַעַר הַכְּלָל — בְּנַפְשִׁי חֲנוּקָה.

מִתּוּגַת הַכְּלָל נַפְשִׁי מְזֻדַּעְזַעַת,
וּלְהַמְתִּיק דִּינָהּ הִיא מִתְגַּעְגַּעַת,
וְעֵת לִבִּי שׁוֹתֵת דָּם וּפָצוּעַ
וּלְגִזְרֵי גְזָרִים הוּא קָרוּעַ,
אֶת יְגוֹנִי אַסְתִּיר בַּאֲנָחָה עֲמֻקָּה.

* * *

וַאֲנִי חוֹשֵׁב וּמִתְעַמֵּק בִּבְעָיוֹת נִשְׂגָּבוֹת,
בַּחֲנִינָה הָאֱלֹקִית בְּמוֹפֵת וָאוֹת.
וּמַה כָּל זֹאת?
מַדּוּעַ זָכִיתִי לַחֲנִינָה
מֵאֵת אֵם הָעוֹלָם — הַשְּׁכִינָה?
וְכָל אֵלּוּ — לֹא בִזְכוּתִי,
רַק בִּזְכוּת הַדְּמָעוֹת — וְהַקָּרְבָּנוֹת!

בְּלֵיל גֶּשֶׁם וָסַעַר עֵת נִסְתַּר הַסַּהַר
וְלֹא יָאִירוּ הַכּוֹכָבִים,
הָגִיתִי אֶת אֵלּוּ הָרַעְיוֹנוֹת,
וְחָזִיתִי אֵלּוּ הֶחֶזְיוֹנוֹת,
וְאוּלַי — הֵם נִשְׂגָּבִים!
לָדַעַת — מַה הִיא הַנְּשָׁמָה
הַגָּרָה בְּמַלְכוּת הָאֲדָמָה!

* * *

בּוּזוּ לָכֶם רוֹצְחִים שֶׁבְּכָל תְּקוּפָה
בּוּזוּ לָכֶם עַל הַתְּמוּרָה
עַל הַחֹמֶר וְעַל הַצּוּרָה!
כִּי בַּמָּוֶת — כָּל אֵלּוּ אַיִן!
שָׁם סְגוּרָה הָעַיִן,
וְלֹא תִרְאֶה — לֹא הוֹד,
וְלֹא רֶצַח וָשֹׁד.

* * *

כִּי מֵהָרֵי הַצַּעַר וְהַסֵּבֶל נַחֲצֹב פְּנִינִים,
וְנִשְׁתַּעֲשֵׁעַ בָּהֶם וְנִשְׁכַּח כָּל עֲמָלֵנוּ,
וְלֹא נִהְיֶה קוֹבְלִים עַל מַר גּוֹרָלֵנוּ
כִּי אֵין אֲנַחְנוּ יוֹדְעִים,
מִדַּת הַיּוֹצֵר.
נַאֲמִין — כִּי נִזְרַע בְּדִמְעָה,
וּבְרִנָּה נִהְיֶה קוֹצֵר.

אוֹתָן הַבְּעָיוֹת וְהַשְּׁאֵלוֹת
מְאֹד הֵן נִכְבָּדוֹת וַחֲשׁוּבוֹת
כָּל נֶפֶשׁ אוֹתָן שׁוֹאֶלֶת
וְנִשְׁאֲרָה רַק — הַחְלָטַת „קֹהֶלֶת״:
„אֶת הָאֱלֹקִים יְרָא וּמִצְווֹתָיו שְׁמֹר״,
הַמִּצְוָה—נֵר, וְהַתּוֹרָה—אוֹר!
וְתִתְגַּבֵּר הַקְּדֻשָּׁה עַל הַטֻּמְאָה!!

„חַיֵּי הָרוּחַ"

חַכְמֵי יִשְׂרָאֵל וְחַכְמֵי אֻמּוֹת הָעוֹלָם
הֶעֱמִיקוּ חֵקֶר בְּסִתְרֵי הַנְּשָׁמָה וּבַנֶּעְלָם,
וְהֶחְלִיטוּ — שֶׁהַיּוֹם הָאַחֲרוֹן לְחַיֵּי גוּפֵנוּ
הוּא הַיּוֹם הָרִאשׁוֹן לְחַיֵּי רוּחֵנוּ.
„כִּי אַחֲרֵי הַמָּוֶת — חַיִּים חֲדָשִׁים".
זוֹ הַהַחְלָטָה מְעוֹרֶרֶת בְּלִבִּי דְּאָגָה.
וּבְחֶשְׁבּוֹן הַנֶּפֶשׁ אֶשְׁאַל זוֹ הַשְּׁאֵלָה
שֶׁהִיא מְאֹד עֲצוּבָה וַאֲבֵלָה:
אוּלַי הַחַיִּים שָׁם — יוֹתֵר קָשִׁים
וְיוֹתֵר עֲטוּפִים בְּיָגוֹן וָצַעַר מֵחַיֵּי גוּפֵנוּ?
אוּלַי חַיֵּי הָרוּחַ שָׁם — רוֹעֲשִׁים בִּשְׁאָגָה
יוֹתֵר מֵאֲשֶׁר חַיֵּי עוֹלָם זֶה שֶׁשָּׁאֲגוּ?
אוּלַי הֵם יוֹתֵר עַזִּים וּמַחֲרִידִים
מִן חַיֵּינוּ אֲשֶׁר עָבְרוּ שֶׁזְּמַנִּים אוֹתָם קָבְרוּ?
זוֹ הַשְּׁאֵלָה — שׁוֹאֶלֶת הָרוּחַ
וְלֹא תוּכַל מֵהֶמְיָתָהּ לָנוּחַ.
זוֹ הַשְּׁאֵלָה — הִיא בְּעָיָה
מְאֹד לְהוּטָה, צָרָה וְחַיָּה!
עַל הַחַיִּים אָנוּ קוֹבְלִים,
יַעַן כִּי אֲנַחְנוּ יְצוּרִים סוֹבְלִים:
וְאֶל הַמָּוֶת אֵין לָנוּ כָּל טַעֲנָה
בּוֹ: אֵין לָעַיִן רְאִיָּה
וּבַמָּוֶת — הַסּוֹף לְצַעַר גּוּפֵנוּ
וְהַהַתְחָלָה לְחַיֵּי מְעוּפֵנוּ
שָׁם אֵין כֹּחַ וּגְבוּרָה
יַד הָרִשְׁעָה שָׁם סְגוּרָה.
שָׁם אֵין יְהוּדִים — צוֹעֲנִים — וְגֶרְמָנִים יִ״שׁ.
שָׁם חַיֵּי הָרוּחַ נִמְשָׁכִים לְנֶצַח־נְצָחִים.

אריה נוימן
ארץ ישראל

שַׁבָּת בָּעֲיָרָה

הָיָה קְהַל הורודְלָה כְּיַהֲלוֹם.
צִפּוּ לְשַׁבָּת כִּמְצַפִּים לְשָׁלוֹם.
מִי שֶׁלֹּא הָיָה לוֹ לְשַׁבָּת חָלִילָה,
מִן הַצִּבּוּר הַכֹּל הֵבִיאוּ לוֹ.

כָּךְ עָזְרוּ לְכָל אֶחָד,
שֶׁלֹּא לְבַיֵּשׁ אֶת הַשַּׁבָּת.
בַּחֲמִשִּׁי לָשׁוּ אֶת הַשְּׂאוֹר,
וְלֶחֶם אָפוּ בְּעוֹד לֹא אוֹר.

מִי זֶה יְסָרֵב לְפִתּוֹת עִם פֶּרֶג,
בְּיוֹם שִׁשִּׁי עִם הָנֵץ הַחֶרֶס?
אֲפוּיוֹת עִם בָּצָל כִּזְרוּעוֹת־יֶרֶק,
לְעוּסוֹת כְּמַצּוֹת בְּקוֹל גֶּרֶס.

יוֹם שִׁשִּׁי בַּבַּיִת, אֵין אַף מָקוֹם לָשֶׁבֶת.
גִּבּוּב שֶׁל כֵּלִים, שְׁמָנִים, מַגֶּבֶת.
חַלּוֹת טְרִיּוֹת וְלֶחֶם. תּוּפִינִים טְעִימִים.
סִימָן שֶׁל עֶרֶב־שַׁבָּת בָּרֵיחוֹת הַנְּעִימִים.

בְּבוֹאֲךָ מֵהַ„חֶדֶר״ עוֹד תִּגְדַּל הַהֲמוּלָה.
מְנַקִּים וּמְשַׁפְשְׁפִים וּמִכָּל צַד אִיּוּם:
פֹּה אַל תֵּלֵךְ! כָּאן אַל תַּעֲמֹד! וּבְעַרְבּוּבְיָה כְּלָלָה
עָלוּל מְטַאֲטֵא לְהִוָּדֵק וְלַעֲשׂוֹתְךָ בַּעַל־מוּם.

כְּאִלּוּ נִגְזַר לִבְרֹחַ מֵהַבַּיִת וּלְהֵחָבֵא בָּרְחוֹב.
אִמָּא אֵינָהּ יוֹדַעַת חָכְמוֹת וּבְלִי צְחוֹק עַל פִּי רֹב:
„קְפֹץ לְתוֹךְ הַגִּיגִית! זְמַן לְהִתְרַחֵץ!״
מְאִיצָה בִּי. וּבֵינְתַיִם מַגִּישָׁה עוּגַת תַּפּוּחֵי־עֵץ.

עִם שְׁקִיעַת הַחַמָּה מִתְמַלֵּא הַבַּיִת גִּיל וּנְהָרָה.
מִסָּבִיב נָקִי לְהַפְלִיא. כָּל נֶפֶשׁ יְקָרָה.
פְּמוֹטֵי־הַכֶּסֶף מִן הָאָרוֹן עַל הַשֻּׁלְחָן צָגִים.
הַדְלָקַת נֵרוֹת וּתְפִלָּה וְיָשָׁר לַדָּגִים.

שֶׁקֶט בָּעֲיָרָה. אֵין עוֹד גּוֹי שִׁכּוֹר.
אֵין קוֹל שָׁאוֹן וְלֹא קוֹל מָגוֹר.
לֵיל שַׁבָּת בְּהוֹרוֹדְלָה. עֲיֶרֶת
עֲנִיִּים וַעֲשִׁירִים. אַךְ יְהוּדִים לְתִפְאֶרֶת.

אֵין תַּעֲנוּג יוֹתֵר גָּדוֹל מִבֹּקֶר שַׁבָּת,
לְטַפֵּס עַל גַּבֵּי הַתַּנּוּר, לְהוֹרִיד תּוּפִינָס,
לְהַחְבִּיא אֶת הָעוּגוֹת בֵּין הַכַּר וְהַסְּדִינִים
וּכְסוּי רֹאשׁ וּפָנִים לַעֲרֹךְ סְעֻדָּה בַּלָּאט.

בָּרְחוֹבוֹת אֵין אֲפִלּוּ צוֹעֲנִי לָעֵינַיִם.
אֵין גַּם סְמַרְטוּטָר, אֵין שׁוֹאֵב מַיִם.
מַשְׁמִים הַשּׁוּק. הַחֲנֻיּוֹת סְגוּרוֹת.
אֵין שׁוֹמְעִים סוֹחֵר וְנָשִׁים צַעֲקָנִיּוֹת.

יְהוּדִים אֶל בֵּית־הַכְּנֶסֶת הוֹלְכִים לְהִתְפַּלֵּל.
לְבוּשִׁים בְּגִדֵי יוֹם טוֹב — הַכָּבוֹד לָאֵל.
וַעֲטוּפֵי־טַלִּית עוֹמְדִים כֻּלָּם הַיּוֹם.
כָּל אֶחָד מוֹצֵא לוֹ לַתְּפִלָּה מָקוֹם.

שַׁבָּת בָּעֲיָרָה — זֶה לֹא דָבָר פָּשׁוּט.
בִּפְרָט כְּשֶׁפַּרְנָסָה נֶחְשָׁבָה אָז לִזְכוּת.
אָנוּ בְּנֵי הָעֲיָרָה לָעַד נִזְכֹּר.
בְּאוֹר הַשַּׁבָּתוֹת הָהֵן תָּמִיד נִרְאָה אוֹר.

עובד ותורגם ע״י מרדכי פריינד

אריה נוימן
ארץ ישראל

שָׁנָה עֲגֻלָּה

הָיוּ בְּהוֹרוֹדְלָה כָּל מִינֵי עִנְיָנִים.
לְכָל עִנְיָן מַעֲשִׂים מִשֶּׁלּוֹ וּזְמַנִּים.
בַּחֹרֶף אֶל הָהָר, בַּקַּיִץ אֶל הַנָּהָר.
וְהָעֹשֶׁר הָרַב בְּגֶשֶׁר וָיַעַר.

הִפְתִּיעַ הַחֹרֶף, הֵצַפְתָּ מַבָּט:
נָפְלָה עַל הַחֶבְרָה שִׂמְחָה וָגָד.
כָּל כְּלִי מְפֻרְזָל — נוֹחִים הַתְּנָאִים.
הַחֲבֵרִים עַל הָהָר תָּמִיד נִמְצָאִים.

עָלִיתָ עַל הָהָר וּמִשָּׁם בִּמְחִי־יָד
הִגַּעְתָּ בִּיעָף מִן הַשּׁוּק לַמּוֹרָד.
וְשׁוּב עַל כָּל הָאַרְבַּע טַפֵּס וְהַעְפֵּל,
אִם בֵּינְתַיִם בְּאֵיבָרֶיךָ לֹא הִכְרַחְתָּ לְטַפֵּל.

חֲלִיקִים וְנַעֲלֵי־סְקִי לֹא חָסְרוּ אַגַּב,
בִּגְלָלָם לֹא אֶחָד סָפַר אֶת שִׁנָּיו.
הַמִּכְנָסַיִם קָרַע, אֶת מְעִילוֹ רִפֵּט,
שָׁתַק מִכְּאֵב וּדְמָעוֹת חִנֵּק.

אִם חֹרֶף וְאָבִיב נִפְגָּשִׁים בַּגַּיְא,
לֵישֵׁב בָּטֵל גַּם כֵּן לֹא כְּדַאי.
מִתַּחַת לַגֶּשֶׁר סְפִינוֹת לְהַשִּׁיק
אִם טָבְעוּ אֲחָדוֹת, הַיֶּתֶר יַפְלִיג.

עֵת הַשֶּׁמֶשׁ מַתְחִילָה כְּתַנּוּר לֶאֱפוֹת,
מַתְחִילִים בְּהוֹרוֹדְלָה לַחְשֹׁשׁ וְלִשְׂחוֹת.
הַנָּהָר עָמֹק, שָׁרִיר יִתְכַּוֵּץ,
אַךְ תַּעֲנוּג גָּדוֹל הוּא לְהִתְרַחֵץ.

קְפִיצָה מִן הַחוֹף, הַךְ יָד וּשְׂחִיָּה,
וּמַגִּיעִים לַגָּדָה הַשְּׁנִיָּה.
מִתְגַּלְגְּלִים בַּדֶּשֶׁא אֲחוּ־יְפֵה־נוֹף
וְהָלְאָה יְעָרוֹת שֶׁאֵין לָהֶם סוֹף.

גַּרְגְּרֵי־יַעַר טְרִיִּים וּמְתוּקִים.
אֱגוֹזִים לְמִינֵיהֶם, תּוּתִים כְּצִמּוּקִים.
יָם צְבָעִים וְרֵיחוֹת שֶׁל פְּרָחִים עַל הַתֵּל,
אַךְ מַכּוֹת מִשּׁוֹמֵר־הַיַּעַר עֲלוּלִים לְקַבֵּל.

מִמַּכּוֹת וּטְבִיעָה לְמִי פַּחַד וּמוֹרָא?
אִם קוֹרֶה לִפְעָמִים, כִּמְעַט לֹא נִזְכֹּרָה.
מִפַּעַם לְפַעַם שׁוֹכְחִים עִנְיָנִים,
כָּךְ סוֹבֵב הַגַּלְגַּל וְחוֹלְפוֹת הַשָּׁנִים.

תרגם מרדכי פריינד

אריה נוימן
ארץ ישראל

הֲקַיֶּמֶת עוֹד הוֹרוֹדְלָה?

הֲקַיֶּמֶת עוֹד הוֹרוֹדְלָה
עִם יְהוּדֶיהָ אֲנָשִׁים טוֹבִים?
אִם שֶׁקָּמָה כְּבָר אוֹ עוֹד לֹא
מִן הַמָּוֶת זַרְעוּ רוֹבִים?

הֲנִשְׁאַר שָׁם מַשֶּׁהוּ „יִידִישׁ"
כְּמוֹ שֶׁהָיָה לִפְנֵי שָׁנִים?
הֲשׁוֹמְעִים נִגּוּנֵי „חֲסִידִישׁ"
מֵהַ„שְׁטִיבְּל" בְּקוֹל רְנָנִים?

לֹא עַל „שְׁטְרַיְמְלֶעךְ" עַתִּיקֵי־זְמַן,
אַךְ מִי יוֹדֵעַ אִם רוֹאִים שָׁם
קַפּוֹטָה, אִישׁ אָדוּק בַּעַל זָקָן,
הֲשׁוֹמֵר מִי אֶת בֵּית־הָעוֹלָם?

מִי יְסַפֵּר יִמְסֹר יְדִיעָה,
אִם אֵין זֵכֶר וְאֵין יוֹרֵשׁ
מִי וְאֵיפֹה הוּמַת בִּירִיָּה
הֵיכָן קִבְרוֹ כְּבַמַּכְתֵּשׁ?

אָבוֹת אִמָּהוֹת מְעֻנִּים נִרְדָּפִים
אַךְ בִּגְלַל הֱיוֹתָם יְהוּדִים.
לְלֹא בָתִּים לְלֹא כְסָפִים
קִבְּלָה הַשָּׁנָה אֶת הַשְּׁדוּדִים.

לֹא מִסְתַּפְּקִים רוֹצְחִים שׁוֹדְדִים.
כָּל הָעֲיָרָה גּוֹזְרִים לְהַשְׁמִיד.
לְמַרְאֵה דָם יְהוּדִי — מִתְגּוֹדְדִים,
בְּדָם טָהוֹר יְצֵרִים לְהַשְׁקִיט.

אִם אֶחָד הֵעֵז וְהִתְחַבֵּא
בִּמְקוֹם מַחְבּוֹאוֹ הוּא נֶעְצַר.
בַּמַּרְתֵּף, בַּיַּעַר אוֹ בַשָּׂדֶה
נֶחְטַף וּבְצִינוֹק נֶאֱסַר.

מֵהוֹרוֹדְלָה גֹּרְשׁוּ הֵמָּה
לְלֹא פְּרֻסַּת לֶחֶם יָבֵשׁ.
בִּמְקוֹם מַיִם דָּם וְחֵמָה.
נָפְלָה עֲלֵיהֶם אֵשׁ.

אַיֵּה לִמְצֹא עַצְמוֹתֵיכֶם?
אֵיפֹה לִפְרֹץ בִּבְכִי תַנִּים?
אֲבָקוֹת נְשָׁמָה לִפְזוּרֵיכֶם
יִשְּׂאוּ עַד סוֹף כָּל הַזְּמַנִּים.

תרגם מרדכי פריינד

פראדיל שיפפר (פרלמוטר)
קנדה

חֲוָיָה עֲצוּבָה

כְּשֶׁהָרוֹצֵחַ הַגֶּרְמָנִי כְּשֶׁטֶף מַיִם
בָּא אֵלֵינוּ, לֹא יָדַע אַף אֶחָד,
אֵיךְ שֶׁהוּא שָׁלַל מֵאִתָּנוּ אֶת כָּל הַחַיִּים
וּלְחִנָּם בְּרָאשֵׁי הָרְחוֹבוֹת שָׁחַט.

בְּרֹאשׁ מַחְשְׁבֹתָם כָּל הַיָּמִים
הָיָה אֵיךְ בַּיְּהוּדִי לִפְגֹּעַ.
גֶּטוֹ עָשׂוּ לָנוּ הַקָּמִים
בּוֹ מֵרָעָב הָטַל לִגְוֹעַ.

כְּדֵי שֶׁהָרוֹצֵחַ יַכִּיר אוֹתָנוּ
הִלְבִּישׁוּנוּ סְמַרְטוּטִים לְבָנִים,
כָּךְ הָיוּ לְבוּשִׁים הָאָבוֹת וְהָאִמָּהוֹת שֶׁלָּנוּ,
וּמְבוּשָׁה בָּעֲרוּ הַפָּנִים.

בַּמַּחֲנֶה גְּבָרִים חָטְפוּ,
וְעֻנּוּ שָׁם בְּלִי כָּל פַּת.
עֻנּוּ וְהֻכּוּ עַד שֶׁסָּפוּ
בְּמָוֶת הָאָפֵל בַּלָּאט.

עוֹד נְטוּיָה יָדָם עָלֵינוּ,
וְאֶל מַיּוֹנְצִ׳ין רָדְפוּ אוֹתָנוּ,
הֻכְרַחְנוּ לַעֲזֹב אֶת בֵּיתֵנוּ.
אוֹי וַאֲבוֹי מַה שֶּׁקָּרָה לָנוּ.

אֶת הָאִמָּהוֹת מֵאִתָּנוּ הִבְדִּילוּ.
וְרָאִינוּ הַכֹּל נְכוֹחָה,
לְעֵינֵינוּ חֵצִי מִיָּד הֵמִיתוּ.
שָׁתַקְנוּ בְּתַדְהֵמָה וּבְנֶפֶשׁ בּוֹכָה.

רַכֶּבֶת אֲפֵלָה מַהֵר הִגִּיעָה.
מִפְּנֵי מָה וְלָמָּה מְצָאָנוּ הַבּוּז?
אִמָּהוֹת עַל טַפֵּיהֶן לְתוֹכָהּ הֵבִיאָה.
הָרַכֶּבֶת מַהֵר הִתְחִילָה לָזוּז.

אַחֲרֵי הָרַכֶּבֶת אָנוּ מַבִּיטִים רָחוֹק.
עַד שֶׁאֵין לָנוּ כְּבָר כֹּחַ לְהַבִּיט.
נִשְׁמוֹת שָׁם גּוֹוְעוֹת כְּעָשָׁן נָמוֹג.
בֵּין הַיָּקָר לָנוּ הַגּוֹרָל לָעַד הִפְרִיד.

כָּךְ נִשְׁאַרְנוּ בָדָד וּמְיֻתָּמִים
לְלֹא אַבָּא־אִמָּא לְלֹא בַיִת.
לַעֲבוֹדַת־פֶּרֶךְ הֱרִיצוּנוּ בַיָּמִים.
אֵין לָנוּ כְּבָר כֹּחַ וְאֵין חַיִת.

מֵהָרָקִיעַ כּוֹכָב אֶחָד נָפַל,
וְאֶת הָאָרֶץ הוּא כָל־כָּךְ שִׁחֵת.
מֵעַל בְּנוֹת יִשְׂרָאֵל הַכֶּתֶר נִטַּל
שֶׁכָּל־כָּךְ יָפֶה אוֹתָנוּ קִשֵּׁט.

שְׁעֵה נָא, אֵלִי, כְּבָר לְדִמְעוֹתֵינוּ.
רְצֵה אֶת יִסּוּרֵינוּ וְהַצַּעַר.
אֵין אַף אֶחָד יֹאבֶה לְשָׁמְעֵנוּ.
מָתַי כְּבָר הַתְּשׁוּעָה תִּפְתַּח הַשַּׁעַר?

אַךְ אַחֲרֵי הָעֲבוֹדָה מַה מִּתְרַחֵשׁ?
גַּם בָּנוּ לִירוֹת הָרוֹצֵחַ נוֹתֵן צַו.
רוֹצְחָיו מְצַיְּתִים לוֹ וְנוֹתְנִים אֵשׁ.
וְשׁוֹפְכִים דָּם צָעִיר וָחַף.

בְּדִמְעוֹתַי אֶפְשָׁר הָיָה לִשְׂחוֹת.
אָז אֱלֹקִים עָזַר לִי בְּצַעֲרִי הָרַב.
מִמָּוֶת הִצִּילַנִי הִרְהִיב עֹז לִפְדּוֹת
בּוֹדְנֶיבְסְקִי שֶׁלָּקַח אוֹתִי אֵלָיו.

תרגם מרדכי פריינד

פראדיל שיפפר (פרלמוטר)
קנדה

תְּפִלָּה בַּבּוֹר

קוּמִי אִמִּי הַיְשָׁרָה, עוּרִי!
הָעוֹלָם הֻכָּה בְּסַנְוֵרִים.
רוּצִי וְהִתְפַּלְּלִי עֲבוּרִי,
מִדַּם יְהוּדִי אָדְמוּ יַמִּים.

הֵן הָעוֹלָם יָפֶה נוֹרָא,
וְלִי אֵין שׁוּם הֲנָאָה מִמֶּנּוּ.
לְהֵחָבֵא יָרַדְתִּי בּוֹרָה,
בָּדָד בָּאֲפֵלָה אֶרְאֶנּוּ.

אֶל דִּמְעוֹתַי, אִמִּי, שְׁעִי־נָא
וְרוּצִי לְבַקֵּשׁ מֵאֵל,
שֶׁיַּעֲנִיק לִי חִישׁ חֲנִינָה,
אֶת תְּפִלָּתִי לוֹ יְקַבֵּל.

עוּרוּ, אַחַי הַצְּעִירִים,
אַל תִּתְּנוּ לָכֶם מְנוּחָה.
זְקוּפֵי־קוֹמָה וּתְמִירִים
זְרוּ מְהוּמָה וּמְבוּכָה.

תִּפְסוּ נֶשֶׁק בִּידֵיכֶם!
לְכוּ נַעֲשׂוּ מִלְחָמָה.
תִּמְחוּ אֶת הִיטְלֶר עִם אַרְצוֹ.
אֶרְאֶה בְּחַיִּים הַנְּקָמָה.

תרגם מרדכי פריינד

פראדיל שיפפר (פרלמוטר)
קנדה

גַּעְגּוּעִים לַבַּיִת

בְּהַגִּיעַ אֵלֵינוּ הַנַּצִּים,
מִיָּד הוֹצִיאוּ לַשְּׁמָד.
לָכֵן נִפְרַדְתִּי בְּאִבִּי מֵאִמָּא,
אֶל הָרוּסִים דַּרְכִּי לִי יָרַט.

הֵן לִזְמַן קָצָר נָסַעְתִּי,
עָזַבְתִּי בֵּיתִי בַּחֲשַׁאי.
שֶׁהַזְּמַן יִמָּשֵׁךְ לֹא יָדַעְתִּי,
בַּל רְאוֹת אַחַי, אַחְיוֹתַי.

קִבַּלְתִּי מִכְתָּבִים מַדְאִיבִים,
„הַלּוֹחוֹת מִסֵּבֶל תָּשִׁים,
עִם הַטַּף בַּבַּיִת נֶחְבָּאִים.
הַחַיִּים הֵם נוֹרָא קָשִׁים".

בִּהְיוֹת בָּעוֹלָם עוֹד שָׁלוֹם,
בְּבַיִת שָׁלֵו וְנִיחוֹחַ...
מֵאָז חָלַף הַזְּמַן כְּמוֹ חֲלוֹם.
אַךְ אֲנִי לֹא אוּכַל זֹאת לִשְׁכֹּחַ.

שִׁיר נוֹף יָפֶה מְזַעְזֵעַ
עֲיָרָתִי הֲלֹא אֶזְכְּרֶנָּה.
אֶל אִמִּי מְאֹד אֶתְגַּעְגֵּעַ.
מִי יוֹדֵעַ אִם עוֹד אֶרְאֶנָּה.

גְּבוּל הַגְּבוּלוֹת הוּא הַ„בּוּג".
בְּרוּחִי שָׁם אֶעֱמֹד עַל הַחוֹף.
תְּנוּנַי כְּבָר הוֹרוּדְלָה לָשׁוּב.
הַקֵּץ כְּבָר לְכָל זֶה! הַסּוֹף!

מִלְחָמָה, מַבּוּל גְּזֵרוֹת.
שָׁקְעָה עָלֵינוּ הַשֶּׁמֶשׁ.
הָיוּ יָמִים אֲחַפְּשֵׂם בְּנֵרוֹת.
אַךְ אֶמְצָאֵם כְּמֹצָא הָאֶמֶשׁ.

תרגם מרדכי פריינד

רשימת קדושי הורודלה

רשימת יהודי הורודלה

אנשים, נשים וטף, שנרצחו בידי הנאצים־הגרמנים וגרוריהם ימ"ש, בשואת יהודי אירופה במלחמת העולם השניה.

א

אייזן פנחס, אשתו חנה ושני ילדים: אלקנה, יוסף.
אייזן פשה
אורנשטין אייזיק ואשתו רוזה.
אייזן לייבוש, אשתו מלכה. הילדים: ברכה, פייגה, מאיר.
אורנשטין מינדל.
אורנשטין יוסף.
אורנשטין רחל.
אורנשטין שמואל.
אורנשטין יצחק.
אורנשטין מטיס.
אייזן חנה ושני ילדיה.
אייזן שלמה ואשתו הינדה וילדיהם.
אייזן טובה ושלושה ילדים.

ב

בלט פתחיה, אשתו ראכיל, הבנות ברכה וחנה טשרנה.
ברגר פנחס, אשתו אסתר ושני ילדיהם — בנימין און מאשע.
ברגר משה, אשתו שרה וששה ילדיהם.
ביטרמן חנה, ובתה אסתר ובעלה.
ברנר אברהם, אשתו שבע.
בבס משה, אשתו בבה, בתם וחתנם ובנו שמואל.
בלום יצחק, אשתו לאה, וילדיהם: מלכה, רחל, אלימלך, משה.
בליי פישל ואשתו שרה.
בלאט אהרן, אשתו בלומה.
ברגמן יוסף, אשתו שרה וארבעה ילדים.
ברגר רחל וארבעה ילדים.

ברגר אהרן אשר, אשתו צירל ובנם.
ברגר יהושע.
ברנהולץ דינה בת שלמה.
בלוך ישראל, אשתו ראשע ושלושה ילדים.
ברמן שמואל, אשתו שרה ושלושה ילדים: מרדכי יוסף אלעזר, דוד, צבי הירש.
הרב ברמן ר' משה לייב — המרא דאתרא, אשתו הרבנית רבקה.
בוימאייל משה, אשתו פייגע ומשפחתו, והנכדים שרה ויצחק.
ברגר יחיאל, אשתו שבע וילדיהם.
ברגר יחיאל, אשתו דישקע וילדיהם.
ברגר ברוך יעקב, אשתו בלומה וחמשה ילדים.
ברילי אסתר.
ברילי טובה.
בלאַט שלמה ומשפחתו.

ג

גרטל מרדכי, אשתו רבקה.
גולדברג לייבוש, אשתו נחמה.
גרויסבורד דב, אשתו תהילה ושני ילדים.
גרויסבורד משה, אשתו חנה ושני ילדים.
גרויסבורד צבי, אשתו
גולדנברג משה, אשתו רייזיל ושישה ילדים.
גולדברג אליעזר, אשתו מלכה ושני ילדים.
גולדברג שמואל, אשתו פייגה.
גולדברג שמעון.
גולדברג בלומה.
גולדברג טובה.
גולדברג שמואל, אשתו פייגה הבן, שמעון, הבנות: בלומה וטובה.
גרובר יואל, אשתו מרים וילדיהם.
גרובר יצחק, אשתו חיה.
גרובר דוד
גרובר יעקב.

ד

דרוקר שרה.
דטלגלד פרידה.
דטלגלד מאיר, אשתו ושני ילדים.
דטלגלד רחל.

ה

האק משה, אשתו פעשה ושני ילדים.
הנדל בן־ציון.
הירש חיים, אשתו הינדה ושלושה ילדים.
הרבסט מינדעל, אשתו ושני ילדים: לייב ובתה.
הכט גיטל רוזה ושני ילדים: בלומה וישראל.
הלפרין אלעזר, אשתו שייבה ובנם משה ואשתו נחמה ובנם אברהם ואשתו ביילע ובתם טשארנע ונכדם איטשע.
הלפרין מנדל, אשתו פריידה.
הכט יוסף, אשתו הינדה בנם שלמה לייב.
הרפין שמואל.
הרפין פייע, בנה משה.
מרדכי, חתנו של שמואל הרבסט.

ו

וויינטרויב אברהם, אשתו שרה, הילדים: דוד, מינדעל, גדליהו ושולמית.
וויינטרויב דוד, אשתו רבקה ושני ילדים.
ווגשאל אברהם, (בנו של משה).
וורמן ישראל, אשתו וילד.
וו'רמן פינט'שע ואשתו
וויינרויב שמואל, אשתו פייגה ושלושה ילדים.
וויינטרויב חיים מאיר, אשתו לאה, הילדים: ביילע, זלאטה, ראובן, רחל, יצחק, שרה.
ויינטרוב שמואל.
ויינטרוב משה, אשתו חנה.

וינרז' צבי ומשפחתו.
וינרז' מלכה.
וינטרויב דוד, אשתו רבקה.
וינרז' אברהם, אשתו לאה ושלושה ילדים.
וויינטרויב שמואל, אשתו חנה.
וואלאך משה מנדיל ואשתו חיה שיינדיל.
וואלאך רחל ובעלה ושלושה ילדים.
וואלאך אסתר ובעלה ושני ילדים.
וולאך מלכה ובעלה.

ז

זוברמן יואל יצחק, אשתו חנה.
זוברמן יעקב, אשתו ושרה, בנם יצחק.
זוברמן משה, אשתו יוכבד, הילדים: אהרן, רבקה, חיה.
זוברמן שמואל ובנו חיים מוני.
זוברמן בילה, בנה משה.
זוברמן חנוך, אשתו חנה והילדים: דוד ויעקב.
זיסברג יהושע, אשתו פייגה ושני ילדים.
זייף זליג.
זיסברג שלמה, אשתו מירל.
זיידל אברהם, אשתו רייזיל הבת בריינה.
זייף אברהם אהרן.
זייף יוסף, אשתו חיה ושני ילדים.
זילברברג משה־מיכאל, אשתו נחה.
זיס דוד, אשתו לאה, הילדים: מאיר, בלומה.
זבידוביץ פרל.
זבידוביץ יקותיאל.
זבידוביץ משה, אשתו ברכה ובתם רבקה.
זיסברג משה בן שלמה וצירל.
זיסברג חיה בת שלמה וצירל, בעלה ותינוק.
זלצמן עטיל, בנה צבי.
זוברמן דוד־יוסף, אשתו רבקה, בנם שמעון.
זוברמן בן־ציון, אשתו חיה ושני ילדים: דינה וחנה.

זוברמן צבי, אשתו מיכלה ושני ילדים.
הרב זיסברג שמואל, אשתו בלומה.
זיידיל רבקה וארבעה ילדים.
זיסברג מלכה ושני ילדים.
זיס יעקב (יענקל), אשתו בשע ובנם מאיר.
זילבר יחיאל וחמשה ילדיו.
זיידל צבי, אשתו גיטל ובתם.
זיידל אברהם, אשתו הניה ובתם.
זבידוביץ זיסל, אשת ר' לייביל זבידוביץ (בת הרב יקותיאל).
זבידוביץ יקותיאל ואשתו.
זבידוביץ פישל ומשפחתו.
זבידוביץ מרדכי, אשתו מלכה ושתי הבנות.
זבידוביץ מלכה, בעלה אבנר צוקר ובניהם.
זבידוביץ יוסף, אשתו רחל ובתם (בלודמיר).

ט

טראך יחזקאל.
טובה צוקרמן.
טננבוים עטיל.
השו"ב ר' יעקב טשסנר, אשתו מרים.
טננבוים משה, אשתו חנה ושלושה ילדים.
טננבוים דב ושלושה ילדים.
טייערשטיין שרה מינדיל, בעלה ושני ילדים.

י

יאנק מלכה.
יאנק זלדה.
יונג צבי.

כ

כצהנדל חיה ושלושה ילדיה: סאָניאָ, רחל'ה, ובן.

ל

לרנר מנדל, אשתו שרה וחמשה ילדים.
לינק ליפא, אשתו אסתר וילדיהם.
לרנר דוד, אשתו פייגה.
לרנר יצחק, אשתו שיינדל ובן אליעזר.
לינק שמואל לייב.
לינק יעקב (בן־צבי).
לינקרבקה (בת־צבי).
לינק יצחק.

מ

מרנשטיין חיים־לייב ובתו פייגע ובנו נתן.
מרנשטיין יצחק, אשתו וויטל וילדיהם: שרה־רבקה, איידעל, יעקב.
מסמיט חיים, אשתו הינדה והילדים.
מסמיט שמואל, אשתו מירל, ושני ילדיהם: אברהם ורבקה.
מסטנבוים צייטל ובתה דבורה.
מסמיט שלמה טודרס ואשתו סימה.
מסטנבוים חיים ומשפחתו.
מדרדרוט גיטל, ושני ילדיה.
מיינהיים מוטל, אשתו נאנע.
מלינק , אשתו מינדל.
מלינק ר׳ דב — חתן הרב, אשתו פראדיל, בת הרב וילדיהם.
מאבן צבי, אשתו פרל ושני ילדים.
מאבן פסיל.
מדרדרוט אברהם, אשתו חנה ושלושה ילדים.

נ

ניימן בלומה ושני ילדיה.
הרב ר׳ נפתלי עברשטרק (חתן הרב), אשתו רחל ובתם פייגעלע.

ס

סטאוו חנה (בת אלי׳) ובעלה.
סטאוו בלומה.

סטאוו דב וילדתו.
סאלר יצחק, אשתו חשע ושלושה ילדים.
סופר ישראל, אשתו שרה וששה ילדים.
סופר שלמה, אשתו נחמה ושני ילדים.
סטאוו יהודה ארי׳.

ע

ענק טוביה, אשתו לאה ושני ילדיהם.
ערליך רבקה.
ערליך רויזה.
ערליך פסיל.

פ

פריינד צבי.
פדר אהרן חיים, אשתו שרה.
פייל יצחק, אשתו עלקה ובנם שמשון.
פיידר מירל, בת ר׳ קאפל.
פייל אברהם, אשתו פרל, הבנות: רבקה וטובה.
פייל שרה, אשת צבי.
פייל ציפה ושני ילדים.
פייל גיטל ושני ילדים.
פייל משה, אשתו ושני ילדים.
פלקס משה, אשתו שרה ושלושה ילדים.
פריינד צבי, אשתו חיה פייגה וארבעה ילדים.
פרלמוטר חיה וילדיה: משה יצחק, מרדכי יוסף אלעזר, יקותיאל, וברכה צירל.
פיווישעכע בת שבע, ובנה גרשון הנוך.
פלקס פנחס ומשפחתו.
פריינד יצחק, אשתו עדה וילדה.
פריינד דוד, אשתו חנה ושני ילדים.
פייל אברהם, אשתו הניה ושני ילדים.
פייל שמשון, אשתו ושני ילדים.
פריינד ציפה.

פריינד זלאטה.
פלאקס יצחק, אשתו חיה וארבעה ילדים.

צ

ציגל יעקב, אשתו עטל ושני ילדים.
ציגל אברהם, אשתו חיה, הילדים: שרה, הניע.
ציגל חיים, אשתו דינה.
צונג אפרים, אשתו רחל.
צימרמן מרדכי.
צונג אברהם, אשתו מלכה.
צונג שמואל.
צוקר חיים דוד, אשתו ראָשע וילדיהם.
צוקרמן טובה.

ק

קליינר אברהם.
קרמרמן יהושע ואשתו.
קריינר אברהם.
קריינר חנינה.
קופערשטאָך יהושע. הבנים: אפרים ואליהו.
קלר שלמה ומשפחתו.
קנול גולדה ומשפחתה.

ר

רוזנפלד שמואל, אשתו רישע ושבעה ילדים.
רייף דוד.
רוזנבלום שמואל, אשתו שרה מינדל, הבנות: שיינדיל, חנה, פראדיל.
רוזנבלום יצחק, אשתו חידה.
רוזנפלד אליהו. אשתו שרה וחמישה ילדים.
רוזנפלד זלמן וחמישה ילדים.
רוזנבלום יוסף ומשפחתו.
רייטר רחל.

ראָזענבערג יעקב, אשתו פייגע וילדיהם.
רוזנפלד אהרן, אשתו פרומט ושני ילדים.
רובינשטין שמחה, אשתו בלומה וארבעה ילדים.

ש

שעהר אפרים, אשתו חייקע.
שרובר פייגה בילה.
שכטר מנדיל, אשתו איטה וילדיהם.
שניידר ישראל.
שק איטה לאה.
שק דב, אשתו פייגה.
הרב שק הלל.
שמידט ברוך, אשתו בילה ברכה, בתם וחתנם.
שמידט חוה.
שער נתן, אשתו פשה.
שק יעקב, אשתו עלקע וארבעה ילדים.
שטיין חנוך־הנוך ואשתו רבקה.
שק אלתר, אשתו צ׳יפה, בתה באבע.
שאפיר רייזל.
שטורם בלומה ובתה חנה.
שרר מרדכי, אשתו מרים ושלושה ילדים.
שק אברהם, אשתו גיטל וחמישה ילדים.
שוורץ יצחק, אשתו קיילה ושלושה ילדים.
שרובר נטע, אשתו פרל, ילדיהם, ואחות נטע.
שק פישל, אשתו שרה.
שק הנוך, אשתו מאטיל ושלושה ילדים.
שכטר דוד, אשתו מינדל ושני ילדים.
שלכטר אפרים, אשתו מלכה והילדים: קלמן ושרה.
שק יעקב (בן שבתי), אשתו עלקה וארבעה ילדים.
שק יעקב (בן משה), אשתו חיה וילדיהם.
שנורמכר לייביש, אשתו חמה, בתם רבקה.
שייער מרדכי, אשתו מרים וילדיהם פריידה.
שק אפרים אלי׳, אשתו פראדיל.
שטיין דוד.
שטיין דוב.

רשימת קדושי הכפר סטריז'וב שנרצחו בידי הרוצחים הגרמנים.

א

אורנשטין יצחק (איטשע), אשתו לאה, והילדים: רבקה, יהודית, דבורה, דוד.

אורנשטין שרה (אמו של יצחק).

אורנשטין זאב (וולוויל).

אורנשטין רייזיל.

אורנשטין טובה, ילדיה: יוסף, ישראל.

אורגן אלעזר וילדיו.

אייזן דוד, אשתו חנה, הילדים: ישראל, רבקה.

ב

בויאר לייביש, אשתו פייגה.

בויאר שלמה, אשתו וילדו.

בוים שמחה, אשתו בריינדיל, וילדם.

ג

גרובר יהושע.

גנטשר גיטל ואמה.

גנטשר בלומה.

ה

הרבסט לייביש, אשתו חנה, הילדים: משה, מאלע, אייזיק.

הרבסט איטה, הילדים: מנדיל, קריינע, פעלה, גננדיל.

הרבסט יהושע אשתו דובה, הילדים: אייזיק, ישראל.

י

יונג דב (בריש), אשתו חנה וילדם לייביש.

יוכנזון ליפה, אשתו ברכָה הילדים: ישראל, אסתר.

מ

מילשטין אברהם, אשתו טובה, הילדים: יוסף, אליעזר. פנחס, זלמן, ובתם.

מילשטין מאיר, אשתו מרים, הילדים: טובה, יצחק.

מילשטין יוסף (בנו של מאיר) ואשתו.

מוראל מנחם מנדיל, אשתו שרה, הילדים: זאב, דב, פרל.

פ

פוקס בן־ציון, אשתו חיה רחל, בתם טובה.

פוקס זלמן, אשתו רייזיל, הילדים: יצחק, טובה, עטיל, לאה, שמואל.

פריינד צבי באבע, הילדים: חנה, סימה.

ק

קורנפלד חיים.

קליינמן יהושע, אשתו מרים, הילדים: יצחק. צבי, ביילה, ברל.

ש

שנאל זאב (וולוול), אשתו שרה, הילדים: יצחק, פרל.

שפראן דוד, אשתו חנה ושני ילדים.

נספחים

נספחים

במדור הזה, מודפסים שלושה מכתבי־חוזרים שנשלחו ליוצאי הורודלה במדינת ישראל ובארצות תבל, בהם קראנו ליוצאי הורודלה לכתוב על העיירה ועל אנשיה, להמציא שמות קרבנות השואה, וכן תמונות של הנרצחים לשם הדפסה בספר.

כל החומר שהגיע לידי הועדה הודפס לאחר עריכה ותקונים נאותים במידה שהיה צורך בכך.

מכתבי החוזרים, שמשו קריאה מזרזת ליוצאי הורודלה לכתיבת ספר הזכרון, ותביעה להמציא את העזרה המתאימה ולעשות מאמץ משותף להוצאת הספר.

עם סיום ספר הזכרון מצאנו כי מכתבי החוזרים מקומם בתוך הספר.

ועדת העריכה

ועד יוצאי הורודלה (פולין)
בישראל

ניסן תשי״ד

חוזר א׳

ועד יוצאי הורודלה בישראל והועד הארגנטיני החליטו על כמה מפעלי זכרון מוקדשים ליהודי הורודלה — הורינו, אחינו ואחיותינו הי״ד, שנספו יחד עם היהדות הפולנית בצורה כה טראגית ע״י הרוצחים הגרמניים. בין כל ההצעות קיימת גם הצעה לכתוב ספר זכרון שישקף את חיי היהודים בהורודלה בעבר, בשנים הקרובות לשואה, ובשנות השואה.

ברם, עם התחלת בצוע המפעל הזה נתקלנו בחוסר כל חומר תעודתי שצריך לשמש מקור ראשון לכתיבת ספר חשוב כזה אין בידינו אפילו רשימת האנשים שחיו בעיר או בסביבתה עם פרוץ המלחמה. כן אין לנו כל ידיעות על חייהם האומללים בשנות הכבוש הגרמני וקורות השמדתם.

החלטנו לכן, לפנות לכל יוצאי עירנו באמצעות חוזר זה ולבקש להמציא לנו כל חומר היכול לעזור לנו לכתיבת הספר. כגון: תעודות, מכתבים, תמונות, תוך התחיבות להחזירם לבעליהם לאחר עיון והעתקה.

כן נבקש להעביר אלינו בכתב זכרונות על העיר ואנשיה, על הרב המקומי וראשי הקהלה, על בית הכנסת ועל בית המדרש, על הארגונים הציוניים והצבוריים ועל ראשיהם, ועל דרכם האחרונה.

אחינו היקר! נבקשך להתפנות לכתיבת זכרונות כאלה ובצורה זו תכבד את עירך בה חיית וגדלת, ואת אנשיה שאינם יותר.

את החומר יש להעביר תיכף ומיד לידי מזכיר הועד בישראל, שמואל פרוינד, תל־אביב, בית הפועל המזרחי, רח׳ אחד העם 108.

בכבוד רב,

יוסף זבידוביץ

ועד יוצאי הורודלה (פולין)
בישראל

אלול תשי״ד

חוזר ב׳

א/גב. נ.,

בהמשך לחוזרנו מחודש ניסן תשי״ד, בו הודענו על החלטת הועד בישראל והועד הארגנטיני להוציא ספר אזכרה לזכר קדושי הורודלה שהושמדו על ידי הצוררים הגרמנים ושותפיהם ימ״ש, אשר צריך לכלול — בין יתר החומר — רשימה שמית של יהודי הורודלה שהושמדו או נפטרו בתוך המלחמה, אנו מעבירים אליך, רצוף בזה, טופס של רשימה שעליך לרשום בה את שמות בני משפחתך וקרוביך שניספו או נפטרו בימי השואה. מובן מאליו שמי שלא יזדרז להעביר אלינו את רשימת קרוביו יגרום לכך ששמותיהם יעדרו ולא יופיעו בספר.

אם ידוע לך על משפחות שניספו ולא נשארו מהם קרובים, נבקשך לפרט אותם ברשימה, ובזה תמלא חוב קדוש לזכר קדושים וטהורים.

נא לכתוב את הפרטים ברשימה, בכתב ברור בעברית או באידיש. וכן למסור פרטים נוספים בטור ההערות.

בכבוד רב
ובברכת כוח״ט,
יוסף זבידוביץ

נ. ב.
הכתובת לתשובה: שמואל פריינד,
תל־אביב, רח׳ אחד העם 108.

ועד יוצאי הורודלה (פולין)
בישראל

סיון תשט"ו, (יוני 1955)

חוזר ג'

א. נ.,

הודענו לך בשני חוזרינו הקודמים, על החלטתנו להוציא ספר־זכרון לזכר קהילת הורודלה ולזכר קדושיה, שנספו בשנות השואה יחד עם היהדות הפולנית על ידי הרוצחים הגרמנים ושותפיהם ימ"ש, ובקשנוך להעביר אלינו חומר וזכרונות על העיר ואנשיה עבור הספר כן העברנו אליך יחד עם החוזר השני טפסים, ונתבקשת למלאות אותם ולרשום בהם את שמות קרוביך, חבריך, ושכניך הקדושים, ולהחזיר את הטפסים אלינו למען נוכל על ידי כך להציב מצבה צנועה לקדושים ז"ל, ועד היום לא מלאת את חובתך.

ועד יוצאי הורודלה בישיבתו מיום י"ט אייר ש.ז., תוך דיוניו על פרטי הספר ועל החומר שנאסף, החליט להודיע ליוצאי הורודלה, **כי התאריך לקבלת חומר הוא י"ד אלול תשט"ו (1 לספטמבר)**, וכל מי שלא ימציא חומר עד לתאריך הזה יגרום בעצמו להשמטת שמות יקיריו מהספר.

אנו מצרפים בזה שוב טפסי רשימות ומבקשים ממך למלאותם ולהחזירם אלינו מיד, למען נוכל להדפיסם במדור המוקדש לשמות הקדושים.

כן נבקשך שוב לכתוב זכרונות על העיר ועל אנשיה ולהמציאן לנו עד לתאריך הנ"ל. נודה לך אם תמציא לנו תמונות מחיי העיר או תמונות מקבוצות אנשים, למען נוכל להעתיקם עבור הספר

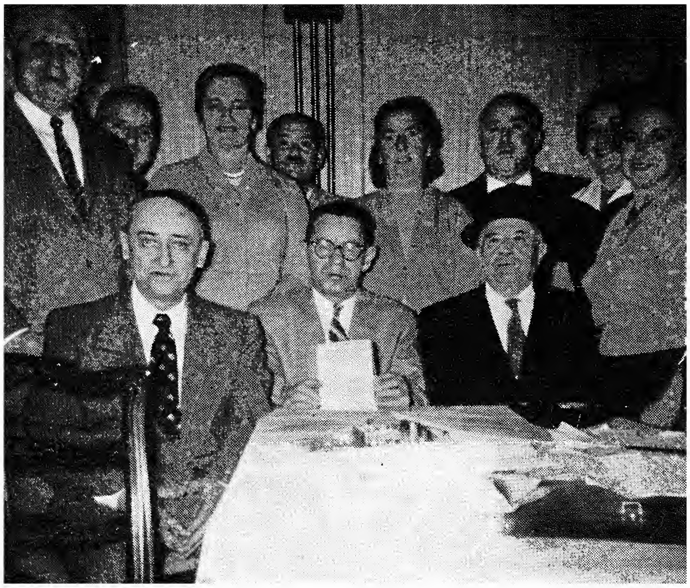
זכור! כי ה־1 לספטמבר הוא המועד האחרון לקבלת חומר, ואחר התאריך הזה לא תוכל לבוא אלינו בטענות.

בכבוד רב,
י. ברג
מ. זכאי
א. שמיד
א. קוליש
ש. פריינד
י. זבידוביץ

נ. ב.
הכתובת לשליחת חומר:
1) ש. פריינד, בית הפועל המזרחי, תל־אביב, אחד העם 108
2) י. זבידוביץ. בני־ברק, רח' מודיעין.

יוצאי הורודלה בארץ ישראל

ועד יוצאי הורודלה בארצות הברית.

יוצאי הורודלה הנמצאים בארגנטינה.